

KÜRD xalqı mübariz və qəhrəman xalqdır. Heydər Əliyev

DIPLOMAT

№ 16 (528) 24-30 Aprel, Nisan, sal. il 2023
Ji meha şubatê sala 2003-a tê weşandin

Həftəlik İctimai-siyasi qəzet
Rojnama heftename civakî û siyasî

Qiyməti: 40 qəpik
Həjaye:

**Bilirsən, nə etmiş kürdlər bir zaman?
Qurtarmış İslamı çox ağır dardan!**

**Qədim Avropanın xaçpərəstləri,
Yüz illər sındırmış göy məscidləri.**

**Müsəlman keçmişin öyrənsə əgər,
Kürdün dərgahına daim baş əyər.**
Səbāhəddin Eləglu

Səh. 2

Prezident İlham Əliyev akademik Zərifə xanım Əliyevanın məzarını ziyarət edib

Səh. 3

Nurlu ömrün salnaməsi

Səh. 17

Serok Barzanî: Kurdistan li ser hemû berjewendiyên din e

Səh. 16

Nêçîrvan Barzanî ji bo Roja Karkeran a Cihanî peyamek belav kir

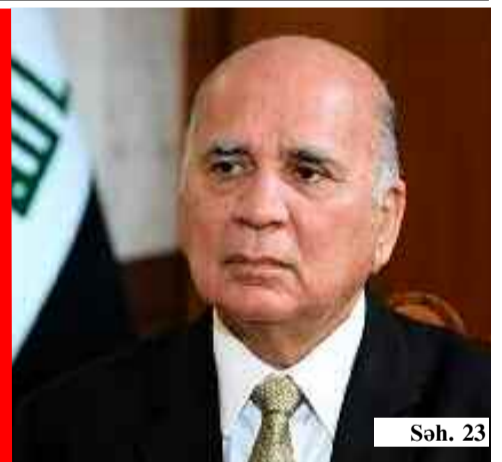
Səh. 17

Mesrûr Barzanî: Em li ser proseya çaksaziyê berdewam dibin ji bo baştirkirina jiyana karkerên Kurdistanê

Səh. 15

BU ÖMÜR YOLUDUR

Səh. 23

Ирак поддерживает усилия по прекращению кризиса в Судане

Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri "CNN Türk"ün müxbirinin suallarını cavablandırıblar

Səh. 2

Buldan: Dengek ji YSPê re dengek ji ji Kemal Kiliçdaroglu re

Səh. 17

Yevlaxda akademik Zərifə xanım Əliyevanın anadan olmasının 100 illiyinə həsr edilmiş konfrans keçirilib

Səh. 3

KÜRDLƏR VƏ KÜRDÜSTAN

Səh. 7

İrəvan quberniyası

Səh. 4

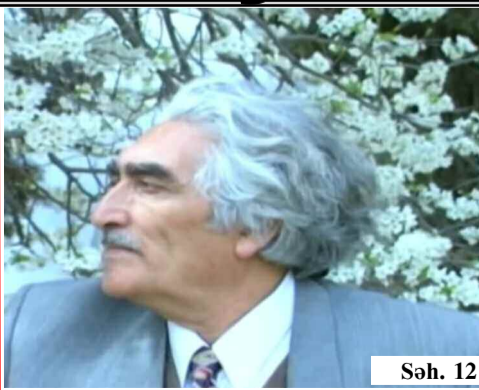
QUBADLI RAYONU HAQQINDA

Səh. 8

Səh. 24

Нетаньяху считает, что остановить Иран от получения ядерного оружия может военная угроза

Səh. 12

DURNA MƏZARI

Səh. 15

Seyid Riza bo Mustafa Kemal: Hilekariya we ji bomîn bo derd, semrtawdina min ji bila ji bo we vive derd

Səh. 12

Kürdü, türkü və azərbaycanlıları hər yerdə öldür!

Prezident İlham Əliyev akademik Zərifə xanım Əliyevanın məzarını ziyarət edib

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev aprelin 28-də Fəxri xiyabanda görkəmli oftalmoloq-alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın məzarını ziyarət edib.

Dövlətimizin başçısı Ulu Öndər Heydər Əliyevin ömür-gün yoldaşı, görkəmli oftalmoloq-alim, akademik Zərifə xanım Əliyevanın məzarı üzərinə gül dəstəsi qoyub, əziz xatirəsini ehtiramla anıb.

Tanınmış dövlət xadimi Əziz Əliyevin və professor Tamerlan Əliyevin də xatirələri yad edilib, məzarları üstünə gül dəstələri düzülüb.

Prezident İlham Əliyev xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin məzarını ziyarət edib, önünə gül dəstəsi qoyub.

Azərbaycan və Türkiyə prezidentləri "CNN Türk"ün müxbirinin suallarını cavablandırıblar

"TEKNOFEST" festivalında iştirak edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev, birinci xanım Mehriban Əliyeva, Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və xanımı Əminə Ərdoğan "CNN Türk" televiziyaşının müxbiri Fulya Öztürkün suallarını cavablandırıblar.

Prezident İlham Əliyev müsahibədə deyib: Çox xoşbəxtəm ki, qardaşımın yanındayam, burada da olmalıyam. Bu gözəl, möhtəşəm bayramı bərabər qeyd etdik, təbriklərimizi çatdırdıq. Mən söylədim ki, bu il artıq üçüncü dəfədir Türkiyədəyəm. İndi növbə qardaşımındır. İnşallah, seçkilərdən sonra onu Azərbaycanda gözləyirik.

Fulya Öztürk: Mehriban xanım da buradadır. Salam, necəsiniz?

Mehriban xanım Əliyeva: Salam, sağ olun. Çox qürur duyuruq.

Əminə xanım Ərdoğan: Bu xoş günür birlikdə qeyd edirik və buna görə çox təşəkkür edirik. Bu xoş günümüzə bizimlə olduqlarına və zəlzələ zonasında etdikləri yardımlara görə sonsuz təşəkkürlərimizi bildiririk.

Mehriban xanım Əliyeva: Sağ olun. Çox böyük qürur duyuruq.

Fulya Öztürk: "TEKNOFEST" ötən il Azərbaycanda keçirilmişdi, yenidən təşkil olunacaqmı?

Prezident İlham Əliyev: Gözləyirik, əlbəttə, keçiriləcək. Mən dedim ki, Azərbaycanda "Bayraktar" Mərkəzi qurulacaq, "TEKNOFEST" yenə də

gələcək. Keçən il çox gözəl bir tədbir keçirildi. Gözləyəcəyik, sizi də gözləyirik.

Fulya Öztürk: İnşallah, gələcəyik. İkinci Qarabağ müharibəsi qazisi də burada, "TEKNOFEST"dədir. Adınızı öyrənə bilərəm?

Qazi: İkinci Qarabağ müharibəsinin qalibi, iki ayağını da ağır döyüşlərdə itirmiş qazi Taleh Camalov. Vətən sağ olsun.

Prezident İlham Əliyev: Gör, nə qədər medalı var. "Xocavənd", "Cəbrayıl", "Füzuli", "Fərqlənməyə görə", "Xarı bülbül".

Qazi Taleh Camalov: Bir ay döyüşdə oldum.

Prezident İlham Əliyev: Qəhrəmandır, bizim torpaqlarımızı azad edənlər

bunun kimi qəhrəmanlardır.

Qazi Taleh Camalov: Sizin sayənizdə, Selçuk Bayraktar qardaşımızın sayəsində, onların silahlı PUA-larının sayəsində.

Səmada nümunəvi uçuşlar edən "Kızılelma" və "Akıncı" PUA-larını göstərən Selçuk Bayraktar dedi: "Kızılelma" və "Akıncı" bərabər uçurlar. Bu uçuş forması dünyada ilk dəfədir.

Prezident İlham Əliyev: "Akıncı" və "Kızılelma".

Fulya Öztürk: Nümunəvi uçuş edirlər.

Prezident İlham Əliyev və Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan "TEKNOFEST" in keçirildiyi məkandan ayrılarkən yenidən Fulya Öztürkün suallarını cavablandırıblar.

Fulya Öztürk: Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğan və Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev hazırda "Togg" avtomobilindədirlər. "Togg"u idarə etmək necə hisdir?

Prezident İlham Əliyev: Gözəl, çox gözəl.

Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan: Bu qızı tanıyırsan?

Prezident İlham Əliyev: Təbii ki, tanıyıraq. Bu, bizim qızıdır. İkinci Qarabağ savaşında ən təhlükəli yerlərə gedən jurnalistdir. Bizimlə kədərlandı, bizimlə sevindi, Qələbəni də bizimlə qeyd etdi. Bu qız bizim qızımızdır.

Əminə xanım Ərdoğan: Maşallah, qəhrəmandır.

Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan: Əsl vətənpərvərdir.

Fulya Öztürk: Biz qardaş.

Prezident İlham Əliyev: Bəli.

Fulya Öztürk: Cənab Prezident, necəsiniz? Sağlamlığınız necədir?

Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan: Şükür olsun, çox yaxşıyam.

Prezident İlham Əliyev: Maşallah, hər kəsdən daha gözəl, cavan, gənc.

Fulya Öztürk: Cənab Prezident, Sizi yaxşı gördük, maşallah.

Prezident Rəcəb Tayyib Ərdoğan: Sağ ol.

Fulya Öztürk: Çox təşəkkür edirəm, yolunuz açıq olsun.

Prezident İlham Əliyev: Sağ ol.

Nurlu ömrün salnaməsi

Aprelin 28-də görkəmli oftalmoloq Zərifə xanım Əliyevanın anadan olmasının 100-cü ildönümü qeyd edildi. Gözəl ana, vəfali ömür-gün yoldaşı, dünya tibb elminə əvəzsiz töhfələr vermiş böyük oftalmoloq alim... Bütün bunlar anadan olmasının 100-cü ildönümünü qeyd etdiyimiz Zərifə xanım Əliyevanın portretinin xarakterik cizgiləridir. Müasirlərinin dediyi kimi, Zərifə xanım Əliyeva elə insan idi ki, bir dəfə ünsiyyətdə olanlar onu ömrü boyu unuda bilmirdilər. Bu böyük şəxsiyyət elə ilk andan onunla ünsiyyətdə olanların yaddaşında yüksək vətəndaşlıq, humanizm və ürək saflığının mücəssəməsi kimi əbədi qalırdı. Onun insanlara məhəbbəti qeyri-adi dərəcədə hüdudsuz idi. Zərifə xanım sevib seçdiyi, ömrünü həsr etdiyi sənəti ilə bu istedadını tam gerçəkləşdirə bilirdi. Aprelin 28-də XX əsrdə Azərbaycan tibb elminin görkəmli simalarından biri - Zərifə xanım Əliyevanın anadan olmasının 9100-cü ildönümü tamam olur. Zərifə xanım 1923-cü il aprelin 28-də qədim Naxçıvanın Şaxtaxtı kəndində görkəmli ictimai və dövlət xadimi, xalqımızın böyük oğlu Əziz

Əliyevin ailəsində dünyaya göz açıb. Atasının ömür yolu onun üçün əsl həyat məktəbinə çevrilib. Zərifə xanım Əliyeva müasir, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, bütün mənalı ömrünü Vətəninin və xalqının tərəqqisinə həsr etmiş dahi şəxsiyyətin - ümummilli lider Heydər Əliyevin vəfali ömür-gün yoldaşı, sədaqətli dostu və etibarlı silahdaşı olub. Vaxtilə Əziz Əliyevin ailəsində görübgötürdük-ləri yaxşı bir təcrübə kimi ölkənin birinci şəxsinin xanımı olduğu zamanlarda köməyinə çatıb. O, Ulu Öndərimizə mənəvi dayaq, arxa olub. Akademik Zərifə Əliyevanın alim kimi qazandığı böyük uğurlar Azərbaycan tibb elminin tarixində ayrıca bir mərhələ təşkil edir. Onun elmi fəaliyyəti çox zəngin və əhatəli olub. oftalmologiyanın aktual mövzularına həsr edilmiş çoxprofilli tədqiqatlar aparıb, dəyərli elmi-tədqiqat işləri yazıb. Göz xəstəliklərinin müalicə və profilaktika tədbirlərinin işlənilməsi ilə məşğul olan Zərifə xanım özünün tədqiqat işlərini traxomanın müalicəsi ilə bağlı məsələlərə, habelə traxomanın və onun ağır nəticələrinin müalicəsi zamanı o dövrdə yeni

olan antibiotiklərin imkanlarından səmərəli istifadə etməyin öyrənilməsinə həsr edib. Bu tədqiqatların nəticələri Zərifə xanım Əliyevanın 1960-cı ildə "Sintomisin terapiya metodlarının başqa birləşmələri traxomanın müalicəsi" mövzusunda müvəffəqiyyətlə müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasının əsasını təşkil edib. 1968-ci ildən başlayaraq Zərifə xanım Əliyeva professional oftalmologiyanın problemləri ilə ciddi məşğul olub. Bu sahənin əhatə dairəsinin çox geniş olmasına baxmayaraq, gözün peşə xəstəlikləri probleminə dərin və çoxsahəli marağını Zərifə xanım Əliyeva bütün həyatı boyu itirməyib. Alim dünyada ilk dəfə olaraq peşə patalogiyasını araşdıran elmitədqiqat laboratoriyası yaradıb və praktiki olaraq elm aləmində yeni bir istiqamətin - peşə oftalmologiyasının əsasını qoyub. Apardığı tədqiqatların gedişində "Göz yaşının axmasının fiziologiyası", "Gözün və görmə sinir yolunun yaşla əlaqədar dəyişiklikləri", "Gözün hidrodinamik sisteminin anatomik fizioloji təbiəti" və s. kimi onlarla elmi məqalələr və monoqrafiyalar çap etdirib. Uzunmüddətli

müşahidələrin və tədqiqatların nəticələri görkəmli həkimin "Azərbaycanın kimya sənayesinin bəzi müəssisələrinin işçilərinin görmə üzvünün vəziyyəti" mövzusunda doktorluq dissertasiyasının əsasını təşkil edib. 1976-cı ildə Q.Helmqolts adına Moskva Göz Xəstəlikləri İnstitutunda həmin dissertasiyanın müdafiəsi zamanı Sovet İttifaqının aparıcı alimləri Zərifə xanımın elmi əsərlərini çox yüksək qiymətləndiriblər. Zərifə xanım Əliyevaya 1977-ci ildə tibb elmləri doktoru elmi dərəcəsi verilib. Görmə orqanının peşə patalogiyası sahəsində apardığı elmi tədqiqat işlərinin uğurlu nəticələrinə görə akademik Zərifə

Əliyeva keçmiş SSRİ-nin oftalmologiya sahəsində ən mötəbər mükafat olan SSRİ Tibb Elmləri Akademiyasının M.İ.Averbax adına mükafatına layiq görülüb. Keçmiş SSRİ-də bu mükafatı alan ilk qadın alim kimi onun adı oftalmologiya elminin tarixinə düşüb. Görkəmli alim az yaşadı. O, istedadı və həyat enerjisi ilə gələcəkdə çox işlər görə bilərdi. Ömrünün sonuncu anına kimi həyatla, gələcək planlarla yaşayırdı. Zərifə xanım Əliyeva 1985-ci il aprelin 15-də Moskvada vəfat edib. Zərifə xanımın parlaq xatirəsi daim anılacaq, xalqımızın qəlbində əbədi yaşayacaq.

Yevlaxda akademik Zərifə xanım Əliyevanın anadan olmasının 100 illiyinə həsr edilmiş konfrans keçirilib

Yevlax Şəhər İcra Hakimiyyəti və Yevlax rayon Mərkəzi Xəstəxanasının birgə təşkilatçılığı ilə görkəmli oftalmoloq, Azərbaycanın Əməkdar Elm Xadimi, tibb elmləri doktoru, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki Zərifə Əziz qızı Əliyevanın anadan olmasının 100-cü ildönümünə həsr olunmuş konfrans keçirilib. Tədbirdə Yevlax Şəhər İcra Hakimiyyətinin Başçısı Anar Tağıyev, YAP Yevlax rayon təşkilatının sədri Rafiq Əliyev, Milli Məclisin deputatları İlham Məmmədov, Müşfiq Məmmədli, Yevlax Şəhər Xəstəxanası Publik Hüquqi Şəxsinin direktoru Fazil İsmayılov, rayon Ağsaqqallar Şurasının, rayonun hüquq mühafizə orqanlarının rəhbərləri və tibb işçiləri iştirak etmişdir.

Konfrans Azərbaycan Respublikasının Dövlət Himninin səsləndirilməsi, Ulu Öndər Heydər Əliyevin, akademik Zərifə xanım Əliyevanın, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda canlarını qurban vermiş şəhidlərimizin xatirəsinin bir dəqiqəlik sükutla yad edilməsi ilə başladı.

Tədbirdə çıxış edən Yevlax Şəhər İcra Hakimiyyətinin Başçısı Anar Tağıyev bildirdi ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin 2022-ci il 3 noyabr tarixli Sərəncamına əsasən akademik Zərifə xanım Əliyevanın 100 illik yubileyi ölkəmizdə geniş qeyd edilir. Zərifə xanımın timsalın-

da biz qadının zərifliyi ilə qüdrətinin birləşməsinin, Azərbaycan qadınlarının ən yaxşı keyfiyyətlərinin unikal vəhdətini görürük. O, həm də xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin zənginləşməsinə özünün əvəzsiz töhfələrini verib. Azərbaycanın tanınmış simalarından olan tibb elmləri doktoru, akademik, görkəmli oftalmoloq-alim, ictimai xadim tibb tariximizdə silinməz iz qoymuş Zərifə xanım Əliyevaya əbədiyaşarlıq qazandıran onun nəcib niyyəti, xeyirxah əməlləri, Vətənə naminə gördüyü böyük işləridir. Qayğıkeş həkim Zərifə xanım Əliyevanın həyat yolu həqiqi mənada nümünə göstərilə biləcək qədər mənalı, zəngin olub. Az adam tapılar ki, fəaliyyəti ilə cəmiyyətə xeyir versin, ictimaiyyətin hörmət və məhəbbətini qazansın, insanlara görə olsun, sayılıb-seçilən

şəxsiyyət kimi tanınsın. Qaranlıq gözlərə nur paylayan, oftalmologiya elmində xüsusi dəst-xətti ilə iz qoyan akademik əməlləri ilə əbədiyaşarlıq qazanmışdır.

Şəhər rəhbəri həmçinin qeyd etdi ki, bu gün işığına, nuruna topladığımız qüdrətli insanın - əbədiyaşar Zərifə xanım Əliyevanın şərəfli adı, misilsiz fəaliyyəti tariximizin şanlı səhifələrini təşkil edir. O, insan kimi ətrafına nümünə idi. O, qayğıkeş ana, vəfali ömür-gün yoldaşı, işini mükəmməl bilən həkim idi. O, nursuz gözlərə işıq paylayan, Günəşə, Aya, təbiətin müxtəlif rənglərinə, füsunkar gözəlliklərə həsrət qalan insanlara həyat eşqini qaytaran idi. O, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin həyat yoldaşı, həmçinin Azərbaycanda uğurlu qadın obrazını formalaşdıran ictimai xadim, Xalqımızın hər zaman

rəğbətlə xatırladığı böyük dövlət xadiminin - Əziz Əliyevin övladı, iki əsrlik münəfişəni və 30 illik savaşı cəmi 44 günə Zəfərlə bitirən, dünya miqyaslı siyasi lider olan, tarixin ən qüdrətli Azərbaycanını yaratmış Müzəffər Ali Baş Komandanı böyütmüş fədakar, qayğıkeş ana idi. Onun ömür yolu elmi fəaliyyəti uğurlarla zəngindir. Zərifə xanıma həmkarlarının, yetirmələrinin, xəstələrinin hörmət və məhəbbətini qazandıran onun həkim fədakarlığı, yüksək vətəndaşlıq mövqeyi, səmimiyyəti, insanlara qayğısı idi. Onun yaşadığı ömrü, keçdiyi şərəfli həyat yolu hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir alim və həkim üçün həyat və mənəviyyət dərəsi, kamillik məktəbidir. Onun zəngin elmi irsi, oftalmologiyanın müxtəlif sahələri üzrə apardığı tədqiqatlar, qazandığı nailiyyətlər, yaratdığı funda-

mental əsərlər Azərbaycan tibb elminin parlaq səhifəsidir.

Zərifə xanımın unudulmaz xatirəsi Möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin Müzəffər Sərkərdə mis-siyasında yaşayır. Zərifə xanımın ictimai fəaliyyətini Azərbaycan Respublikasının Birinci Vitse Prezidenti, Heydər Əliyev fondunun rəhbəri, hörmətli Mehriban xanım Əliyeva bu gün daha geniş miqyasda şərəflə, məsuliyyətlə davam etdirir.

Konfransda çıxış edən YAP Yevlax rayon təşkilatının sədri Rafiq Əliyev, Milli Məclisin deputatları İlham Məmmədov, Müşfiq Məmmədli, Yevlax Şəhər Xəstəxanası Publik Hüquqi Şəxsinin direktoru Fazil İsmayılov və başqaları vurğulayıblar ki, Zərifə xanım Əliyeva hər şeydən əvvəl Azərbaycan dövlətinə, xalqına xidmət edən gözəl bir nəslin nümayəndəsidir. O, həkimlik peşəsini, xüsusilə oftalmologiya sahəsini seçərək insanlara nur bəxş edib, onlara həyatın bütün rəng çalarlarını görməsində kömək edib, ən əsası bu sahədə qabaqçılıq tədbirlərin istiqamətlərini müəyyənləşdirib.

Konfransda akademik Zərifə xanım Əliyevaya həsr olunmuş videoçarxın nümayiş etdirildi.

Sonda Yevlax Mədəniyyət Mərkəzinin əməkdaşları Zərifə xanımın Əliyevanın əziz xatirəsinə həsr olunmuş musiqi nömrələri ifa ediblər.

İrəvan quberniyası

Quberniyanın tarixi

1849-cu il iyunun 9-da İrəvan quberniyası yaradıldı. Yeni quberniya və quberniya orqanları 1850-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyətə başladı. 20 Bütün keçmiş «Erməni vilayəti», o

İrəvanın vitse qubernatoru İsmayıl bəy Qaziyev öz həyat yoldaşı Əfruz xanım ilə

vilayətinin ləğvi və yeni inzibati ərazi sisteminin təşkili ilə başlanan dövrdür. 1840-cı ildə Erməni vilayəti ləğv olunmuş, 1849-cu il 19 iyun tarixli dekretlə İrəvan quberniyası, quberniya tərkibində isə mahallar əvəzinə qəzalar təşkil edilmişdir. Bu tədbirlərdə məqsəd idarəçilik üsulunu təkmilləşdirməklə yanaşı, azərbaycanlıların əksəriyyət təşkil etdiyi əraziləri ermənilər yaşayan ərazilərlə birləşdirib birincilərin təsir dairəsini azaltmaq, idarə aparatında ikincilərin nümayəndələrinə yerləşdirmək, beləliklə, ərazini yavaş-yavaş erməniləşdirmək olmuşdur. İrəvan quberniyası tərkibində aşağıda göstərilən qəzalar təşkil olunmuşdur: 1.

ALEKSANDROPOL QƏZASI

- buraya sonralar Axuryan-Artık, Ani, Qukasyan, Qugark, Spitak adlandırılmış rayonların əraziləri;

NAXÇIVAN QƏZASI - müasir Naxçıvan MR ərazisi; Nor-Bayazet qəzası - buraya sonralar Hrazdan, Sevan, Nor-Bayazet, Martuni, Vardenis adlandırılmış rayonların, Kotayk rayonu Qırxbulaq bölgəsinin azərbaycanlılar yaşayan kəndləri, habelə Krasnoselsk rayonunun Göyçə gölü ətrafı əraziləri; Sürməli qəzası - Araz çayının sağ sahilində (hal-hazırda Türkiyə ərazisidir);

ŞƏRUR-DƏRƏLƏYƏZ QƏZASI - buraya sonralar Yeğeqnadzor və Əzizbəyov adlandırılmış rayonların əraziləri, habelə Naxçıvan MR Sədərək rayonunun kəndləri; **İRƏVAN**

Paytaxt: **İrəvan**
Rəsmi dili **Rus**
Yerli dili **Azərbaycan və erməni**
Etnik tərkibi - ermənilər 53,2%; azərbaycanlılar 37,8%
İnzibati quruluşu **Quberniya**
Region **Qafqaz**
Tarix
- Yaranma tarixi **1850**
- Ləğv olma tarixi **1917**
Sahəsi
- 1897 **27.830 km² (10.745 sq mi)**
Əhalisi
- 1897 təxminən **829.556**
- Əhali sıxlığı **29,8 /km² (77,2 /sq mi)**

QƏZASI - buraya sonralar Artaşat, Ararat, Masis, Kotayk adlandırılmış rayonlarının əraziləri (Masis və Kotaykın bir hissəsi); Eçmiadzin qəzası - buraya Eçmiadzin, sonralar Masis, Hoktemberyan, Abaran, Əştərək, Talin, Araqadz adlandırılmış rayonların əraziləri daxil idi. Qəzaların tərkibinin müasir rayonlarla müqayisəli şəkildə verilməsində məqsəd azərbaycanlı əhalinin o zaman bölgələrdə geniş miqyasda yerləşməsi barədə oxucuda təsəvvür yaratmaqdır. Söhbət əsasən Sovet Ermənistanının əksər hissəsini təşkil etmiş Aleksandropol, Nor-Bayazet, Şərur-Dərələyəz, İrəvan, Eçmiadzin qəzalarında yaşamış azərbaycanlıların sayı barədə gedəcəkdir. Çünki Sürməli və Naxçıvan qəzaları, Şərur bölgələri Sovet Ermənistanının tərkibində olmamışdır. 2-ci cədvəldə 1886-cı ildən 1917-ci ilədək İrəvan quberniyasının 5 qəzasında əhalinin yerləşməsi, sayı, demografik dəyişiklikləri haqqında məlumat verilir. Şəhərlərin əhalisi müvafiq qəzaların əhalisi tərkibində göstərilmişdir. 1877-78-ci illərin rus-türk müharibəsində Rusiyanın qələbəsi, Türkiyənin bir sıra vilayətlərinin Rusiyaya birləşdirilməsi İrəvan quberniyasında, habelə Zaqafqaziyanın bir sıra bölgəsində ermənilərin yerləşdirilməsi kütləvi

xarakter aldı. İrəvan quberniyasında ermənilərin xüsusi çəkisi xeyli artmağa başladı. Bu müharibədə ermənilərin fəal iştirakı Rusiyanın qələbəsinə mühüm rol oynadı. Ermənilər də rus qoşunlarının qələbəsinə çox böyük ümid bəsləyir, belə hesab edirdilər ki, rus qoşunlarının qələbəsi nəticəsində Türkiyə ərazisinin ermənilər yaşayan bəzi əraziləri Rusiyanın əlinə keçəcək, bununla da "Böyük Ermənistan" mifinin reallaşması üçün şərait yaranacaqdır.

Onlar bu məqsədə çatmaq üçün hər vaxt rus qoşunlarına yardım edirdilər. Belə ki, Tiflisdə, Yelizavetpolda, İrəvanda, hətta Bakıda, ermənilər yaşayan bölgələrdə nümay-

İrəvanı "əhli üləmə və şüəra şəhəri" kimi qiymətləndirdiyini vurğulayaraq yazır: "İstər İrəvan Gimnaziyasında, istər İrəvan Müəllimlər Seminariyasında təhsil o dərəcədə yüksək idi ki, onların məzunları Rusiyanın, eləcə də Avropanın ən güclü ali məktəblərində lazımı səviyyədə təhsillərini davam etdirə bildilər. Məsələn, İrəvan Gimnaziyasının və Müəllimlər Seminariyasının məzunlarından dünya şöhrətli alim, akademik Mustafa bəy Topçubaşov Kiyev universitetində, gimnaziyanın sonuncu qızıl medalçısı, görkəmli alim və ictimai xadim Əziz Əliyev Peterburq Hərbi Akademiyasında, professor Mehdiqan Yerevanski, məşhur hüquqşünas alim Miryusif Mirbabayev, ictimai xadim Maqşud Məmmədov Moskva

sayı 6510 nəfər (3397 kişi, 3113 qadın) idi. Yalnız çar Rusiyanın köçürmə siyasəti nəticəsində mahalda ermənilər meydana çıxmışdı.

Dərələyəz mahalına İrandan 336 ailə, yaxud 1757 nəfər (958 kişi, 804 qadın) köçürülmüşdü. Erməni ailələrinin köçürülməsi əhalinin etnik tərkibində qismən dəyişikliyə səbəb oldu. O zaman Naxçıvan əyalətinin Dərələyəz mahalında 78 kənd qeydə alınmışdı. Burada da əhali, demək olar ki, azərbaycanlılardan ibarət idi. 1001 azərbaycanlı ailəsində 4583 nəfər (2411 kişi, 2172 qadın) yaşayırdı. Ermənilər cəmi 58 ailə (0,57%), yaxud 288 nəfər (141 kişi, 147 qadın) idi.

Çar Rusiyanın köçürmə siyasəti nəticəsində Dərələyəz mahalına İrandan 507, Türkiyədən 8 ailə (cəmi 515 ailə) köçürülmüş, erməni əhalisinin sayı süni şəkildə 2773 nəfər artırılmışdı. 1917 il Qafqaz təqviminin məlumatına görə, Şərur-Dərələyəz qəzasının sahəsi 2637,50 kv.verst idi. Qəzada 90250 nəfər (47399 kişi, 42851 qadın) qeydiyyatda alınmışdı, onların 88496 nəfəri (98,05%) yerli sakin, 1754 nəfəri (1,95%) müvəqqəti yaşayanlar idi. Şərur-Dərələyəz qəzası əhalisinin təxminən 58493 nəfəri (64,8%) azərbaycanlı, 29165 nəfəri (32,3%) erməni və b. idi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Baş nazirinin Paris Sülh Konfransı sədrinə 1919 il 16/19 avqust tarixli müraciətində Şərur-Dərələyəz qəzasının da azərbaycanlıların 72,3%, ermənilərin 27,1%, başqalarının 0,4% olduğu bildirilmişdi.

Göründüyü kimi, İrəvan və Naxçıvan xanlığının son dövründə, demək olar ki, əhali ancaq azərbaycanlılardan ibarət olan Şərur-Dərələyəz qəzasında ermənilərin sayı süni şəkildə bütün əhalinin üçdə birinədək artırılmışdı.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradıldıqdan sonra Şərur-Dərələyəz qəzasını Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi elan etmişdi. Lakin bu əzəli Azərbaycan torpaqlarına əsaslı iddia irəli sürən erməni-daşnak hakimiyyəti digər bölgələrdə olduğu kimi burada da əhaliyə qarşı soyqırım siyasəti həyata keçirməyə başladı. Onlar etnik təmizləmə vasitəsilə bu ərazilərin erməni hakimiyyətinə keçməsinə can atırdılar. Lakin əhali erməni təcavüzünə qarşı qətiyyətli müqavimət göstərirdi. Şərur-Dərələyəz qəzası da mərkəzi Naxçıvan olan Araz-Türk Respublikasına da xil olmuşdu. Müttəfiq dövlətlər Naxçıvan, Sürməli və İrəvan quberniyasının bir hissəsi ilə birgə Şərur-Dərələyəz qəzasını da ermənilərə verməyə cəhd edirdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti bu siyasətə qarşı qəti etirazını bildirmiş, Paris Sülh Konfransına etiraz notasında Naxçıvan, Sürməli, Şərur-Dərələyəz, həmçinin İrəvan quberniyasının bir hissəsi siyahıya alınmışdı. Azərbaycan Respublikası hökuməti bunun əlində saxlanmasını zəruri hesab etmişdi. Azərbaycan və Ermənistan arasında sovet hakimiyyətinin qurulmasından sonra vəziyyət dəyişdi. Şərur-Dərələyəz qəzasının Dərələyəz sahəsi bütünlüklə Ermənistan SSR-ə verildi. Zaqafqaziya MİK-in 1929 il 18 fevral tarixli qərarına əsasən, Azərbaycan SSR-in rayonlaşdırılması ilə əlaqədar Şərur-Dərələyəz qəzası ləğv edilmiş, tərkibindəki Qurdqulaq, Xaçık, Horadiz k-ləri torpaqları ilə birlikdə Ermənistan qatılmışdı. Bu, Moskva müqaviləsinin (1921) və Qars müqaviləsinin (1921) şərtlərinə, eyni zamanda beynəlxalq hüquq normalarına tamamilə zidd olub, Azərb. xalqına qarşı xəyanətkar qəsd və cinayət idi.

1897 ci il üzrə milli tərkib

Qəzalar	ermənilər	azərbaycanlılar	kürdlər	ruslar	assuriyalılar
Aleksandropol qəzası	85,5 %	4,7 %	3,0 %	3,4 %	...
Naxçıvan qəzası	34,4 %	63,7 %	...	...	...
Yeni Bəyazid qəzası	66,3 %	28,3 %	2,4 %	2,2 %	...
Sürməli qəzası	30,4 %	46,5 %	21,4 %	...	...
Şərur-Dərələyəz qəzası	27,1 %	67,4 %	4,9 %	...	...
İrəvan qəzası	38,5 %	51,4 %	5,4 %	2,0 %	1,5 %
Eçmiadzin qəzası	62,4 %	29,0 %	7,8 %	...	...
Cəmi quberniya üzrə	53,2 %	37,8 %	6,0 %	1,6 %	...

işlər keçirilir, "türk boyunduruğu" altında guya inliyin erməniləri "azad etmək üçün" könüllülər toplayıb rus qoşunlarına yardım etməyə çağırılırdı.

Əhalisi

1917-ci ilin statistikasına görə keçmiş İrəvan quberniyası əhalisinin 38 faizini müsəlmanlar, 60 faizini ermənilər təşkil edirdi. Şərur-Dərələyəz mahalında ümumi əhalinin 66,7 faizi, Sürməlidə 63,6 faizi, Naxçıvanda 59 faizi müsəlmanlar idi. İrəvan şəhərinin özünün əhalisi 43,4 faiz müsəlmanlardan ibarət idi.

İqtisadiyyatı - Məktəbləri

İrəvanda ilk qəza məktəbini 172 il öncə, 1836-cı ildə Mirzə Molla Məhəmməd oğlu yaradıb. 1881-ci ildə İrəvan quberniyasında üç təhsil ocağı -

Universitetində, akademik Əhməd Rəcəbli İtaliyanın Peruça şəhərində Ali Kral Eksperimental Aqrar İnstitutunda, ziyalı ocağının layiqli övladları Adil və Əslidar Muğanlinski qardaşları Almaniyanın Leypsiq Universitetində təhsillərini davam etdirmişdilər... Akademik Heydər Hüseynov, böyük bəstəkarımız Seid Rüstəmov, görkəmli elm xadimi və ictimai xadim Həsən Seyidov da ilk təhsillərini İrəvan Gimnaziyasında almışlar". İrəvan Gimnaziyasının və Müəllimlər Seminariyasının fəaliyyətinə 1919-cu ildə ermənilər son qoydular.

Şərur-Dərələyəz qəzası

Şərur-Dərələyəz - Şərur-Dərələyəz qəzası İrəvan quberniyasında inzibati-ərazi vahidi.

İndiki Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisinin bir hissəsini əhatə edirdi. Dağlıq (Dərələyəz) və düzən (Şərur) hissələrdən ibarət idi. Dərələyəzdə heyvandarlıq, Şərurda isə əkinçilik inkişaf etmişdi. 1886-cı ilin məlumatına görə, əhalisinin 70,5%-i azərbaycanlılardan ibarət idi. Kürdlər və b. millətlər də yaşayırdı. Rus çarizminin köçürmə siyasəti ilə əlaqədar 1828-ci ildən sonra ərazidə İrandan köçürülmüş ermənilər də məskunlaşmışdı. Azərbaycanın, eyni zamanda Naxçıvan bölgəsinin Rusiya tərəfindən işğalından (1828) sonra çar hökumətinin 1870-ci il inzibati ərazi islahatına əsasən Şərur-Dərələyəz ərazisində İrəvan quberniyasının tərkibinə daxil olan Şərur-Dərələyəz qəzası təşkil edilmişdi.

Şərur-Dərələyəz qəzası İrəvan xanlığı dövründə (XVIII əsrin 40-cı illəri - 1827) Şərur mahal kimi onun tərkibinə, Dərələyəz isə Naxçıvan xanlığına daxil idi. Çar Rusiyası Naxçıvan və İrəvan xanlıqlarını işğal etdikdən sonra burada "Erməni vilayəti" yaratmışdı. 1840-cı il inzibati-ərazi bölgüsü zamanı "Erməni vilayəti" ləğv edildi, İrəvan və Naxçıvan qəzaları təşkil olundu. 1849-cu ildə onların əsasında İrəvan quberniyası təşkil edilmiş, quberniyanın tərkibində beş qəza (İrəvan, Naxçıvan, Gümrü (Aleksandropol), Yeni Bəyazid (Novobayazet) və Ordubad) yaradılmışdı. 1870-ci ildə isə Şərur və Dərələyəz torpaqları əsasında yeni qəza - Şərur-Dərələyəz qəzası (mərkəzi Baş Noraxen) təşkil olunmuşdu. İ.Şopenin 1829-32-ci illərdə tərtib etdiyi kameral təsvirə görə, İrəvan əyalətinin Şərur mahalında 50 kənd qeydə alınmışdı. Bu kəndlərdə 1305 ailə yaşayırdı. Onların hamısı azərbaycanlılar idi, bir nəfər də erməni ailəsi qeydə alınmamışdı. Əhalinin

NAXÇIVAN QƏZASI - Çar Rusiyası və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə inzibati-ərazi vahidi

Şimali Azərbaycan Rusiyaya ilhaq olunduqdan sonra Naxçıvan xanlığı ləğv edilmiş, 1828 ilin martında "Erməni vilayəti"nin tərkibinə verilmişdi. 1840 il islahatı zamanı Naxçıvan əyaləti əsasında qəza yaradılmışdı. 1849 ildə İrəvan quberniyası yaradıldıqda Naxçıvan qəzası onun tərkibinə daxil edilmişdi. Rusiya işğalı ərəfəsində Naxçıvan xanlığının ərazisi təxminən 4500 kv.verst (1 verst = 1,0668 km) olduğu halda, sonralar onun torpaqları xüsusi məqsədlə digər inzibati vahidlər arasında bölüşdürüldü. 1917 il Qafqazteqviminin məlumatına görə, Naxçıvan qəzasının sahəsi 3939 kv.verst, yeni xanlığın ərazisindən 561 kv.verst az idi. Həmin dövrdə qəzada 122208 nəfər əhali yaşayırdı. Qəza əhalisinin 66117 nəfəri (54,1%) kişi, 56091 nəfəri (45,9%) qadın, 119272 nəfəri yerli sakin, 2936 nəfəri müvəqqəti yaşayanlar idi. Naxçıvan xanlığı Rusiyanın tərkibinə qatıldığı dövrdə (sonra Naxçıvan əyaləti və Ordubad dairəsi) burada təxminən 29463 nəfər (köçürülüb gətirilmiş ermənilərin sayı çıxılmaqla) əhali yaşayırdı. Çarizmin Türkmənçay müqaviləsindən (1828) sonra həyata keçirdiyi kütləvi erməni köçürmələri zamanı buraya 12 min (oradakı əhalinin 40,7%-i qədər) erməni gətirilmiş, nəticədə əhalinin etnik tərkibində ciddi dəyişiklik yaradılmışdı. Ermənilərin Naxçıvan ərazisinə köçürülməsi sonralar da davam etdirilmişdi. 1917 il Qafqaz teqviminin məlumatına görə, Naxçıvan qəzasında azərbaycanlıların sayı 70 min (57,3%) təşkil edirdi. Bu onu göstərirdi ki, çarizmin bütün cəhdlərinə baxmayaraq, Naxçıvan qəzasını erməniləşdirmək siyasəti boş çıxmışdı. Çar hökuməti burada qəza idarə sistemi yaratmışdı. Qəzanın təsərrüfat heyatında aqrar bölmə (əkinçilik, bağçılıq, maldarlıq və s.) əsas yer tuturdu. Duz istehsalı da inkişaf etmişdi. Eyni zamanda, ipəkçiyirmə, pambıqtəmizləmə

müəssisələri fəaliyyət göstərirdi. 19 əsrin 60-70-ci illərində Tiflis-İrəvan-Naxçıvan, 19 əsrin sonu - 20 əsrin əvvəllərində Yevlax-Şuşa-Gorus-

qırğınlar törətməklə yenidən etnik təmizləmə siyasətini həyata keçirməyə başladılar [bax Naxçıvan bölgəsində azərbaycanlılara qarşı

Naxçıvan şose yolunun çəkilməsi iqtisadi əlaqələri genişləndirdi. 1864 ildə Tiflis-Naxçıvan teleqraf xətti istifadəyə verildi. Sosial-siyasi və mədəni həyatda da müəyyən dəyişikliklər baş verdi. 1837 ildə Naxçıvan qəza məktəbi açılmışdı. Çar Rusiyası tərəfindən ermənilərin Naxçıvana köçürülməsi ilə yanaşı, ermənilərin azərbaycanlılara qarşı apardıqları soyqırım siyasəti qəzada ağır vəziyyət yaratdı. Ermənilər 1905-06 illərdə Naxçıvan qəzasında yerli azərbaycanlılara qarşı dəhşətli qırğınlar törətdilər (bax Min doqquz yüz beşinci il soyqırımı). Nəticədə, 1897 ilə müqayisədə Naxçıvan azərbaycanlıların sayı 31279 nəfər (34,6%) azalmışdı. Təbii artımı da nəzərə alınsa, erməni soyqırımı nəticəsində Naxçıvan azərbaycanlıların sayı iki dəfə aşağı düşmüşdü. Rusiyada Müvəqqəti hökumət dövründə fəallaşan ermənilər, Oktyabr çevrilişindən (1917) sonra Naxçıvan yeni

soyqırımları (1917-20)]. Xüsusi Zaqafqaziya komitəsi (1917, mart-noyabr) və Zaqafqaziya komissarlığı (1917, noyabr - 1918, aprel) orqanları bu qırğının qarşısını almaqda fəallıq göstərmədi. Türk ordusunun bölgəyə daxil olması Naxçıvanın həyatında mühüm hadisə oldu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulması (1918, 28 may) dövlətin ərazi bütövlüyü uğrunda mübarizəni gücləndirdi. Lakin Mudros barışıqına (1918) əsasən, türk ordusunun Azərbaycanı, o cümlədən Naxçıvanı tərk etməsi vəziyyəti yenidən mürəkkəbləşdirdi. Bölgə əhalisini qırğınlardan xilas etmək məqsədilə Naxçıvan - Şərur-Dərələyəz və Ordubad qəzalarını, həmçinin Sərdarabad, Uluxanlı, Vedibasar, Qəmərli, Mehri və b. əraziləri əhatə edən məhəlli - Araz-Azərbaycan Respublikası (1918, noyabr - 1919, mart) quruldu. Azərbaycanın Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti bölgədə vəziyyəti yaxşılaşdırmaq məqsədilə

1919 il 28 fevral tarixli qərarı ilə Cənub-Qərbi Azərbaycan general qubernatorluğu yaratmışdı (bax Cənub-Qərbi Azərbaycan general-qubernatorluğunun yaradılması haqqında qərar, Naxçıvan general-qubernatorluğu). Türk ordusunun bölgəni tərk etməsindən sonra burada fəallaşan ingilislər Naxçıvanı təxminən iki ay müddətinə (1919, may-iyul) erməni idarəçiliyi qurmağa nail oldular, lakin xalqın qətiyyətli müqaviməti nəticəsində onun faktik fəaliyyətini təmin edə bilmədilər. İyulun sonlarında ermənilər Naxçıvandan qovuldu (bax Naxçıvan erməni idarəçiliyi). Ermənilərin Naxçıvan qəzasında qısa müddətdə idarəçilik cəhdi bölgəyə ağır zərbə vurdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti bölgədə möhkəmlənmək tədbirlərini davam etdirirdi. 1919-cu ilin avqustunda Səməd bəy Cəmillinski Cənub-Qərbi Azərbaycan general-qubernatoru təyin olundu. Qubernatorluğun iqamətgahı qısa bir müddətdə Ordubadda olsa da, tezliklə Naxçıvan şəhərinə köçürülmüşdü. Lakin ABŞ-in bölgə üzərində Millətler Cəmiyyətinin mandatını alması ilə yeni vəziyyət yarandı. 1919 ilin iyulunda müttəfiqlərin Ermənistanı ali komissarı təyin edilmiş amerikalı polkovnik V.Haskel avqustun 26-da Bakıya gəldi.

O, Şərur və Naxçıvandan ibarət neytral zona yaradılması ideyasını irəli sürdü. Haskel oktyabrın 24-də polkovnik Edmund Dellini Amerika general-qubernatoru təyin etdi, lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökumətinin və yerli əhalinin səyi nəticəsində bu niyyət baş tutmadı (bax Naxçıvan Amerika general-qubernatorluğu). Naxçıvan, yalnız Paris Sülh Konfransının (1919-20) nümayəndəsi kimi fəaliyyətə başlayan Delli əz sonra, bütün Amerika zabitləri isə, 1920-ci ilin əvvəllərində Naxçıvanı tərk etdilər. Amerika general-qubernatorluğu

ideyası baş tutmasa da, müttəfiq qoşunlarının Ali komissarlığının qərarı Haskel Parisə qayıtdığı üçün onu əvəz edən C.Rey noyabrın 23-də Tiflisdə Azərbaycanla Ermənistan arasında beş maddədən ibarət saziş imzalanmasına nail oldu. Azərbaycan hökuməti sazişə inanaraq, hərbi qüvvələrini Zəngəzurdan çıxardı. Bununla da, Naxçıvan erməni-daşnak hərbi birləşmələrinin hücum təhlükəsi ilə üz-üzə qaldı. 1920 ilin əvvəllərində ermənilərin hücumu daha da gücləndi, yüzlərlə azərbaycanlı qətlə yetirildi. Sovet Rusiyasının 11-ci Qırmızı ordu hissələrinin Azərbaycana hərbi müdaxiləsi və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutu (1920, 28 aprel) regionda vəziyyəti yenidən dəyişdi. Sovet qoşunları iyulun 28-də Naxçıvanı ələ keçirdi, Naxçıvan İnkilab Komitəsi yaradıldı. Sovet Rusiyası Ermənistanın sovetləşdirilməsindən sonra (1920, noyabr) Naxçıvan torpaqlarının Azərbaycan qorunması siyasətini həyata keçirməyə çalışdı. Naxçıvanın taleyini Moskva və Qars müqavilələri (1921) qəti şəkildə həll etdi. Naxçıvan qəzasının ərazisi Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikasının (1920-23), Naxçıvan Muxtar Diyarının (1923-24), 1924-cü il fevralın 9-dan isə Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının tərkibinə daxil oldu. Naxçıvan MSSR yaradıldığı vaxt ərazisi Qars müqaviləsinin III əlavəsi əsasında 5988 kv.km müəyyən edilmişdi. 1929 il fevralın 18-də Zaqafqaziya Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin qərarı ilə Naxçıvana məxsus ərazilərin bir hissəsi, o cümlədən Qərçivan, Qurdublaq, Horadiz, Ağxəç, Oqbin, Almalı, İtqıran, Sultanbəy kəndləri həmçinin Kilit kəndi torpaqlarının bir hissəsi əkin sahəsi, otlaq, biçənəyi ilə birlikdə (cəmi 657 kv.km) Ermənistanla verildi. Beləliklə, 1929-30 illərdə Ermənistan SSR-ə verilən ərazilər hesabına Naxçıvan MSSR-in ərazisi azalaraq 5,5 min kv.km oldu. 1930-cu ildə isə Naxçıvan MSSR-in Aldero, Lehvaz, Astazur, Nüvədi və s. yaşayış məntəqələri Ermənistanla verilmiş və həmin ərazidə Mehri rayonu yaradılmışdır.

Loru mahalı

Azərbaycanın tarixi mahallarından biri

Borçalı Rusiya tərəfindən işğal edildikdən sonra bu ərazidə Tiflis quberniyası daxilində Borçalı distansiyası yaradıldı. 1880-ci ildə Tiflis quberniyası daxilində Borçalı qəzası təşkil edilir və onun ən böyük nahiyəsi də Loru olur. Loru Borçalının dağlıq hissəsini təşkil etdiyindən ona Dağ Borçalısı da deyirlər. Bu ərazidə bir vaxtlar Loru şəhərinin mövcudluğu və həmin şəhərin 1236-cı ildə monqollar tərəfindən dağıldığı, XIV-XV əsrlərdə yenidən bərpa olunduğu, XV-XVIII əsrlərdə Osmanlı və İran hücumlarına məruz qaldığı yazılır.

1918-ci ildə erməni daşnak hökumətinin silahlı qüvvələri qəflətən hücum edərək Loru və Pəmbək mahalı ərazilərini işğal edir.

1919-cu ilin yanvarında Tiflisdə keçirilən Ermənistan-Gürcüstan konfransında Borçalı qəzası (əslində Loru nahiyəsi) neytral zona elan edilir. 1920-ci ilin sentyabrında türk qoşunlarının Gümrünü tutmasından narahat olan Gürcüstan hökuməti Loru neytral zonasına nəzarəti öz üzərinə götürür.

1921-ci ildə isə Gürcüstan və Ermənistan bolşevik hökumətləri arasında Lorunun Ermənistanla verilməsi haqqında razılıq əldə edilir. 1922-ci il dekabrın 22-də Vorontsovka bölgəsi də Ermənistanın Loru-Pəmbək qəzasına qatıldı. Beləliklə Ermənistanın inzibati bölgüsündə Loru mahalı 4 rayon- Barana rayonu, Allahverdi rayonu, Cəlaloğlu rayonu və Vorontsovka rayonu şəklində öz əksini tapdı.

Arxiv

Ərəş qəzası - Gəncə quberniyasında inzibati vahid. 1873 ildə

yaradılmışdı. Ərazisi 2308,10 kv.verst idi. Qafqaz teqviminin (1917) məlumatına görə qəzada 99400 nəfər əhali yaşayırdı; onların 53144 nəfəri (53,46%) kişi, 46256 nəfəri (46,54%) qadın idi. Qəza idarə sistemi fəaliyyət göstərirdi. Əhali, əsasən, kənd təsərrüfatında çalışırdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Hökuməti 1918 il avqustun 26-da Ərəş qəzasının Ağdaş yaşayış məntəqəsinə şəhər statusu vermiş, daxili işlər nazirinə şəhərin ərazisi və burada tətbiq ediləcək özünüidarənin forması haqqında xüsusi məruzə təqdim olunmasını tapşırırmışdı. Bununla əlaqədar olaraq, 1919 il dekabrın 10-da Hökumətin qərarı ilə Ərəş qəzası Ağdaş qəzası adlandırılmışdı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra qəzanın adının necə işlədilməsində fikir aydınlığı olmamışdır. Azərbaycan Mərkəzi

Ərəş qəzası

Statistika İdarəsi tərəfindən 1922 ildə nəşr olunan Azərbaycanın yaşayış məskənlərinin siyahısında qəzanın adı Ağdaş (keçmiş Ərəş), 1921 il kənd təsərrüfatı siyahıya almasının 15-ci buraxılışında isə, sadəcə olaraq, "Ərəş" kimi verilmişdir. 1929 ildə Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının rayonlaşdırılması zamanı ləğv edilərək, Ağdaş rayonu təşkil olunmuşdur.

Qafqaz və Zaqafqaziya diyarının idarəsinin dəyişdirilməsi haqqında 1867-ci il 9 dekabr tarixli çar fərmanı əsasında Yelizavetpol quberniyası yaradılmışdı. Bakı quberniyasından Şuşa və Nuxa qəzaları, Tiflis quberniyasından Yelizavetpol qəzası, İrəvan quberniyasından ləğv edilmiş Ordubad qəzasının bir hissəsi onun tərkibinə daxil edildi, yeni Qazax və Zəngəzur qəzaları yaradıldı. 1873 ildə Yelizavetpol quberniyası tərkibində Ərəş, Cəbrayıl

və Cavanşir qəzaları təşkil olundu. Sonralar Cəbrayıl qəzasına Azərbaycana qarşı işğalçılıq müharibəsində iştirak etmiş rus zabiti P.M.Karyagin adı verildi. Qafqaz teqviminin (1917) məlumatına görə Yelizavetpol quberniyasında 4 şəhər (Gorus, Yelizavetpol, Nuxa, Şuşa) və 8 qəza (Ərəş, Cavanşir, Yelizavetpol, Zəngəzur, Qazax, Karyagin, Nuxa, Şuşa) var idi. Yelizavetpol quberniyasının ərazisi 38922,43 kv. verst idi. Quberniyada 1275,131 nəfər əhali yaşayırdı, onların 1213,626 nəfəri yerli sakinlər, 61505 nəfər müvəqqəti yaşayanlar idi. Əhalinin 676377 nəfəri kişi, 598754 nəfəri qadın idi. 156,044 nəfər (12,24%) şəhərlərdə, 1119,087 nəfər (87,76%) qəzalarda yaşayırdı. Əhalinin etnik tərkibi belə idi: azərbaycanlılar 783065 nəfər (61,41%), ruslar 36957 (2,90%) və s. Yelizavetpol quberniyasında quberniya

idarə sistemi mövcud idi Quberniyanı hərbi qubernator, 1872 ilin martından isə qubernator idarə edirdi. Xanların, bəylərin, ağaların əlində 440,7 min, kəndlilərin əlində 124,3 min desyatin torpaq vardı. Əhali müxtəlif kənd təsərrüfatı sahələri (taxılçılıq, ipəkçilik, üzümçülük, heyvandarlıq və s.), sənətkarlıq sənaye fəaliyyəti və ticarətlə məşğul olurdu. Quberniyada dağ-mədən və əlvan metallurgiya sənayesi müəssisələr (Yelizavetpol və Zəngəzur qəzaları) yerləşirdi. İpəkçiliyin əsas mərkəzi (Nuxa qəzası) da burada idi. Azərbaycan pambığının xeyli hissəsi Yelizavetpol quberniyasının pambıqtəmizləmə zavodlarında emal edilirdi. Üzümçülük və şərəbçilik inkişaf etmişdi. Birinci dünya müharibəsi (1914-18) quberniyanın iqtisadiyyatına ağır zərbə vurmuşdu.

Arxiv

Davamı gələn sayımızda

Əvvəli ötən sayımızda

Bunlar hər şəhərdə bir qımdatxana təşkil edirdilər. İlk dəfə Osmanlı şəhərlərində, sonra isə Rusiyanın ayrı-ayrı şəhərlərində belə qımdatxanalar yaratmağa başladılar. Bu qımdatxanalara bütün siniflərdən şəxs cəlb olunurdu: oxumuş cavanlar, sövdəgərlər, sənətkar və başqaları.

Bu qımdatların icmasının müşavirəsində bir qərar qəbul olundu ki, hər bir iş sahibi qımdatxanalara pul verməlidir. Qımdatxanadan həmin qərara əsasən erməni iş sahiblərinə məktublar göndərilib onların qımdatxanaya göstərilən məbləğdə pul göndərməsini tələb edirdilər. Erməni iş sahibi məktubun tələbinə əməl etmədikdə ona qımdatxanadan ikinci dəfə elanname yazılırdı. Əgər yenə həmin şəxs pul verməkdən imtina edərdisə, üçüncü dəfə onu hədələyirdilər. Bu dəfə də tələbə əməl etmədikdə qımdatlar həmin şəxsin öldürülməsi üçün bir və ya iki nəfər təyin edirdilər. Həmin şəxslər isə nəzərdə tutulmuş adamı öldürüb gizləndirirdilər. Heç kəs bilmirdi ki, bu cinayəti kim etdi və hara getdi. Əgər

Beləliklə də, qımdatxanaların müzdlü qatilləri neçə-neçə günahsız ermənilərin və rusların ölümünə də bais olurdular.

ƏLAVƏ2 (2 Mətnə əlavələr haşiyə kimi göstərilir): Hicri 1321-ci (miladi 1903) ildə rus dövləti Qafqaz vilayətindəki kilsələrin əmlakını zəbt etmək istəyirdi. O vaxt bütün Qafqaz şəhərlərində olan erməni icmalarının başçıları toplaşdı və rus dövlətinin niyyətinə qarşı durmaq və onun heyətə keçirilməsinə mane olmaq qərarına gəldilər. Bunun nəticəsində dövlət tərəfindən erməni milliyyətindən olan xeyli adamlar qətlə yetirildi. Bununla bərabər, bir çox erməni icmalarının tanınmış başçıları tutularaq Sibire göndərildi. Kilsələrin əmlakı isə zəbt olunub dövlət sərəncamına verildi.

ƏLAVƏ: Həmin göstərilən bu ildə şəhərlərdə çox nahaq qanlar töküldü, xalqlar bir-birinə çox zülm etdilər. Bunun xoşagəlməz təsiri hər tərəfi bürüdükcə insanları xoş və rahat heyətdən məhrum edirdi.

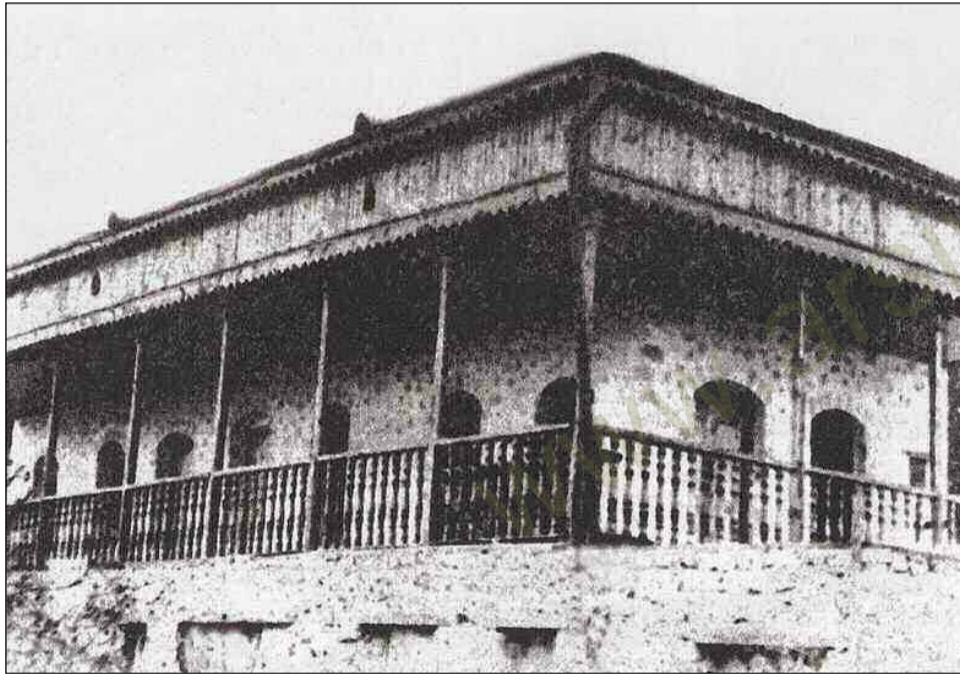
Xüsusən, Mancuriya torpağında rus tayfasından nə qədər insanların nahaq qanları töküldü, gəmiləri dəniz

Mir Möhsün Nəvvab

Bu tarixdə İran vilayətinə xəstəlik düşüb, sayı həddi-hesaba gəlməyən insanlar tələf oldular.

Ermənilər həmin müsəlman oğlanı tutub, döyə-döyə gətirib divanxanaya verirlər. Divanxanada oğlanın üstünü yoxladıqdan və dəfələrlə danışdırdıqdan sonra zindana göndərilər. Ermənilər divanxanada həmin oğlanı danışdıran məmura rüşvət verib, razı saldıqdan sonra onu bir də divanxanaya gətirilib sorğu-sual edilməsini tələb etdilər. Onlar məmurun qarşısında belə şərt qoydular ki, oğlanı məmurun yanına erməni əsgərləri gətirsin. Elə ki oğlanı məmurun yanına gətirdilər, dedi ki, mən bütün həqiqətləri açıb danışmışam. Sən isə bunların hamısını yazdın. İkinci dəfə buraya mənə gətirməyə nə ehtiyac vardı? Məmur hirsənərək oğlanın boynuna yumruq vurub əmr etdi ki, onu həbsxanaya aparsınlar. Oğlan məmura yalvarıb xahiş etdi ki, onu erməni əsgərləri ilə göndərməsin. Çünki onlar yolda mənə öldürəcəklər. Məmur ona qulaq asmayıb, zindana aparmağı əmr etdi. Həmin İrəvandan olan erməni əsgərlər isə oğlanı çəke-çəke aparıb, bir dar küçədə yerə yıxdılar və süngü ilə dəlik-deşik edib

1905-06-cı illərdə erməni-müsəlman davasında kürd xalqının rolu

caniləri bilən və tanıyan olsa da, cürət edib heç kəsə deyə bilməzdi. Çünki kimsə canini ifşa etməyə cəhd göstərsəydi, onun özü də qımdatxana quldurlarının sui-qəsdinə məruz qalardı.

Atası nalbənd olmuş Camqarov familiar bir erməni Allah təbarək və təalanın iradəsilə tez bir zamanda milyonçu olur. Qımdatlar başqa varlı ermənilər kimi ona da kağızla müraciət edib qımdatxanaya 30 min manat verməsini tələb edirlər. O isə qımdatların tələbinə məhəl qoymayıb Moskvaya gedir. Bu zaman qımdatlar Moskvada yerləşən qımdatxanaya yazırlar ki, o bizim tələbimizə əməl etmədiyinə görə cəzasına çatdırılaraq qətlə yetirilsin.

Moskva qımdatxanasının başçıları özlərinin müzdlü qatillərinin arasında püşk ataraq Camqarovun öldürülməsi tapşırığını onlardan birinə həvalət etdilər. Həmin qatil Camqarovu Moskvada kilsənin qapısı yaxınlığında qətlə yetirdi.

zlərdə batırılıb məhv oldular, neçə-neçə şəhərlər və kəndlər xarabalıqlara çevrildi.

Bu günlərdə bəndeyi-aciz Nəvvab Mir Möhsün qardaşı Hacı Mirzə Abutalıb xanı Tehrandə Amas adlı öz nökeri yatdığı yerdə öldürüb, bacardığı qədər cəvahiratdan və neqd puldan götürüb qaçıb. Amma bu cinayətdən qaça bilməyib, rus divanxanasının əlinə keçib.

ƏLAVƏ: Hicri 1322-ci (miladi 1904) il tarixdə, iyunun 16-da Moskva şəhərinə bir dolu yağdı ki, dolunun hər bir dənəsinin ağırlığı təxminən bir girvənkəyə yaxın idi.

Ə L A V Ə: 1904-cü il iyulun 3-də rus padşahının oğlu oldu. Onun adını Aleksey qoydular.

1904-cü İLDƏ BAKIDA ERMƏNİLƏRLƏ MÜSƏLMANLAR ARASINDA BAŞ VERMİŞ MÜNAQİŞƏ

Əvvəla bunu bilmək lazımdır ki, İrəvan şəhərinin erməniləri çox kinli, ədavətli, təkəbbürlü, xudpəsənd və xəmirli fitnə-fəsad ilə yoğrulmuş adamlardır. Hansı vilayətdə ki bunlar tapılır, mütləq orda bir ədavət və iğtişaş olacaq. Qafqaz vilayətlərində nə qədər iğtişaş və münaqişələr baş verirdisə, onların birinci səbəbkarı İrəvan erməniləri olurdu.

Bir gün Bakıda olan İrəvan erməniləri şəhərdə iğtişaş salmağa cəhd göstərirlər. Belə ki, özünü hamıdan qoçaq və igid hesab edən həmin ermənilərdən biri bir müsəlman öldürür. Ondan sonra lovğalanaraq hər yerdə özünü tərifləyir və gördüyü cinayətlə fəxr edirdi. Bir gün o, küçədə getdiyi yerdə 18 yaşlı Bakı camaatından gənc bir oğlan onun qarşısına çıxıb deyir:

— O erməni qoçağı sənsən?

Erməni cavab verir:

— Qoduq, mənəm!

Oğlan bu cavabı eşidən kimi tapançanı çıxarıb, erməninin bədənində üç güllə yeridərək öldürür.

öldürdülər. Sonra isə məmura bildirdilər ki, qaçmaq istəyirdi, biz də öldürdük.

Əlavə: Karxana sahibi olan sabunçulu Ağa Rəzi adlı böyük bir şəxs faytonda küçə ilə gedərkən ermənilərin hücumuna məruz qalaraq öldürülmüşdü. Əhvalatdan xəbərdar olan Bakı əhli bundan çox təsirləndilər. Bundan əvvəl də ermənilər tərəfindən bir sıra cinayətlər törəndiyinə görə xalq arasında böyük iğtişaş baş verdi. Ermənilərin bu düşmənçiliyinə artıq dözməyən camaat bazar-dükənləri bağlayaraq cavanlar tüfəng-tapança ilə silahlanıb, üz qoydular erməni camaatının üstünə. Dükanda ələ düşəni dükanda, bazardakını bazarda, küçədəkini küçədə öldürüb, leş-leş üstünə tökdülər.

Ardı var

Səhifəni hazırladı: Tahir Süleyman

KÜRD LƏR VƏ KÜRDÜSTAN

Kürdlərin coğrafiyası və yerləşməsi

(Əvvəli 527-ci sayımızda)

Nisbətən az yerlərdə kürdlər, necə deyirlər «Kürd millətinin yerli sakinlərinə meşanına» çevriliblər. Belə hadisə ucqarlarda yer alır. Çox hallarda isə kürdlərin qəbilələrə bölünməsi qalıb. Əşirətlər iki təbəqəyə malikdir

1) Torpağı və nöqətləri olan döyüşçü ağalar

2) Yanmtəhkimli vəziyyətində olan əkinçilər 1.

Lakin bu vəziyyət ağa ilə qəbilə əlaqəsi, bəzən olduqca patriarxal, güclü və hətta həyəcanlandırıcı qəbilə münasibətləri ilə məhdudlaşır.2

Bir çox yerlərdə güman edirlər ki, ağalar işğalçdır, rəiyyətlər isə başqa irqdəndirlər. Həqiqətən demək lazımdır ki, «ağa» tipi həmişə o qədər əsilzadədir ki, onu rəiyyətlə qarşıdarmaq mümkün deyil. Bu nəzəriyyənin tarixi düzgünlüyünü dəfələrlə müəyyən etmək lazım gəlib. Məs, Qotur, Soma və s. yerlərdə sonralar gəlmiş şikakilər köhnə sakinləri fəth etmişlər. Ümumiyyətlə, kürd tipi o qədər müxtəlifdir ki, vahid antropoloji3 keyfiyyətə arxalanmaq çətindir. Kürdlər arasında girdəşifət erməni, semit ərəb 4, ya da çox vaxt nestorian-xristian tipinə rast gəlmək olur. Ancaq Sülemani kimi başqa millətlərdən uzaq yaşadıkları yerlərdə olduqca nəcib, məğrur ümum İran tipi saxlanmışdır.

1) Bu iki axırıncıları hərdən «qoran» adlandırırlar. Beləliklə, bu sözün iki mənası var. 1) Əkinçilər təbəqəsi (hər yerdə yox) 2) Zohabdan Şərqdə yaşamış müəyyən qoran qəbiləsi. Rominsonun izahına görə, qoran qəbiləsi 1639-cu ildə IV Sultan Muradın Diyarbəkrdən gətirdiyi bacılan kürdlərini qərbi Zohabdan sıxışdırılmış kəlhör kürdlərindən törəməsidir. Kəlhordan xüsusi ayrılan qoran dialekti bu fikirle ziddiyyət təşkil edir.

2) Fars sərhəd nahiyələrinin işğal zamanı türklər rəiyyətlərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq istədilər, ancaq mən özüm dəfələrlə bu sonunların «bizim daha ağamız qalmadı» deyən qəmli nidalarını eşitdim. Türklər ağaların hakimiyyətini parçalamaq istəyirdilər.

3) Bu vaxtanan kürdlərin ölçülməsi ilə az məşğul olunub. Ədəbiyyat bax. A.A.vanovskinin «Yezidilər» məqaləsi. Ruskiy Antropoloqicheskiy jurnal, 1900, №3.

4) Bir çox kürd qəbilələri, xüsusilə onlara başçılıq edən ailələr arasında belə bir etiqad var ki, onlar kürdleşmiş ərəblərdir.

Erməni yazıçısı Abovyan onu belə təsvir edir

«Kürdü ilk baxışdan cəsəətli, təmkinli, yaraşığıl qaməti, eyni zamanda nəhəng boyu, geniş sinəsi, pəhləvan çiynləri, özündən asılı olmayaraq qorxu aşılamaq hissile fərqləndirmək olar. Bundan başqa, böyük, odlü gözləri, qalın qaşları, hündür alnı, uzun əyri qartal burnu, mətin yerisi, bir sözlə, qədim qəhrəmanlara xas bütün xüsusiyyətlər kürdü fərqləndirən cəhətlərdir.»

Xatırlatmaq olar ki, kürlər ən qərbi iranlılardır. Lurlarla birlikdə hind-Avropa xalqları arasında qalmış yeganə köçərilərdir.1.

IV

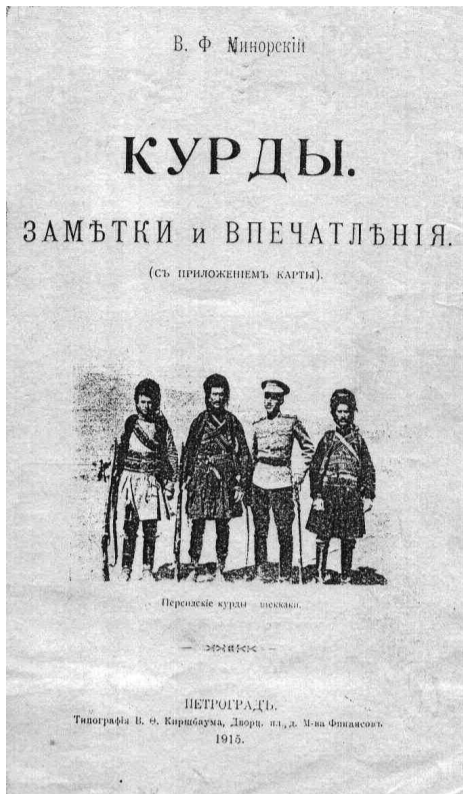
Dil, ədəbiyyat, yazı.

Kürdlərin dili, məlum olduğu kimi fars, əfqan, beluç, osetin və bəzi qədim və müasir ləhcələr daxil olan İran dilləri qrupuna aiddir. Kürd dili «korlanmış fars dili» deyil, xüsusi fonetik qanunları və xüsusi sintaksisi olan tamamilə müstəqil dildir. Kürd dilinin fars dilinə aidliyi serb dilinin rus dilinə, ya da daha doğrusu, İsvaçer dağıllarının ladin dilinin İtalya dilinə aid olduğu kimidir. Fars dilinin əcdadı məlumdur: bu, orta fars (pəhləvi) və qədim fars dilinin mixi yazılandır. Ancaq kürd dili nə ona, nə buna aiddir. O, hətta atəşpərəstlərin müqəddəs kitabı «Avesta»nın yazıldığı qədim İranın ikinci dili ilə də bilavasitə əlaqədə deyil.2

Güman edilmişdir ki, kürd dili İranın bir

çox müasir ləhcələri kimi Midiyanın yox olmuş dilinin, başqa sözlə, qədim İrandan qabaq olmuş İran monarxiyasının bir çox elementlərini canına çəkmişdir.

1) Əlbəttə, kürdlərin iranlılığı ancaq dile

münasibətdə sübut oluna bilər. Yad təsirlərin kiçik bir izinin onların qanında olmasını izah etmək mümkün deyil. N.Y. Mann «Bir daha Çələbi sözü haqqında», Zap. Vost. Arx. Obs., t.XX, 1910, məqaləsində kürdlərin tipi, mənşəti, tarixi və Qabaq Asiyanın başqa xalqları arasında onların mədəni rolu haqqında çox maraqlı sitat və məlumatlar toplanmışdır.

2) Amma Çin Türkünstanında çoxlu sayda yeni orta fars mətnlərinin tapılması ilə əlaqədar olaraq qəbul olunmuş anlayışlar indi əhəmiyyətli dərəcədə yenidən qiymətləndirməyə məruz qalır. Məlum olur ki, orta fars dilində ciddi fərqlənən ayrı-ayrı ləhcələr varmış. O Mann (Kurdisch-persische Forschungen 1, 1909) müasir qərbi İran dillərində bununla çox şeyi izah edir.

Kürd dili çoxlu ləhcələrə bölünür. 1. Cənub – Kirmanşah, sennə və 2. Şərq – Süleymaniyyə və Souç-bulaq. 3. Kürdüstanın az qala bütün əsas ərəzisini əhatə edən qərb ləhcəsi1.

Həm Şərq, həm də Qərb kürdləri öz dilini «Kırmancı» adlandırırlar. Şərq ləhcəsində az Adam danışır, ancaq o düzgünlüyü, ahəngdarlığı və saflığı2 ilə seçilir. Şərq və Qərb ləhcələrini fərqləndirən əsas seçiyəvi xüsusiyyət 1şəxs (tək) əvəzliyidir. Şərqdə «mın nazanım» (mən bilmirəm), Qərbdə «Əz nazanım» deyilir. Hər iki formanın hətta slavyan kökü ilə oxşarlığı aydındır.

Kürdlərin külli miqdarda nağıl, əfsanə və nəğmələrdən ibarət zəngin xalq ədəbiyyatı vardır. Epik dastanları da mövcuddur. Bu dastanlardan biri olmuş hadisəyə, yəni İran şahı şah Abbasın Dim-dim3 qalasının mühasirəsinə həsr olunmuş və xalq arasında çox sevilən bir dastandır. Nəhayət, kürdlərin özünün də gah sadə, gah qafiyəli nəsrə bütün Kürdüstan boyu nağıl olunan «Məm və Zin» adlı əsl dastanı vardır. Məm və Zin bir-birini sevir, ancaq Məm ictimai mənşəyinə görə sevgilisinə bərabər deyil. Gənclərin məhəbbətindən Zinin qarışığı olan Botan hökmdarına xəbər çatdırırlar. O, Məmin bu hərəkətindən bərk qəzəblənib onu zindana saldırır. Məm zindanda xəstələnir və hökmdar zülmünün xalq hərəkətinə səbəb olacağından qorxub, onların evlənmələrinə razılıq verir, ancaq çox gecdir. Məm ona şad xəbər gətirən Zinin qolları arasında dünyasını dəyişir. Zin də onun ölümünə dözmür və ölümündən qabaq qardaşından tələb edir ki, onun yası Məmlə toyu kimi təşkil olunsun.

1) Bu vaxtanan (heç olmasa Türkiyə kürdlərinin ləhcəsinə münasibətdə) prof. O.Mannın klassifikasiyası aydınlaşmayıb. Praktiki məqsədlər üçün konsul Jabanın göstərişləri öz əhəmiyyətini saxlayır. (Lerxin məqaləsində gətirilmiş Melanqes Asiaticques, S.Psb., 1859, t.III. 242-255); O, ləhcələri pebengu (Ərzrum, Bitlis, Bayazid, Kars, Urmiya), Həkəri (Bohtan, Diyarbək, Amadiya, Herki qəbiləsi), Suri (bilbaslar, Süleymaniyyə, Mukri, Zaza) və nəhayət Hopmeki (zaza)

2) Mukri ləhcəsi (souç-bulaq) mövcud kürd ləhcələri arasında məlum dərəcədə klassik hesab oluna bilər. Bu, O.Mann tərəfindən daha müfəssəl öyrənilib.

3) Urmiyadan cənuba, Baranduz çayı yaxınlığında.

Zin Məmin yanında basdırılır. Sevgililərin qəbrindən bir-birinə sarmaşmış qızılığulları çıxır. Bu, onların məhəbbətinin ölümündən güclü olduğunu göstərir.1

Kürdlərin yazılı poeziyası da çox genişdir. Əlbəttə, onların şairlərinin əsərləri müsəlman poeziyasının ən yaxşı nümunələrinə aid deyil, ancaq ola bilsin ki, kürd dilinin az öyrənilməsi bu əsərlərin oxunmasına və qiymətləndirilməsinə mane olmuşdur. Səkkiz qədim şairin 2 adı məlumdur ki, onlardan ən birincisinin XI əsrdə yaşadığı ehtimal olunur. Hələlik onlardan ancaq birinin – Molla Cizirinin əsərlərinin 1904-cü ildə Almaniyada M.Hartman tərəfindən fotosurəti çıxarılıb. Ancaq tərcümə üçün bir mütəxəssis tapılmayıb. Ən yeni dövrdə kürd şairlərinin əsas məskəni ehtimal ki, çox populyar kürd şairi Nalinin də yaşadığı Süleymani idi.

Kürd şerindən iki kiçik nümunə

Pərişan saçlarını mən çiynlərinə dağıtmışam, Sən onlarla mən aşiqi tora salmışam.

Necə ağlamayım ki, yüz dəfə ürəyimi qırımsan, Əgər qab yüz parça olubsa, şərəb necə dağılmasın?

II

Mən lüt bir yoxsulam, ancaq Allah görür ki, sənin gözəlliyini görməyə necə can atı-

A.Yava, konsul de Russie a Ereroim, S.Rsb.180, 7-11

3) Hər iki parçanı mənim üçün bir Soyuç-bulaqlı kürd yazmışdı. Gərək ki, onların müəllifi Nalindir.

Telləri sevgilimin qıvrım saçlarından çəkəcəm,

Ah, Leyla Eşana, Sən mənimsən, mənim qəlbimdəsən.

Sən təzəcə açılmış çiçəksən.

Sənə və mənə valideynlərinin yazığı gəlsin.

II

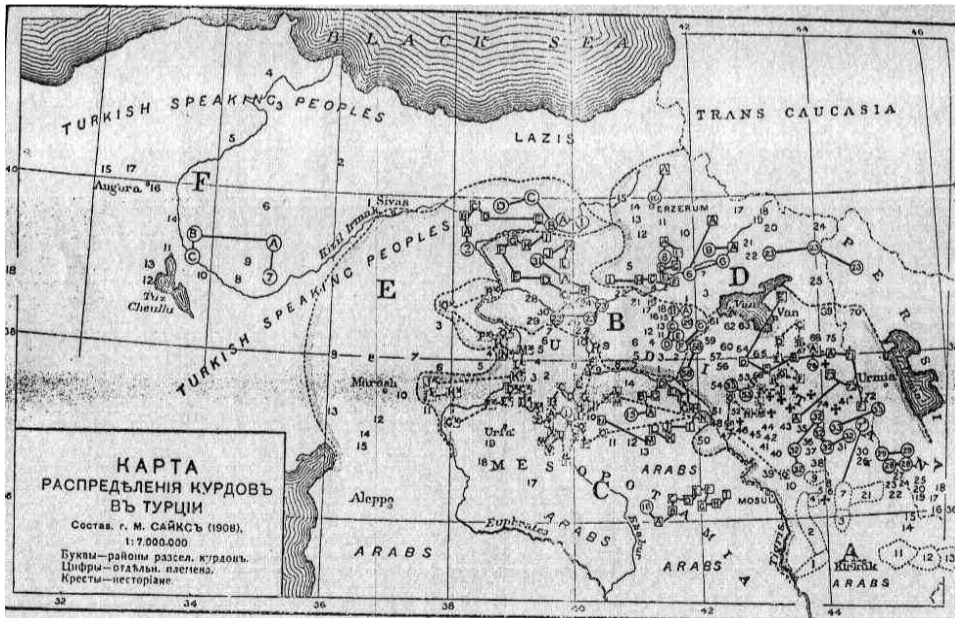
Mənə yasin oxuyanda

Qoy başım üstə Leyla dayansın.

Və menden soruşsun ay şirin canım, haran ağrıyır1.

Qoy sərt tənqidçilər Puşkinin bir Qafqaz mahnısı haqqında rəyini təkrar edib kürd ədəbiyyatından verdiyimiz bu parçaları pis halda «bəzi poetik üstünlüklərdən məhrum olmayan Şərq mənasızlığı» adlandırsınlar. Ancaq aydındır ki, kürd xalq ədəbiyyatı bu yaxınlarda bəzi qəzetlərdə «Kürd himni» adı altında çap olunan kobud, ədəbsiz cəfəngiyyətə bənzəmir. Demək lazımdır ki, Cənubi Kürdüstanda, başlıca olaraq İranKürdüstanında ədəbi dil rolunu qorani dialekti oynayır.Çətin ki, bu dialekt sözün əsl mənasında kürd ləhcələrinə Aid olub inkişaf etmiş ədəbiyyata malik olsun. Məşhur Şərq əfsanələri «Leyli və Məcnun», «Xosrov və Şirin», «Xurşud-Xavər» və b. qoraniyyə çevrilib. Hələ keçən əsrin əvvəlində onların əlyazmaları ingilis səyyahı Rich 3 tərəfindən aparılıb və hal-hazırda Britaniya muzeyində saxlanılır. Mən həmçinin 1914-cü ildə Zohab rayonunda bunların və başqa poemaların əlyazmalarını əldə etdim.

«Kürdüstan» adlı ilk kürd qəzeti 1898-ci ildə Qahirədə nəşrə başlamış, sonra isə Cenevrəyə keçmişdir. Qəzetin naşiri Bədir xanın oğlanlarından biri olan Əbdürrəhman bəy idi. İkinci qəzet türk inqilabından sonra

ram,

Yetim ona görə günəşə can atır ki, köynəyi onu isitmir.3

Bu da xalis xalq şerindən parçalar

1

«Ah, Leyla Eşana, dağlar ucadır, səni görmürəm,

Əllərimlə səni oxşayırdım.

Dünyada sənə bənzəri yoxdur,

14 simli (telli) bir təmbür düzəldərdəm

O tellər mənim əzablarımdan yaranaçaq,

Mən o təmburu sərcənin sümüklerinden düzəldəcəm.»

1) Bu, Əhməd Xani poeması əsasında A.Jabanın variantıdır.Digər verisiyalarda məs, Mərivanda Mann tərəfindən yazılmış variantda, hadisələr bizim dövrümüze yaxınlaşdırılır və ifadəyə realist xarakter verir.

2) Bax. Notices recits Konrdes par.

Şeyx Əbdül Qadir tərəfindən nəşrə başladı, ancaq tezliklə bağlandı. Nəhayət, 1923-cü ildə tələbə və jurnalist kürd gənclərindən ibarət bir qrup «hivay kurd» (Kürdün ümidi) adlı cəmiyyət yaratdı və bu cəmiyyət aylıq «roja kurd» (kürdün günü)4 məcmuəsini çap etməyə başladı.

1) O.Mannın külliyyatından (mukri ləhcəsi. Üç sətirik belə mahnıların quruluşu və seçiyəsi İspan xalq lirikasını çox xatırladır.)

2) Beləliklə, əslində kürd ləhcələrindən başqa, Zaza və qorani ləhcələrini də yadda saxlamaq lazımdı. Bu ləhcələrdə danışanlar eyni zamanda kürdcə danışır.

3) Britaniya muzeyinin əlyazmalar kataloqunda Rieu tərəfindən yazılıb.

4) «Vostok. Sborlik ob. Rus. Orient, 1913, str. 233-də o jurnal haqqında S.M.Şanşalın məqaləsi var.»

Qubadlı - Azərbaycanda rayon. Respublikanın cənub-qərbində (Qarabağ) yerləşir. Rayonun sahəsi 826 km², əhalisi isə 31300 nəfərdir. İnzibati mərkəzi Qubadlıdır. Qubadlı rayonu şimaldan Laçın rayonu, cənubdan Zəngilan rayonu, şərqdən Xocavənd və Cəbrayıl rayonları, qərbdən Ermənistan Respublikası ilə həmsərhəddir. Rayonun çox gözəl təbiəti var. Qubadlının ərazisindən Azərbaycanın ən bolsulu çaylarından olan Həkəri və Bərgüşad çayları axır.

Ən əhəmiyyətli kəndləri Mahmudlu, Xəndək, Xanlıq, Muradxanlı, Yuxarı Mollu kəndləridir.

İqtisadi rayon: Qarabağ

Ərazi: 826 (km²)

Əhali: 31 300

Əhali sıxlığı: (nəfər/km²)

Nəqliyyat vasitəsi kodu: 39

Telefon kodu: 133

Poçt kodu (Mərkəzi PŞ): AZ 3900

Qubadlı rayonu 31 avqust 1993-cü il tairixində qəsbkar Ermənistan Respublikası tərəfindən işğal olunub.

Qubadlı rayonu 1933-cü ildə Qubadlı kəndinin əsasında təşkil olunmuşdur. 1963-cü ildə ləğv edilərək ərazisi Zəngilan rayon uilə birləşdirilmişdir. 1964-cü ildə yenidən müstəqil rayon olmuşdur.

802 km². ərazisi olan bu dağ rayonunun mərkəzi Qubadlı şəhəridir.

Bakıdan 401 km-lik məsafədə yerləşən Qubadlı rayonunun Ermənistanla 120, Dağlıq Qarabağın Hadrut rayonu(hal-hazırda bu inzibati rayon ləğv olunub) ilə 42 km-lik sərhəd zolağı vardı. Eyni zamanda Laçın, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları ilə həmsərhəd olan Qubadlının iqtisadiyyatının əsasını işğala qədər taxılçılıq, heyvandarlıq, tütünçülük, baramaçılıq və üzümçülük təşkil etmişdir. 31 süd-əmtə ferması mövcud olmuşdur ki, onun da 27-si tam mexanikləşdirilmiş vəziyyətdə idi. Rayonda 2 üzümün ilkin emalı zavodu fəaliyyət göstərirdi. Süd-əmtə fermalarının məhsulları Yağ-pendir zavodunda emal olunurdu.

Tam gücü ilə işləyən asfalt zavodu təkçə Qubadlıya deyil, eyni zamanda qonşu rayonlara da xidmət edirdi. İnkubator-çuşçuluq fabriki və balıqyetidirmə vətəgəsi rayon əhalisini et və balıq məhsullarıyla təmin edirdi. Daş karxanası və mərmər sexi əhalinin tələbatını əsaslı şəkildə ödəyirdi. Azərbaycan "Neftqazavtomat" təcrübə zavodunun rayonda yaradılmış filialında son tamamlama işləri gedirdi. Ümumiyyətlə, Qubadlı rayonunda 62 idarə və müəssisə fəaliyyət göstərirdi.

Kənd/qəsəbələri: Abdalanlı, Alaqrışaq, Armudluq, Aşağı Cibikli, Aşağı Xocamsallı, Aşağı Mollu, Bala Həsənli, Bala Soltanlı, Ballıqaya, Başarat, Bəxtiyarlı, Boynakar, Cıfır, Çardaxlı, Çaytumas, Çərəli, Diləli Müskanlı, Deşdaha, Dəmirçilər, Dondarlı, Dovudlu, Eyvazlı, Əbilcə, Əfəndilər, Əliqulu Uşağı, Əyin, Fərca, Göyərabas, Göyərçik, Göyyal, Gürcülü, Hal, Hat, Həkəri, Hənzəli, Hərtiz, Hüseynuşağı, Xallava, Xanlıq, Xələc, Xəndək, Xıdırli, Xocahan, Xoçik, İşıqlı, K. Mahruzlu, Kavdadıq, Qaracallı, Qarağac, Qaraimanlı, Qarakişilər, Qaraqoyunlu, Qaralar, Qayalı, Qədili, Qəziyan, Qilican, Qiyaslı, Qundanlı, Ləpəxeyranlı, Mahmudlu, Mahruzlu, Mehri, Məlikəhmədli, Məmə, Mərdanlı, Məzrə, Milallı, Mirlər, Mollaburan, Mollalı, Muğanlı, Muradxanlı, Novlu, Padar, Poladlı, Sariyataq, Saray, Saldaş, Seləli, Seytas, Tarovlu, Tatar, Teymur Müskanlı, Tinli, Yuxarı Cibikli, Yuxarı Xocamsallı, Yuxarı Mollu, Yusifbəyli, Ulaşlı, Zilanlı, Zor

Rayonun səthi, əsasən, dağlıqdır. Ərazisi Qarabağ silsiləsinin cənub- qərb (Topağac dağı-2010 m, Pirdağ-1316 m), Bərgüşad silsiləsinin şərq (Qartız dağı- 1277 m) və Qarabağ yaylasının cənub-şərq (Qurbantəpə dağı - 1075 m) hissəsinə daxildir. Qarabağ yaylasının cənub-şərq qurtaracağı olan Yazı düzü (Bazarçay və Həkəri çayı arasında) ərazidə 450 m-dək alçalır.

Ərazidə Qarabağ silsiləsi maili və dağlıq İncə düzünə keçir.

Yura-Antropogen çöküntüləri yayılmışdır. Əqiq yatağı var. İqlimi əsasən mülayim isti və quru subtropikdir. Orta temperatur yanvarda düzən yerlərdə 1 dərəcədən dağlıq yerlərdə - 4 dərəcəyə qədər, iyulda müvafiq olaraq 26 və 14 dərəcədir.

İllik yağıntı 400-600 mm-dir. Çayları Bazarçay, Həkəri və onların qollarıdır(Kiçik Həkəri, Meydandərəsi və s); bunlardan suvarmada istifadə edilir. Rayonda , əsasən, qəhvəyi dağ-meşə torpaqları yayılmışdır. Əsas bitki örtüyü kollu və seyrek meşəli çəmənlərdir .Dağ meşələri (fıstıq, palıd, vələs və s) var.

Meşələrin sahəsi 13,2 min hektardır. Heyvanları ayı, canavar, vaşaq, tülkü, boz dovşan, süleysin, oxlu kirpi və s. dir.

Quşlardan boz kəklik, turac, qırqovul, göyərçin və s. var. Rayonda Qubadlı yasaqlığı təşkil edilib.

ELM ADAMLARI

1. Əli Əmiraslanov-SSRİ Elmlər Akademiyasının ilk azərbaycanlı-müxbir üzvü.

2. Əsgər Abdullayev-Azərbaycan Akademiyasının müxbir

üzvü.

3. Kamran Hüseyinov-Tarix elmləri doktoru.

4. Həbib Şirinov-İqtisad elmləri doktoru.

5. Mədəd Allahverdiyev- İqtisad elmləri doktoru.

6. Xanlar Şirinov-Fizika Elmləri doktoru.

7. Edil Eyvazov-Fizika -riyaziyyat elmləri doktoru.

8. Gürşad Hüseyinov -Tibb elmləri doktoru.

9. İshaq Məmmədov- Tarix elmləri doktoru.

10. Əliheydər Həşimov – Pedoqoji elmlər doktoru.

11. Cənbaxış Aslanov – Tibb elmləri doktoru Nyu-York Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü.

12. Həsi Abdullayev –Tarix elmləri doktoru.

tanınmış ictimai və dövlət xadimləri

1. Çingiz İbrahim

2. Möhbəli Əmiraslanov

3. Məmməd İsgəndərov

4. Əli İbrahimov

5. Nəzər Heydərov

6. Valeh Bərgüşadlı

7. Kamran Hüseyinov

8. Mirağa Əliyev

9. Zəhra Kərimova

10. Əli Əmiraslanov

QUBADLI RAYONU HAQQINDA

11. Marlen Məhərrəmov

tanınmış yazıçı və şairlər

1. Süleyman Rəhimov – xalq yazıçısı.

2. Əli Vəliyev – Xalq yazıçısı.

3. Qasım Qasımzadə -şair, alim

4. Əli İldırımoglu yazıçı

5. Rafiq Yusifoglu - şair, alim

6. Eldar Baxış - şair

7. Taryel Cahangirov – şair

8. ƏLİ-Ağa Aslan - şair.

Polkovnik Leytenantlar

1. Bərxudarov Mais

2. Məhərrəmov İdris n saylı biriqadanın komandiri

Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi

1. Həmidov Nizaməddin Polkovnik idarə rəisi

2. Aydın Abdullayev MTN-də idarə rəisi

GENERALLARIMIZ

1. Hüseyin Quliyev

2. Arif Heydərov

3. Nizami Təhməzov

4. Valeh Bərgüşadlı

5. Tahir Əliyev

Əməkdar Mədəniyyət işçisi

1. Fəxrəddin Hüseyinov.

***

Qubadlının Muradxanlı kəndindəki V əsrə aid Qalalı, Əliquluşağı kəndindəki Göy Qala abidələri, XIV əsrə aid Yazı Düzündəki Cavanşir türbəsi, Dəmirçilər kəndindəki iki türbə, XVII əsrə aid Gürcülü kəndində olan türbə, XVIII əsrə aid Xocamsaxlı kəndində olan türbə ondan xəbər verir ki, Qubadlıda qədim dövrlərdən elm mədəniyyət mərkəzləri və ibadət edənələr olub.

İşğala qədər Qubadlı rayonunda 21 orta, 15 səkkizillik, 15 ibtidai məktəb fəaliyyət göstərirdi. Bundan əlavə bir əyani-qiyabi, bir orta texniki peşə və iki musiqi məktəbi də gənc nəslin təlim-təربiyəsində xüsusi rol oynayırdı.

Qubadlıda 111 mədəni-maarif müəssisəsi, o cümlədən 60 kitabxana, 10 mədəniyyət evi və 28 klub xalqa xidmət edirdi. 6 avtoklub fəaliyyət göstərirdi.

23 kino qurğusundan istifadə olunurdu. 125 ticarət , 96 iaşə obyektı qubadlılara mədəni xidmət göstərirdi. 25 meşət xidməti müəssisəsi tam gücüylə işləyirdi.

Qubadlı rayonunda 21 rabitə müəssisəsi var idi. 8 avtomat stansiyası quraşdırılmışdı. 1950 nömrəlik həmin stansiyalar gecə-gündüz xalqın xidmətində idi.

Rayonun 33 səhiyyə müəssisəsində 56 həkim və 511 orta tibb işçisi fəaliyyət göstərirdi. 4 xəstəxana, 5 həkim ambulatoriyası, 54 feldşer-mama məntəqəsi, 4 aptek əhalinin sağlamlığı keşiyində dururdu.

Qubadlı rayon Tarix-diyarşünaslıq muzeyində 5 mindən çox nadir eksponat toplanmışdı.

Qubadlının işğalı zamanı ermənilər 5 mindən çox nadir eksponat saxlanılan Qubadlı tarix-diyarşünaslıq muzeyini də talan ediblər.

4-cü əsrə aid "Gavur dərəsi"ndəki ibadətqah, 5-ci əsrə aid "Qalalı" və "Göyqala" abidələri, 14-cü əsrdə tikilmiş "Dəmirçilər" Türbəsi, Hacı Bədəl körpüsü, Laləzar körpüsü, eləcə də Əyin, Yusifbəyli, Seytas, Qarağacılı, Xocamsaxlı kəndlərindəki digər tarixi abidələr hazırda işğal altındadır.

Məktəbəqədər müəssisələrin sayı 7 idi. Bu təlim-təربiyə və təhsil müəssisələrində 1280 nəfər müəllim çalışırdı. Onlardan 925 nəfəri ali təhsilli idi. 43 nəfər məktəbəqədər müəssisələrdə çalışırdı. 5852 nəfər şagird ümumtəhsil məktəblərində təhsil alırdı. Məktəbəqədər müəssisələrdə 272 azyaşlı tərbiyə olunurdu.

Şüar: Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!

ADR-in rəsmi xəritəsi
Paytaxt Bakı
Dil(lər) Azərbaycan dili
Pul vahidi Manat
Sahəsi 139 831 km²
Əhalisi təxm. 2 000 000
İdarəetmə forması Parlament respublikası

Milli Şüranın sədri - 1918
Məmməd Əmin Rəsulzadə
Baş nazir - 1918 - 1919
Fətəli Xan Xoyski - 1919 - 1920
Nəsim bəy Yusifbəyli

Varislik

← **Zaqafqaziya Demokratik Federativ Respublikası**

← **Rusiya İmperiyası**

Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası →

Zaqafqaziya Sosialist Federativ Sovet Respublikası

→

Azərbaycan Demokratik Respublikası (Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti) - Yaxın Şərqdə ilk demokratik dövlət. ADR 27 may 1918-ci ildə Tiflis şəhərində Azərbaycan Milli Şurası tərəfindən bəyan edilmişdir. İrəvan şəhəri və quberniya əraziləri güzəştə gedildikdən sonra 1918-ci il mayın 28-də özünün müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ərazisi 99908,86 km² təşkil edirdi. 13983,1 km² ərazi isə mübahisəli ərazi kimi qəbul olunaraq gələcək danışıqlar prosesində həll olunması nəzərdə tutulmuşdu.

İnzibati-ərazi vahidləri

Ermənistanla güzəşt edilən İrəvan quberniyasının ərazisi 8913,17 km² (ərazisi - Yeni-Beyazid qəzası, İrəvan qəzasının 3/5-i, Eçmiədzin qəzasının 1/4-i, Aleksandropol qəzasının 1/4-i daxil idi ; əhalisi 321 min nəfər olmuşdur ki, bunun da 230 mini erməni , 80 min müsəlman , 5 min yezidi kürd və 6 mindigər millətlər) təşkil edirdi. Edilən güzəştdən sonra ermənilər Azərbaycanın Naxçıvan, Zəngəzur və Dağlıq Qarabağ ərazilərinin Ermənistanla birləşdirilməsi iddiası ilə çıxış etdilər. Lakin 1918-1920-ci illərdə İrəvan quberniyasından başqa əraziləri ələ keçirə bilməyən ermənilər 1920-ci il aprelin 28-də, Azərbaycan Sovet Rusiyası tərəfindən işğal edildikdən sonra bolşeviklərin himayəsi ilə yeni ərazilər əldə etməyə nail oldular.

30 may 1918 - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması haqqında dünya dövlətlərinə radioteleqramlar göndərilib. Dünyanın aparıcı dövlətlərinin xarici işlər nazirlikləri Azərbaycanda müstəqil respublikanın yaradılması haqqında informasiya aldılar. Radioteleqramlar İstanbula, Berlina, Vyanaya, Parisə, Londona, Romaya, Vaşinqtona, Sofiyaya, Buxarestə, Tehrana, Madridə, Moskvaya, Stokholma, Tokiyaya və digər paytaxtlara göndərilmişdi

Bakı şəhəri Stepan Şaumyanın başçılığı altında Bolşevik Bakı Soveti və Daşnak silahlı dəstələrinin nəzarətində

olduğu üçün, Azərbaycan hökuməti müvəqqəti olaraq Gəncə şəhərində yerləşmişdir.

4 iyun 1918 - Batumda aparılan danışıqların yekunu olaraq Xalq Cümhuriyyəti ilə Osmanlı arasında "Sülh və dostluq haqqında" müqavilə imzalanıb. Müqaviləni Azərbaycan tərəfdən Milli Şüranın sədri M.Rəsulzadə və xarici işlər naziri M.Hacinski , Osmanlı tərəfdən ədliyyə naziri Xəlil bəy və Qafqaz cəbhəsinin komandanı Vahib paşa imzalamışdı. Bu müqavilə ilə Xalq Cümhuriyyəti birinci olaraq Osmanlı tərəfindən tanınıb. Müqavilədə Osmanlı dövləti Xalq Cümhuriyyətinə hərbi yardım göstərmək barədə öhdəlik götürüb

17 iyun 1918 - Gəncədə ilk iclasını keçirən Azərbaycan Milli Şurası ölkədə yaranmış ağır vəziyyəti nəzərə alaraq öz fəaliyyətini dayandırmaq və yeni parlament (Müəssisələr Məclisi) çağırılana qədər bütün hakimiyyəti (qanunvericilik və icra) Nazirlər Şurasına vermək barədə qərar qəbul edib. Bu Nuru paşanın tələbi idi. Həmin gün Fətəli xan Xoyskinin başçılıq etdiyi Nazirlər Şurası istefa verib və onun rəhbərliyi ilə ikinci hökumət qurulub

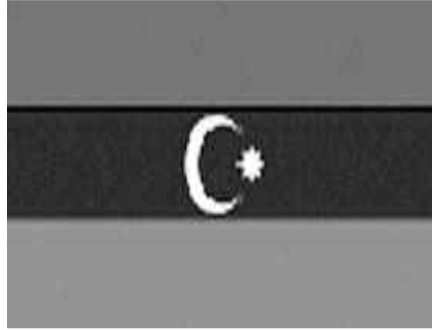
24 iyun 1918 - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk bayrağı qəbul edilib. Hökumətin qərarı ilə qırmızı parça üzərində ağ rəngli aypara və səkkizguşəli ulduz təsvir edilmiş bayraq Cümhuriyyətin müvəqqəti rəmzi elan edilib. Azərbaycanın indiki üçrəngli (mavi, qırmızı, yaşıl) bayrağı isə dövlət rəmzi olaraq 1918-ci ilin noyabrında qəbul edildi

26 iyun 1918 - Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti Azərbaycanın ilk Milli Ordu hissəsinin - əlahiddə diviziyanın yaradılması barədə qərar qəbul edib. Həmin dövrdə Cümhuriyyət hökumətinin tabeliyində olan hərbi qüvvələr türk (Osmanlı) ordu hissələri ilə birlikdə ("Qafqaz İslam Ordusu") Nuru paşanın komandanlığı altında "Bakı Kommunası"nın qoşunları ilə qızğın döyüşlər aparırdı. Cümhuriyyətin Hərbi Nazirliyinin təşkil barədə qərar bir qədər sonra, avqustun 1-də verildi. Nazirlik özü isə 1918-ci ilin dekabrında fəaliyyətə başladı. Keçmiş çar Rusiyası ordusunun generallarından Səməd bəy Mehmandarov hərbi nazir, Əliağa Şıxlinski hərbi nazirin müavini təyin edildilər.

27 iyun 1918 - Azərbaycan və türk (Osmanlı) hərbi qüvvələrindən ibarət Qafqaz İslam Ordusu Göyçay yaxınlığındakı döyüşdə "Bakı Soveti"nin qoşunlarını məğlub edib. Bu zəfərdən sonra Qafqaz İslam Ordusunun hissələri daşnak-bolşevik qoşunlarının hücumlarını dayandıraraq əks-hücum keçməyə başlayıblar

27 iyun 1918 - Xalq Cümhuriyyətinin hökuməti "Dövlət dili haqqında" qərar qəbul edib. Azərbaycan (türk) dili Cümhuriyyət ərazisində dövlət dili elan olunub

Azərbaycan Demokratik Respublikası

Bayraq

2 iyul 1918 - Xalq Cümhuriyyəti Nazirlər Şurasının sədri və daxili işlər naziri Fətəli xan Xoyski ölkədə ilk polis bölümünün yaradılması barədə əmr verib. Bununla Azərbaycan polis orqanlarının əsası qoyulub.

10 iyul 1918 - Azərbaycan və türk (Osmanlı) hərbi qüvvələri (Qafqaz İslam Ordusu) Kürdəmir yaxınlığındakı döyüşdə daşnak-bolşevik "Bakı Soveti"nin qoşunlarını məğlub ediblər. Kürdəmir qəsəbəsi işğalçılardan azad olunub. Bu qələbədən sonra Qafqaz İslam Ordusunun daşnak-bolşevik qüvvələri üzərinə geniş əks-hücumu başlanıb. İyulun 14-də azərbaycanlı-türk qoşun hissələri strateji əhəmiyyətli Kərar dəmir yolu stansiyasını ələ keçiriblər

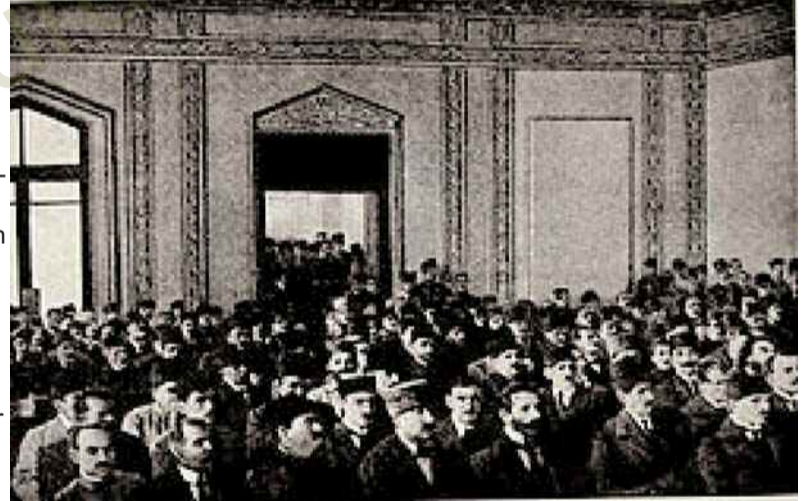
15 iyul 1918 - Xalq Cümhuriyyəti hökuməti azərbaycanlılara qarşı soyqırımını cinayətlərinin araşdırılması üçün Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaradıb. Komissiya 1918-ci ilin mart qırğınları ilə yanaşı, XX əsrin əvvəlindən ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri digər qətlialmlar haqqında çoxsaylı materiallar toplamış, Cümhuriyyət hökumətinin qərarı ilə 31 mart "Soyqırım günü" elan edilmişdi. Azərbaycanın sovetləşməsindən sonra bu tarix gizlədildi

20 iyul 1918 - Xalq Cümhuriyyəti və türk (Osmanlı) qüvvələrinin Nuru paşanın komandanlığı altındakı birgə Qafqaz İslam Ordusu daşnak-bolşevik "Bakı Kommunası" qoşunlarına daha bir zərbə endirərək Şamaxı şəhərini azad ediblər. Bu arada türk qoşunları cənubdan (indiki Neftçala rayonu

Gerb

ərazisi) Bakı istiqamətinə irəliləməyə başlamışdı

6 sentyabr 1918 - Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin nümayəndə heyəti İstanbula Osmanlı dövlətinin rəhbərliyi ilə görüşüb. Milli Şüranın sədri M.Rəsulzadə, "Müsavat" fraksiyasının üzvü X.Xasməmmədov və general S.Səfikürdskinin daxil olduğu heyət Osmanlının yeni sultanı VI Mehmet Vahdetin tərəfindən qəbul edilib. Bu, Xalq Cümhuriyyətinin rəsmi heyətinin ilk xarici səfəri idi. Osmanlı hərbi rəhbərliyinin (Ənvər paşa) də

Azərbaycan Demokratik Respublikası Parlamentinin birinci iclası, 1918-ci il

İştirak etdiyi görüşdə Xalq Cümhuriyyətinə hərbi yardım və Bakının azad olunması məsələsi əsas mövzu olub. Bu görüşdən sonra Bakının azad olunması barədə həlledici hücum barədə qərar verildi

1918-ci il sentyabrın 15-də baş verən ağır döyüşlərdən sonra, Azərbaycan Demokratik Respublikasının milli ordusunun və Nuru Paşanın başçılıq etdiyi

Osmanlı Türk İslam Ordusunun hissələri Bakını bolşevik, erməni-daşnak və ingilis hərbi dəstələrindən azad etmişdir və müstəqil Azərbaycan hökuməti Bakıya köçmüşdür.

28 may 1919 - Əlimərdan bəy Topçubaşovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyəti Paris sülh konfransında ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüşərək Xalq Cümhuriyyətinin tanınmasını xahiş edib. Antitürk və ermənipərəst mövqeyi ilə seçilən Vilson bu xahişi rədd edib

16 iyun 1919 - Azərbaycanla Gürcüstan arasında hərbi müttəfiqlik paktı imzalanıb. Razılışmaya əsasən, Azərbaycan gürcü tərəfə neft verməklə əvəzində silah və texnika almağa başladı. Hərbi pakta görə, tərəflər Rusiyanın hərbi təcavüzünə qarşı bir-birinə dəstək verməli idilər. Lakin 1920-ci ilin aprelində bolşevik Rusiyasının Azərbaycana hücumu zamanı Gürcüstan bu öhdəliyə deyil, özünün müstəqil-

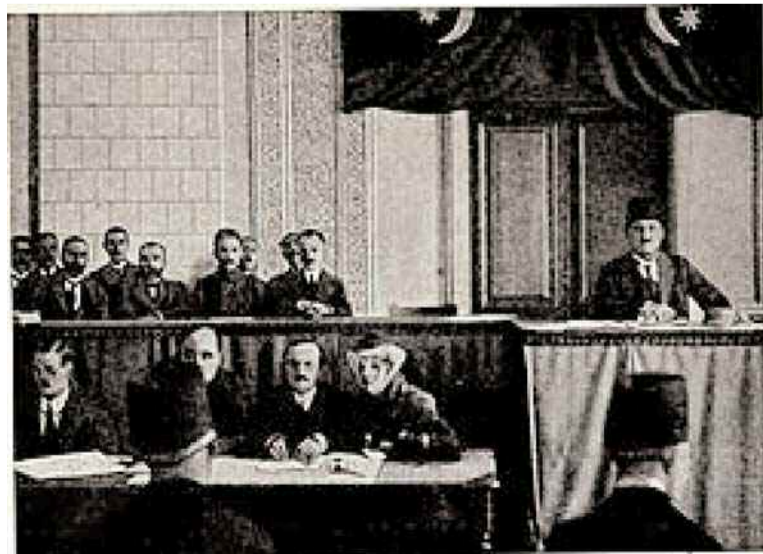
liyinin tanınması barədə ruslarla separat danışıqlara üstünlük verdi

● Məhəmməd Əmin Rəsulzadə
● Əlimərdan bəy Topçubaşov
● Fətəli xan Xoyski
● Nəsim bəy Yusifbəyli
● Əhməd bəy Pepinov
● Camo bəy Hacinski
● Xudadad bəy

Məlikaslanov
● Əkbər ağa Şeyxülislamov
● Məmməd Yusif Cəfərov
● Xosrov bəy Sultanov
● Xəlil bəy

Xasməmmədov
Azərbaycan Demokratik Respublikası Parlamentinin birinci iclası, 1918-ci il İstiqlal Bəyannaməsi bütün türk-müsəlman dünyasında, ümumiyyətlə bütün Şərqdə ilk dəfə olaraq demokratik parlamentli müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılmasını xəbər verirdi. Azərbaycan Milli Şurasının İstiqlal Bəyannaməsində deyilirdi:

1. Bu gündən etibarən

Azərbaycan Demokratik Respublikası

Demokratik Respublikası milliyətindən, dinindən, ictimai vəziyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşları öz hüddulları daxilində vətəndaşlıq və siyasi hüquqlarla təmin edir".

1918-ci il dekabrın 7-də Bakıda Azərbaycan parlamenti öz işinə başladı. Parlamentin iclaslarında heç bir dini ayin (dua oxunması və s.) icra edilmədi. Bütün dinlərdən olan

deputatlar bərabər hüquqlu nümayəndə səlahiyyətinə malik idilər. Dinə münasibətindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlar Azərbaycan Demokratik Respublikasının bərabər hüquqlu əhalisini təmsil edirdilər. Milli mənlilik duyğusunun güclənməsi ilə başlanan dirçəliş ümum-milliyətdən oyanmaya bilməzdi.

Göründüyü kimi, Azərbaycan Demokratik Respublikasının Milli Şurası, sonra isə Parlamenti və Hökuməti mövcud olduğu qısa müddət ərzində iqtisadi, ictimai-siyasi və sosial həyatın müxtəlif sahələrinə aid çoxlu tale yüklü islahatlar həyata keçirmiş, müstəqil Azərbaycan dövlətinin formalaşdırılmasına mühüm töhfə vermişdir. İqtisadi, siyasi-ictimai və sosial münasibətlər sahələrində vətəndaşların hüquqlarının təmin edilməsinə yönəldilmiş qərar və tədbirlərin tərkibində əhalinin vicdan azadlığı məsələləri xüsusi yer tuturdu. Azərbaycan Demokratik Respublikası

hökuməti və parlamenti vicdan azadlığı haqqında ayrıca dekret və ya qərar qəbul etməyə imkan tapmasa da, onun bu problemə ən demokratik mövqeyi aydın idi. Azərbaycan Demokratik Respublikasının uğurları və faciələri, tarixi dərsləri, dini etiqad və vicdan azadlığı sahəsində təcrübəsi bu günümüz üçün çox maraqlıdır. [2]

27 aprel 1920 - Bolşevik Rusiyasının 11-ci ordusu Bakıya daxil olub. Bu vaxt Xalq Cümhuriyyətinin ordu hissələri Qarabağda və Gəncəbasarda qiyamçı erməni qüvvələri ilə döyüşdə idi, azsaylı sərhəd qoşunları isə rus ordusuna müqavimət göstərə bilməmişdi. Bolşevik rəhbərliyi - Azərbaycan K(b)P MK və Rusiya K(b)P Qafqaz Diyar Komitəsinin Bakı Bürosu hakimiyyəti təhvil vermə barədə Xalq Cümhuriyyətinin parlamentinə ultimatum verib. Vəziyyəti real dəyərləndirən parlament gərgin müzakirələrdən sonra ultimatumla razılıq və axşam saat 23.45-də hakimiyyətin kommunistlərə verilməsi barədə qərar qəbul edilib. Parlamentin qərarında Azərbaycanın istiqlalının və ərazi bütövlüyünün qorunması, Milli Ordunun saxlanması, siyasi partiyalara fəaliyyət azadlığı, Cümhuriyyətin dövlət xadimlərinə təqiblərin olmaması barədə şərtlər yer almışdı. Lakin bolşeviklər bu şərtlərin heç birini sayı salmadı.

Bundan sonra Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası yaradıldı.

Azərbaycan xalqı hakimiyyətə malik olduğu kimi, Cənub-Şərqi Qafqazı əhatə edən Azərbaycan da tam hüquqlu müstəqil bir dövlətdir.

2. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin idarə forması Xalq Cümhuriyyətidir.

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün millətlərlə, xüsusilə qonşu olduğu millətlər və dövlətlərlə mehriban münasibətlər yaratmaq əzmindədir.

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti milliyətindən, dinindən, sinfindən, silkindən və cinsindən asılı olmayaraq öz sərhədləri daxilində yaşayan bütün vətəndaşlarının hüquqlarının təminatçısıdır.

5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti öz ərazisi daxilində yaşayan bütün millətlərin sərbəst inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır.

6. Müəssislər Məclisi toplanıncaya qədər Azərbaycanın başında xalqın seçdiyi Milli Şura və Milli Şura qarşısında məsuliyyət daşıyan Müvəqqəti hökumət durur.[1]

Azərbaycan Demokratik Respublikası rəhbəri Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin təklifi ilə ruhani idarələrini müsləman məmurlarına həvalə etməklə Tiflis şəhərindəki ruhani idarələrinin bazasında Bakıda vahid, müsəlman ruhani idarəsinin yaradılması qərara alındı.

Azərbaycan Demokratik Respublikası hökuməti müsəlmanlar üçün Qafqaz müsəlmanlarının vahid ruhani idarəsinin yaradılmasına nail oldu. 1918-ci il dekabrın 11-də çar hökuməti orqanlarının təyin etdiyi Qafqaz Şeyxülislamı M.Ə. Pişnamazzadə vəzifəsindən istefa verdi. Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti sosial təminat və dini etiqad naziri Musa bəy Rəfiyevinsərəncamı ilə 48 yaşlı axund Ağa Əlizadə Qafqaz müsəlmanlarının birgə ruhani idarəsinin sədri, Şeyxülislam təyin edildi. Yeni Şeyxülislam məzhəb ayrışikliğini rədd

edən, mütərəqqi fikirli, milli heysiyyəti güclü olan, parlamentin işinə kömək edən bir şəxs idi.

Molla Ağa Əlizadə Azərbaycanda ilk Demokratik Respublikanın yaranmasını ürkədən alqışlayan din xadimlərindən idi. Azərbaycan Demokratik Respublikası yaranmasının birinci ildönümü münasibətilə o demişdir: "Azadlığı yalnız müstəqil yaşamaq yolu ilə qorumaq və müdafiə etmək olar. Öz əqidəsini və fikrini şövqlə söyləmək və öz bəşəri iradəsini ifadə etmək yalnız müstəqil ölkədə mümkündür. Asılı olmayan tədris ocaqlarında — orta və ali məktəblərdə ölkənin camaatının faydalana biləcəyi bütün biliklərə yiyələnmiş şüurlu adamlar yetişər. Allah-təalanın

İlk dəfə Azərbaycan Demokratik Respublikasının suverenliyinin elan edildiyi binaya vurulan lövhə, Tiflis

buyruqlarını yalnız ölkənin istiqlaliyyəti şəraitində müvəffəqiyyətlə intişara yetirmək olar. İstiqlal hər bir tayfaya və hər bir şəxsiyyətə lazımdır".

Bu zaman Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti vicdan azadlığını təmin etmək sahəsində ilk addımlarını atırdı.

1918-ci il mayın 28-də Tiflisdə Azərbaycan milli şurasının müstəqillik haqqında qətnaməsində qeyd edilirdi ki, vətəndaşların hüququ, siyasi, dini azadlıqları təmin edilir, müstəqil Azərbaycan dövləti qeyri dini, demokratik quruluşa malik olan ölkədir. Qətnamədə deyilirdi: "Azərbaycan

Azərbaycan Demokratik Respublikası, 1918-1920

Qarabağın digər torpaqlarının inzibati bölgüsündə dəyişikliklər

1920-1923-ci illərdə məqsədyönlü surətdə həyata keçirilən proseslər nəticəsində keçmiş Qarabağ xanlığının tərkibinə daxil olan Azərbaycan torpaqları ənənəvi tarixi-coğrafi vahidliyini və ya bütövlüyünü itirdi. Azərbaycanın 1917 və 1921-ci il kənd təsərrüfat siyahıya almalarının materialları əsasında nəşr edilmiş siyahısında ölkə ərazisi 15 qəzaya ayrılır. Qarabağ ərazisində Cəbrayıl (Karyagin), Cavanşir, Qubadlı (keçmiş Zəngəzur qəzasının bir hissəsi), Şuşa qəzalarının olduğu göstərilir.96

Göründüyü kimi, bu

mərhələdə artıq Zəngəzur qəzasının bölünməsi öz əksini tapır, digər qəzaların əraziləri isə hələlik əvvəlki sərhədləri daxilində qalır. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin təşkili nəticəsində Cavanşir, Şuşa və Qubadlı qəzalarının bəzi yaşayış məskənləri ənənəvi inzibati bölgüsündən qoparılaraq onun tərkibinə verildi. Nəticədə yeni inzibati bölgü aparmaq tələbi meydana gəldi.

Bu məsələ Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti Əsasnaməsini hazırlayan komissiyanın iclasında müzakirə edildi. Aran (düzən) Qarabağın idarə forması və inzibati bölgüsünə dair 3-cü məsələ üzrə belə bir qərar çıxarıldı:

Tərkibinə Cavanşir qəzasının aran hissəsi, Şuşa, Qubadlı və Karyagin (Cəbrayıl) qəzalarının daxil olduğu Aşağı Qarabağ Vilayət İcraiyyə Komitəsi yarat-

maq, ona RSFSR-in quberniya icrakomları haqqında 1923-ci il əsasnaməsini tətbiq etmək, Aran Qarabağ vilayətinin rayonlaşdırılmasını Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi yanında Xüsusi komissiyaya həvalə etmək. Bu iclasda Kürdüstanın idarə forması və inzibati bölgüsü haqqında 4-cü məsələ də müzakirə olundu.97

Buradan aydın olduğu kimi, Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldığı dövrdə Aran Qarabağın da xüsusi bir inzibati-ərazi vahidində birləşdirilməsi fikri olmuşdu. Lakin az bir vaxt keçdikdən sonra bu fikir dəyişmişdi.

Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi sədri Qasimov, Xalq Komissarları Soveti sədrinin müavini M.Quliyev və Daxili işlər naziri İ.Sviridovun imzaladığı Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə

Komitəsinin 1923-cü il 6 avqust tarixli əmrinə əsasən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldıqdan sonra Qarabağın qalan hissəsindən Ağdam, Cəbrayıl və Kürdüstan qəzaları yaradılmışdı. Həmin sənədə görə Ağdam, Cəbrayıl və Kürdüstan qəzalarının ərazilərinin tərkibi, mərkəzləri, qəza icrakom sədrləri və b. məsələlər müəyyənləşdirilmişdi, Qubadlı qəzası isə ləğv edilmişdi.98

Azərbaycan Mərkəzi Statistika idarəsi Azərbaycan SSR-də həyata keçirilən bu və digər inzibati-ərazi bölgülərini nəzərə alaraq 1921-ci il kənd təsərrüfatı siyahıya almasının materialları əsasında onların ərazisinin sahəsi, əhalisinin milli tərkibi və b. məsələlər üzrə hesablamalar aparmışdı.

Həmin hesablamalara görə Qarabağın tarixi ərazisindən (xanlığın sərhədləri üzrə) Azərbaycan SSR tərkibində Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti - 4.160,5 kv.km., Cəbrayıl qəzası - 4.268,5 kv.km., Ağdam qəzası -

4.135,4 kv.km., Kürdüstan qəzası - 3.432,4 kv.km. (cəmi 15.996,9 kv.km.) qalmışdı.99

Qarabağın tarixi ərazilərindən bir hissə isə Azərbaycandan qoparılaraq Ermənistanı verilməmişdir.

Sonrakı inzibati-ərazi bölgüləri prosesində Zəngəzur qəzasının Azərbaycan SSR tərkibində qalan hissəsində Zəngilan (0,7 min kv.km.), Qubadlı (0,8 min kv.km.), Laçın (1,8 min. kv.km.) rayonları yaradıldı. Ağdam və Cəbrayıl qəzalarının ərazisində isə Ağdam (1, 1 min. kv.km.), Bərdə (1,0 min.kv.km.), Ağcabədi (1,8 min. kv.km.), Tərtər (0, 4 min.kv.km.), Cəbrayıl (1,0 min.kv.km.) rayonları yaradıldı.100

Beləliklə, Azərbaycanın dövlətçilik tarixində xüsusi yeri olan Qarabağ xanlığının ərazisi parçalanaraq bir hissəsi Ermənistanı verildi, Azərbaycanda qalan hissəsində isə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradıldı.

Səhifəni hazırladı: Pərviz Pənahoğlu

Zilan dərəsinin qanlı faciəsi

Dərə öz adını Aqırı (Ararat) dağının ətrafında və Van vilayətində qədim zamanlardan yaşayan güclü Zilan kürd qəbilə konfederasiyasından almışdır.

Hələ 13 iyul 1930-cu ildə baş verən faciəvi hadisələrdən əvvəl, kürdlər arasında Zilan dərəsi haqqında çoxlu mahnı, əfsanələr və nağıllar mövcud idi. Həmin mahnılarda Zilan dərəsindən gələn təhlükə və mistisizm öncədən ifadə olunur. Eyni zamanda bu mahnılar mərdlik, qəhrəmanlıq və sevgi duyğuları ilə bəstələnmişdi. Bu əsərləri kürdlər ilə qonşu olan ermənilər kürd dilində ifa etməyi çox sevirdilər.

Belə mahnıların birini Qurgen Marinin "Yanan bağlar" əsərinin qəhrəmanı kürdcə oxuyur:

"Belə idi... İki kürd qəbiləsi ta qədimdən bir-biri ilə ədavət aparırdılar. Bir qəbilənin başçısı Msto payızda digər qəbilə başçısının qardaşını ölümcül yaralayır. Nə isə... Cındonun qardaşını öldürür. Bahar gəlir, hər tərəf çiçəklənir. Əli silahlı Cındo isə Zilan dərəsinə enərək Mstonu gözləyir.

*Bahar öz yaşıl paltarına büründü
Dərədə isə qardaş qardaşın intiqamını almaq üçün tələsir
Qan iyi gəlir oradan və təhqirdən sərxoş
Zilan dərəsində düşməni gözləyir Cındo
Heç kəs, yalnız o intiqam alacaq
Düşmən qəbiləsinin başçısı Mstodan
Qorxunu unudaraq
Mstonun canını küllə döndərmək üçün*

***

*Ayaqlarını hiss etmədən ana oğlu dalınca qaçır
Getmə, oğlum, Zilan dərəsi ilə
Bir-iki günlük get Vana
Yuxu görmüşəm, yuxuda tıtrayırdı
Və tüstülənirdi sənün gümüş xəncərin
Zilan dərəsini qara tüstü bürüyüb
Qara tüstü kəndimizi bürüyüb
Qalxdı Msto, atı yəhərlədi
Anacan, - dedi, saxlama məni
Sənün gəlininə güllər gətirəcəm
Sənə isə bir kəklük meşədə ovlayacam
Ana atın boynuna sarıldı
Getmə, parçalayacaqlar səni, his edir ürəyim
Oğlum, ürəyimi susdura bilmirəm
Oğlum, anana qulaq as...*

***

*Dörd gün və dörd gecə
Bir damcı su da içmədi Cındo
Böyük qaya arxasında pusqu qurub O
Zilan dərəsinin yuxusuz keşikçisi*

***

*Bahar gəldi, yaşllaşdı dağlar və dərələr
Dözməz Msto, gələcək O dalınca
Gələcək O kəklük ovuna
Qara ilan kimi, ac qurd kimi,
Pusquda gözləyir Cındo...*

***

*Arxadan vurmaq qəhrəmanlıq deyil
Cındo, silahı qoy yerə
Əgər belə mərdən çıx yola
Mstonu dayandır və vuruş onunla
Ədalətli döyüşdə, kim-kimi
Kim ölsə - qəbri nurla dolsun
Kim sağ qalsa – yüz il yaşasın*

***

*Evin dağlısın Msto
Atı çapır O, külək də papağından tozu atır
Cındonun ürəyi tıtrədi, uzandı qarnı üstə, nişan aldı
Vay Zilan dağları, vay şər dərəsi...*

1930-cu illərin faciəvi hadisələrdən sonra, xüsusən də türk ordusunun Zilan dərəsində yaşayan kürdləri tam məhv etdiklərindən sonra "Zilan dərəsi" mövzusu kürd xalqının yas mərasimlərində oxuduqları əsərlərin əsas mövzusu oldu.

XX əsrin əvvəllərində başlayan I-ci Cahan savaşı zamanı yüz minlərlə kürd türklərin tərəfində dörd cəbhədə Türkiyənin azadlığı və ərazi bütövlüyünü qoruyurdular. Mühəribədən sonra isə, Türkiyə hökuməti tərəfindən onlara söz verilənlərin əvəzinə Kürdüstan beş yerə parçalandı, kütləvi şəkildə repressiyalar və milli mənsubiyyətin yox edilməsinə başladılar. Kürdüstanın bütün tərəflərində kürd xalqına qarşı törədilən zorakılığa qarşı

bir-neçə kiçik və böyük üsyanlar baş verdi.

Bunların biri də Aqırı (Ararat) üsyanı idi. Bu üsyanın yatırılması üçün 13 iyul 1930-cu ildə Van vilayətinin, Ergiş rayonunun Zilan dərəsində Türkiyə dövləti tərəfindən kürdlərə qarşı soyqırım başlandı.

Zilan dərəsində yaşayan kürdlərə qarşı cəza əməliyyatını Türkiyə ordusunun korpus başçısı Səlih paşa başçılıq edirdi. Faktiki olaraq, bu bütöv bir xalqı məhv etmək üçün əməliyyat idi. Əməliyyat türk avisiyasının hava hücumundan başladı. Əsas zirvələr, dərələr və yollar artilleriya nəzarətində idi. Top zərbələrindən sonra Zilan dərəsindən giriş və çıxış yolları minlərlə türk əsgəri tərəfindən nəzərə alındı. Qoca, uşaq, qadın fərqi var-

mada insanların hamısını qırdılar.

Cəmi 44 kəndi məhv etdilər, 15 min əsir isə Gür çayı yaxınlığında güllələndi. Əməliyyatda iştirak edən bir əsgər söyləyir:

"Qadın və uşaqları, minlərlə insanları ətraf kəndlərdən əsir götürərək Zilan dərəsinə apardılar və pulemyotlar ilə əhatə etdilər. Pulemyotların arxasında biz idik, əsgərlər, barmağımız çaxmaqda, nişanımız isə toplaşan camaat idi. Arxamızda çavuşlar idi (serjant, unter-ofiser, erbaş). Onların barmaqları tüfəng çaxmağında idi, nişanda isə biz idik. Onların arxasında zabitlər idi. Onlarda çavuşlara nəzarət edirdilər. Əgər biz atəş açmasaydıq, çavuşlar bizə atəş açmalı idilər, əgər onlar da atəş açmasaydılar, onda zabitlər çavuşlara atəş açmalı idilər.

Biz çaxmağı çəkdik. Uşaqların, gənclərin, qadınların, kişilərin, qocaların vahiməli qışqırıqları dərəni bürüdü... Bir müddətdən sonra səslər yavaş-yavaş iniltiyə çevrildi və kəsildi. Minlərlə qadın, uşaq, kişi, qoca meyidləri yeni yaranmış qan gölündə uzanmışdılar. Sonra onlar qurd-çuşa yem oldular. Onlar elə həmin vəziyyətdə basdırılmamış qaldılar."

Yaralanaraq meyitlərin altında qalan və möcüzə nəticəsində sağ qalan insanlardan biri də Tayfure Susakdı (Tayfure Zilani). Bir müddət sonra sağ qalanlar həmin hadisələrin dəhşətli məqamlarını açdılar. Bulanık rayonunda yaşayan Tayfure Zilani həmin günü belə xatırlayır:

"Dərviş bəyin başçılığı altında əsgərlər kəndlilərin üsyana qoşulmalarını zənn edərək Zilan dərəsində 7

kənddə axtarış apardılar. Kimi gəldi öldürürdülər. Hər yerdə meyitlər var idi. Mən qaçanda yığıldım və meyitlərin altında qaldım. Əsgərlər elə bildilər ki, ölmüşəm. Meyitləri bir araya yığıdılar və mən onların altında qaldım. Əsgərlərin gedişindən sonra çıxdım. Ailəmədə tək mən sağ qaldım. Atam, anam, qohumlarım, hamısı öldürülmüşdü. Ümumiyyətlə az adam sağ qaldı və mənim kimi çoxları ağullarını itirdi. Bir müddət sonra əsgərlər qayıdıb sağ qalanları toplayaraq Muşa, Aqırıya, Doğu Bəyazidə göndərdilər. Mən də onların içində idim. Biz

sutkalarla ac qalırdıq, bizə işkəncələr verildirdi. Sonra, mən əsir kimi bir neçə il əsgərlərə çobanlıq etmişəm. Sonra məni Elazığa dəlixanaya göndərdilər. Uzun illər orada qaldım. Müalicəmi vəhşicəsinə aparırdılar. Çox əziyyət çəkdim. Ara sakitləşəndə isə məni buraxdılar. Kəndimizə qayıtmaq istədim. Lakin qayıdarkən, heç bir ev tapmadım. Muşa qayıtdım, Bulanık bölgəsində məskunlaşdım. O vaxtdan burda qalıram və tullantılar ilə dolanıram."

Əməliyyatdan sonra hakimiyyətin yarı rəsmi orqanı olan Cumhuriyyət qəzeti 13 iyul 1930-cu ildə Zilan dərəsində baş verən qətlə haqqında belə yazırdı: "Ağrı dağı bölgəsində üsyan etmiş kəndlər yandırılıb, əhali isə qovularaq Ergişdə məskunlaşdırılıb".

Zilan hərəkətinə mənsub olan öldürülmüş insanların sayı 15 mindən artıqdır. Türkiyənin hərbi tarix arxivində baş qərargahın 1 iyul 1930-cu il tarixli belə bir əmr var: "Üsyan bölgələrində üsyançılara qoşulan bütün yaşayış məntəqələri yandırılıb". 3 avqust 1930-cu il tarixli əmrdə bildirilir: "Üsyançılara cəzanın mütləq olduğunu anlatmaq üçün Oramar (dağ – red.) və ətrafda yaşayan və üsyan edən kürd qəbilələrinin yaşayış məntəqələri Hava Qüvvələri tərəfindən bombalanması zəruridir".

2 iyul 1930-cu il tarixli məruzədə Kaymaz, Haçan, Kölesor, Çilli, Osmanlı və həmçinin Patnos bölgələrində üsyan edənlərə qarşı havadan zərbələr endirildiyini bildirilir. Türk hökumətinin qərarına əsasən: "Üsyan bölgələrində üsyançılara qarşı istənilən tədbirlər qeyri-qanuni hesab edilə bilməz". Və təbii ki, heç bir məsuliyyət olmadan silah tətbiq etmək olardı.

20 iyul 1931-ci il verilən qanuna əsasən yerli hakimiyyət orqanlarına, məmurlara, hərbiçilərə, polis

dəstələrinə geniş səlahiyyət verildirdi və heç bir məsuliyyət daşmadan onlar silah tətbiq edə bilirdilər.

Əhalisinin tam məhvindən sonra Zilan dərəsi "gizli hərbi ərazi" elən edildi. İllər keçdikcə orada "Dövlət Kənd Təsərrüfatı istehsalat sahəsi" yaradıldı. Sonralar Zilan dərəsinə Əfqanıstandan türkmənlər köçürüldü.

Kunduk kəndində yaşayan, o vaxt hadisələrin 17 yaşlı şahidi, kürdlərin soyqırımını belə xatırlayır:

"Türk əsgərləri hamılə qadınları öldürərək, bətnlərdən uşaqları çıxarırdılar. Gözümün önündə insan başlarını kəsirdilər. Mənim iki qardaşımı ölənə qədər döydülər".

Soyqırım zamanı Erdem yaxınlıqda olan mağaralarda gizlənərək hadisələrin şahidi olmuşdu.

"Türk ordusunun 7-ci korpusunun minlərlə əsgəri kəndlərə hücum etdilər. Onlar 72 kəndi sıx əhatəyə aldılar. Yaş və cinsinə baxmayaraq, hamını öldürürdülər. Cəzələndirmə hissələrinin komandiri İbrahim və Dərviş bəy idilər. Onlar qətlə başlayanda, yalnız qaçışla canımızı qurtara bilərdik. Bəzilərimiz taxıl sahələrində, bəzilərimiz isə evlərdə gizlənirdik. Sonra hamı dağlara qaçdı. Günlərlə ac qalırdıq. Əsgərlər kəndi tərkdəndən sonra, kəndə qayıtdıq. Mənim 35 qohumumu öldürmüşdülər. Yalnız böyük qardaşım sağ qalmışdı və o da hadisələrin şahidi olub".

Erdem "Dövlətin bu işdə əli olmayıb", "Ölkədə özbaşnallıq olub" kimi bəyanatları heç cür qəbul etmir. "Mən əminəm ki, əmr məs İsmət İnönü tərəfindən verilmişdi. Dərviş bəy isə Alparslan Türkeşin atasıydı. Kütləvi qətlərə görə onlar cavabdehdir. Həmin hadisələri xatırlayanda tükəlim biz-biz durur. Heç cür unuda bilmirəm. Onlar hətta həbs edilmiş insanları da öldürürdülər. Öldürülənlərin çoxu Qurtuluş savaşında (I-ci Dünya Mühəribəsi) iştirak edən kürdlərdi. Axı onlar bu ölkəyə görə savaşmışdılar. Mən də bu ölkə üçün Sarıqamışda xidmət etmişəm. Bizimlə çiyin-çiyinə xarici düşməne qarşı vuruşan türklər indi də gəlib bizi qırdılar". **Kurdist.ru**

**Hüseyin
Kürdoğlu**

DURNA MƏZARI

Bir payız günündə qürub zamanı,
Keçirdi dağ üstən durna karvanı.
Vida nəğməsiylə bir durna dindi,
Qatardan üzülüb göylərdən endi,

Burula-burula bir dağa düşdü.
Çığırdı durnalar, ləngidi qatar,
Durna harayına hay verdi dağlar.
Havada göründü neçə ağ lələk,

Küləyə sovrulmuş bir dəstə gültək
Çiçəyi saralmış yaylağa düşdü.
Öldü qərib durna günbatan çağı,
Uca göylər idi onun oylağı.

İqlimdən-iqlimə hər il köçsə də,
Ulduzlar içindən min yol keçsə də,
Torpağın övladı torpağa düşdü.
Bir qəbir qazdılar orda çobanlar,

Üstündə ağ lələk dəstəsi də var.
Daşına yazdılar: "Durna məzari".
Ağladı qəribə çoban qızları,
Bu xəbər oymaqdan-oymağa düşdü.

Nakam arzumuzdur bizim durnalar,
Odur ki, nə yurdu, nə məkanı var.
O qəbrə mənim də əyildi başım,
Üzümü yandıran odlu göz yaşım
Bu şeiri yazdığım varağa düşdü.

Laçın, 1979

DAĞDAN

Uca bir dağdadır ilham çeşməsi,
Almışam bir dolu piyalə dağdan.
Nakam aşuqların arzularıdır,
Höknürüb tökülür şələlə dağdan.

Hüsnünü doyunca görə bilmədim,
Meh kimi qoynuna girə bilmədim.
Tez solub saraldı, dərə bilmədim
Bağrı qara dağlı bir lələ dağdan.

Qızmar şimşəklərə dağlatdı məni,
Dəli sellər kimi çağlatdı məni,
O dağlar gözəli ağılatdı məni,
Getməz dünya boyu bu nalə dağdan.

1979

NƏ İSTƏR KÖNÜL

Keçdiyim dərələr dumanı qaldı,
Aşdığı gediklər borana qaldı.
Görüş bulağı da hicrana qaldı,
Bilmirəm bu dağdan nə istər könül?!

Gözümün yaşından çeşmə bulanır,
Xəyalım göylərdə yalqız dolanır.
Səməndər quşutək oda qalanır,
Bilmirəm bu dağdan nə istər könül?!

Nə fayda gecikmiş sözdən, soraqdan,
O sevda bülbülü uçmuş budaqdan.
Kimdir soruşduğu buzlu bulaqdan,
Bilmirəm bu dağdan nə istər könül?!

1970

QALMADI

Döndü düşmən tapdağına,
Çiçəklik-güllük qalmadı.
Başımıza sovrurmağa
Vətəndə küllük qalmadı.

Satmışıq namusu-arı,
Xainlər düşmənlə yarı.
Dağlarda dağlıq vüqarı,
Çöllərdə çöllük qalmadı.

Çıxmadıq ər sınağından,
Qaçdıq namərd qabağından.
Bu Qarabağ torpağından
Bizə bir bellik qalmadı.

Gün sızladı, ay ağladı,
Həm çeşmə, həm çay ağladı.
Çəkdi min ah-vay ağladı,
İllərdə illik qalmadı.

Yoxdur ədalət divanı,
Kim kəsər tökülən qanı?!
El saxlar şair olanı,
Eldə də ellik qalmadı.

***

Mən öləndə qəbrim üstə
əzizlərim az ağlasın,
Kəndimizin hər çeşməsi
olsun bir Araz ağlasın
Ala gözlü, qara qaşlı
bir gözəlin qucağında
Xan Kərəmin yadigarı
yanar telli saz ağlasın.

***

Yenə gəlləm obanıza
yağışlı yaz axşamı.
Leysan vurur, çadırınız
aramsız tap-tap eylər.
Alaçığın ortasından
daş asarıq küləkdə.
Ağ çadırın ətkləri
yel vurur şap-şap eylər.
Qonum-qonşu xəbər tutar,
görüşümə yığışar.
Qocalar da ay batınca
şirin-şirin gap eylər.
Oğrun-oğrun baxan gözün
odlar salar canıma.
Ürəyimin tellərini
kirpiyinə sap eylər.

***

Mənim şeir pərim dan ulduzudur,
Dan üzü deyirəm nəğmələrimi.
Sirdaşım nəzənin göylər qızıdır,
Onunla yazmışam hər əsərimi.
Baxma ki, qısdır görüş vaxtımız,
Gün doğur, əlindən üzülür əlim.
Yaxşı bar gətirir bizim baxtımız,
Tökülür kağıza gövhərim, ləlim.
Belə şirin-şirin görüşürük biz,
Gec gəlir, tez gedir mənim gözəlim.
Ömrün payızından keçirəm qısa,
Əyir qamətimi başımdakı qar.
Bənzərəm küləkdən esən qamışa,
Ney kimi sızladır məni ruzigar,
Əyir qamətimi başımdakı qar.

***

Möhlət ver, ey ölüm, möhlət ver hələ,
Barı bir neçə il doyunca yazım.
Barsız şairləri gətir əvvələ,
Nəğməylə doludur sinəmdə sazım.
Yazmaq mümkün olsa torpağın altıda,
Bircə gün qalmaram belə həyatda.
Onsuz da həmişə həndəvərdəsən,
Salma sevgilimi vaxtsız dərde sən.
Möhlət ver bir az da, bir az da yazım,
Yaza bilməyəndə atım qələmi,
Gedib məzarımı mən özüm qazım.
Göz dikir əlimə bu söz ələmi,
Qayıt bu qapıdan, qoy hələ yazım!

***

Hər yetənə sırım açma,
Tanıtma hər dilə məni.
Mən dünyanın dərd oğluyam,
Qorxutma dərd ilə məni.

Bulaqlar göz yaşım olsun,
Ulduzlar sirdaşım olsun.
Xəyalın yoldaşım olsun
Yola sal mərd ilə məni.

Kürdoğlunun ər dili var.
Nəğməsinin tər dili var
Gözlərində şər dili var
Öyrətmə şər dilə məni,
Qorxutma dərd ilə məni.

***

Ax, ey Məcnun bulağı,
Ax yaşıl dərə boyu!
Sən mənim göz yaşımın,
Dərdimsən, təlaşımın.
Səndən içərsə yağlı,
Bir gümüş alov kimi
Pörşələ dodağını,
Pörşələ ciyərimi
Döndər külə yağını!
İzlərimin üstünə
Düşmən izi düşməsin,
Kəs ordan ayağını.
Sən mənim göz yaşımın,
Ax, ey Məcnun bulağı.

***

Şuşa yoxusunun yeddi qat yolu,
Bəlkə elə budur kainat yolu?
Tarixdən soruşsan söylər ki, bu yol
Həm Qırat yoluymuş, həm Bozat yolu.

İblis caynağını atıb dörd yana,
Kəsilib dağların bu həyat yolu.
Dönüb qan yoluna, ölüm yoluna
Dünyaya səs salan müğamat yolu.
Tikanlar bitirir yad ləpirindən,
Min bir yaylağımın öz elat yolu.
Əl çatmaz, ün yetməz yeddi qat yolu.
Şuşa yoxusunun yeddi qat yolu.
Ey Tanrı, nə zaman açılar bu yol,
Özün imdada yet, özün kömək ol!

***

Şah dağından göndərmişdi bir sənəm,
Ək demişdi təzə bağa bənövşə.
Su verdikcə körpə kimi oxşadım,
İsinmədi bu torpağa bənövşə.

Yarpaqları əvvəl açdı gözünü,
Gördü Xəzər sahilində özünü.
Görəmmədi o gözəlin üzünü
Bənzəyirdi yad qonağa bənövşə.

Şah dağından bəyaz sular axardı,
Gədəklərdə ildırımlar çaxardı
Yarpaq altıdan gizli-gizli baxardı,
Mavi gözə, gül yanağa bənövşə.

Qayaların daldasında açardı,
Durna gəlib qatar-qatar keçərdi,
Yaxalarda mavi şölə saçardı,
Yaraşardı ağ buxağa bənövşə.

Gözlərimdə bu gen dünya daraldı,
Xəyalımı boran aldı, qaraldı.
Kürdoğlutək o da soldu-saraldı
Həsət qalib uca dağa bənövşə.

ÜÇLÜKLƏR

Qapımızdakı çinar altında
Çilpaq çiyinə bir xəzəl qonur,
Nə gözəl yerə nə gözəl qonur.

***

Həm ağlayırdın, həm də gülürdün:
Yağdı, kəsildi dənəvər yağış,
Günəş gətirdi günəvər yağış.

***

Əliylə tutmuş məməni körpə,
Şirin yuxudan ayrılırı gözünü,
Bədr olmuş aydır ananın üzünü.

***

Qara boyandı dilin-dodağın,
Busə yerini ördü böyürtkən,
Lap dadımıza yetdi böyürtkən.

***

Qovaq dibində tənha qəmli qız,
Qovaq başında leyləklər qoşa,
Qızdan danışır onlar baş-başa.

***

Dağ zirvəsində qartal,
Söz zirvəsində xəyal.

***

Bu dünyayla yoxdur aram,
Qaçmağa bir səyyarə yox.
Daşdan yixılsam, qalaram,
Sözdən yixılsam, çarə yox.

***

Şairi saymayan gözəl
Bir kağız gülə bənzəyir.
Odu sönmüş bir ocağın
Yerində külə bənzəyir.

***

Axşam böcəyindən saqın,
Qədrini bilməz çırağın.
Bulanmış sisqa bulağın
Dibində lələ bənzəyir.

***

Görmür qoy görməsin məni,
Qarğa sayarmı gülşəni?
Otdan bitib, yoxdur dəni,
Baxma sünbülə bənzəyir.

***

Budurmu kölgəmi döyən,
Dalımca hədyanlar deyən?
Farmaşda güvələr yeyən,
Artıq mitilə bənzəyir.

***

Kürdoğlu töksə də xəzəl,
Çoxdur onu sevən gözəl.
Beləsindən söz açma gəl,
Lehmədə cilə bənzəyir.

***

Oğlan asta döyür qonşu qapını,
Qarıya bəllidir duz bəhanəsi,
Qaytarır oğlanın dərs kitabını,
Məktub da ötürür qız bəhanəsi.
Mən də oynayıram bu oyunları,
Məni də yandırır bir zalım qarı.

**Ədalət
Əyyub
oğlu
Bədirxanov**

YAZIRIQ

Vəkil olduq, hər birimiz əzəldən,
Hakim dollar umdı, deyə yazırıq.
Hamı qəm içində, biz də o ildən,
Dərd yığışib, cəmdə deyə yazırıq.

Araz qanla böldü, son anda bizi,
Farslar, ruslar sürdü kəndirimi.
Manat "dost" eylədi, hər birimizi,
Xalqın gözü, nəmdə deyə yazırıq.

Xocalı, Qarabağ, töhmətdir bizə,
Vətən əsir qalib, köz basıb gözə.
Şər dünya əl qoyub, sərvətimizə,
Haray, haray, bəmdə deyə yazırıq.

Haqsızlığa hamı susur, qazi çox,
Güclülərdir hökmü verən, izi yox.
Dünya bilir günahsızlıq, gözü tox,
Klan sərxoş, dəmdə deyə yazırıq.

Namərd yaxşı bilir, biz əyilmədik,
Yalnız Sübhənima səcdə eylədik.
Talana yox dedik, haqqı söylədik,
Haqq səsidə, kəmdə deyə yazırıq.

Ədalətəm, hər gün başım qarışıq,
Nə yaxşı ki, qələm mənə danışır.
Zaman ötür, haqqla - batil yarışır,
Ölüm haqdır, qəmdə deyə yazırıq.

BU ÖMÜR YOLUDUR

Dünya bir xəzinə, valeh olmuşan,
Bu həyat yoludur, düşərsən başa.
Allah izin verib, sağ doğulmuşan,
İnsanlığın son şərtidir, anla birbaşa.

Bu ömür yoludur, başa düş, başa.
Torpaq da sənindi, su da sənindi,
Yaşa qələbə fərəh xoş ömür yaşa.
Ateş tam əzəldən, yel də sənindi,

İnsan ol ömürdən xərcə birbaşa.
Bu ömür yoludur, başa düş, başa.
Hərənin öz vaxtı, öz məqamı var,
Bölən elə bölür baxmır daş-qaşa.

Aldanma tamaha etmə günahlar,
Çalış könül xoş ol, gözü tox başa.
Bu ömür yoludur, başa düş, başa.
Kiminin yurd yeri, üçüq daxmalar,

Kimsinin bağ yolu asfaltlıdır qoşa.
Hər kəsin özünün yol karvanı var,
Sən yol karvanını, özün çək başa.
Bu ömür yoludur, başa düş, başa.

Ata həm ananın məqsədin öyrən,
Qoyma ümidləri rast gəlsin daşa.
Niyətlə beş dəfə, alib dəstəməz,
İbadət edibən mömin, mərd yaşa.

Bu ömür yoludur, başa düş, başa.
Yaşa öz ömrünü, məğrur yaşa ki,
Əziz ol hamıya, qohum -qardaşa.
Rəngə-rəng dünyada elə qocal ki,

Yenidən torpaqla verib baş-başa.
Bu ömür yoludur, başa düş, başa.
Elə iman qazan, sən namazında,
İnsanlar dayansın, əl qoşa-qoşa.

Behişt diləsinlər "Amin" deyəndə,
Rəhmət oxusunlar, sizə bir başa.
Bu ömür yoludur, başa düş, başa.
Ədalət, xumarlan dərdin gölündə,

Məhəbbət odunu söndürüb qoşa.
Gələnlər baxacaq qəbrin önündə,
Ad, soyad yazılmış sal qara daşa.
Bu ömür yoludur, başa düş, başa.

DÜNYANIN

*Əslən Kəlbəcərdən olan ustad
şairimiz Əlövsət Saldəşə*

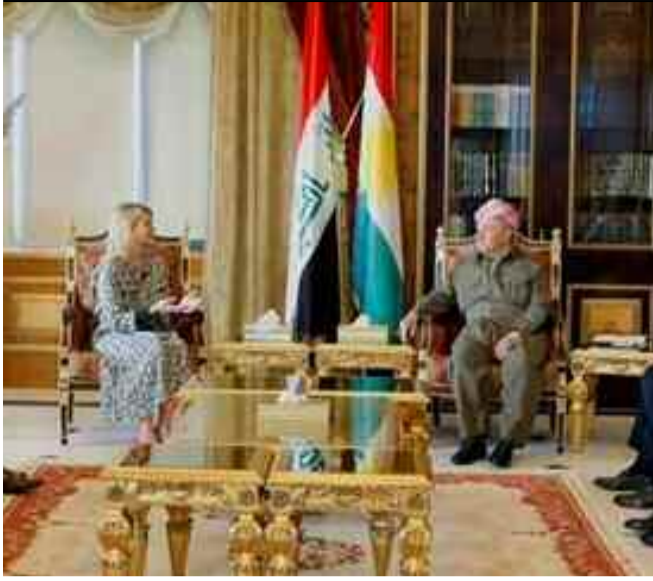
Doğuldum, işıqlı cahana gəldim,
Sevindim olaram fərdi dünyanın.
Sıxıldım, dözmədim sual elədim,
Nəyəndir, azalır mərdi dünyanın?

Açıldı gözlərim, qanını gördüm,
Döğmə balasını dananı gördüm,
Yurdumu əlimdən alanı gördüm,
Çaxçaxı oynadır, dərdi dünyanın.

Dünya xanələrlə dolub, daşırıq,
Çoxları sel, axın, görüb çayırmış.
Dərd yükü eləcə başdan aşırıq,
"Yek" verir kasıba nərdi dünyanın.

İllərdi anlaşma, göz-qaşa dönüb,
Əlövsət soyadın Sal daşa dönüb.
Qardaş çırağımız bil qoşa sönüb,
Nələdir hər günü, çərdi dünyanın.

Ədalətəm, öz yurduma bağlıyam,
Kəlbəcər, ya Laçın, el -Çırağıyam.
Nə qədər sızlayıb, yazıb ağlıyam,
Tarixən dərdlidir kürdü dünyanın...

Serok Barzanî: “Kurdistan di ser hemû berjewendiyan de ye”

Serokê Kurdistanê Mesûd Barzanî li payîtexta herêma Kurdistanê li Hewlêrê hinek nûnerên welatên biyanî qebûl kir û bi wan re hevdiştin kir. Di nav kesên ku serok Barzanî wan qebûl kir de; balyoza Îngiltere ya Hewlêrê Rosie Cave, balyozê Hollanda yê Hewlêrê Jaco Beerends, balyozê Almanya yê Hewlêrê Klaus Streicher, serokê delegasyona Yekîtiya Awrûpayê Toçklid Big û seroka beşa siyasî ya balyozxana Hewlêrê ya Amerîkayê Catherine Croft hebûn. Baregeha serok Barzanî li ser hevdiştinê ragihand ku di hevdiştinê de li ser pêşdeçûnên dawiyê, pêvajoya siyasî ya Herêma Kurdistanê û behsa hilbijartina Herêma Kurdistanê kirine.

Nûnerên welatên navborî behsa girîngiya ‘bicîhanîna hilbijartinên Herêma Kurdistanê û jiyandina nixrên

demokratîk’ kirine û razîbûna xwe ya ji bo destnîşankirina roja hilbijartinên Kurdistanê ji serok Barzanî re gotine. Serok Barzanî got:

“Xelkê Kurdistanê ji bo bicîhanîna nixrên demokratîk û jiyana azad qurbanîyan daye. Kurdistan di ser hemû berjewendiyan de ye. Divê hilbijartin di wexta xwe de bê kirin. Hilbijartinên Herêma Kurdistanê ji bo parastina rewabûna demokrasiyê û nixrên, divê îsal di wexta xwe de bê kirin.

Em ê destekê bidin îrada pêkhatiyên Kurdistanê. Pêkhatiyên Kurdistanê çi biryaran bidin, bila bidin, em ê îrada wan destek bikin.”

Serokê Herêma Kurdistanê Nêçîrvan Barzanî roja hilbijartinên Kurdistanê 18.11.2023 ragihandibû. **PeyamaKurd**

(êvvêli oten sayımızda) “Mescidi dağıdıb, din xadimlerini qırdılar”

Ermêniler Quba qezasında soyqırımı xüsusilê hazırlaşmışdılar. Çünki ilk qırğını töredən Muradyana qarşı ehalî müqavimêt göstere bilmişdi.

Birinci Dünya Müharibesinde iştirak eden ermênilerden ibaret iki min nêferlik dêstê Muradyanın rêhbêriyî ile 1918-ci ilin birinci rübünde Qubaya hücum keçmiş ve dâhşetli qırğınlar töretmişdi. Hêmin êrefêde

sünnî-şîe davası donu geyindirmeye de cêhdler edir, xarici dövlêtlêrde müsəlmanların ermênilerî qırğıqları barêde şâyelêr yayırdılar. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyetinin xarici işler naziri M.H.Hacinski 1918-ci il iyulun 15-de hükümetin iclasında çıxışı zamanı bildirmişdi ki, ermêni cêladları dinc müsəlman ehalisinin hêyatı ve emlakı üzerinde görünmêmiş vêhşilikler töredir, bununla yanaşı yalan xêberler yayaraq Avrupa ictimaiyyetinde êks êhval-ruhiyye yaradırlar. Quba

çıxarib, qollarını, axırda da boy-nunu sındırdılar. Daşnaklar hêmin gün mescidi dağıdıb hêm sünnilerden, hêm de şîelêrden 20-dên çox din xadimini qetle yetirdiler”. A.Novatski bildirir ki, ermêniler tekce Quba, Qusar ve Xaçmaz êrazisinde 26 mescidi yandırmışdılar. Hadiselerin canlı şahidi İbrahim Aydemirov ise xatırlayir ki, Digah mescidinde alban ve êreb êlifbası ile yazılan kitablar yandırıldıqdan sonra kêndin yaxınlığındaki müqêddes pirin daşını da partlatdılar. Hêmin

lilara qarşı soyqırım siyasêti hêyata keçirmeye başlamışlar. Maraqlıdır ki, Urmiya, Salmas, Sulduzda ve Xoy êtrafında baş veren bu qırğınlar nêinki Qarabağ ve İrevandan, o cümleden Bakıdan gelen ermêni hêrbî birlêşmelerinin yardımı ile hêyata keçirilirdi, hêmçinin Şimali Azərbaycandaki qırğınlarla az qala eyni gündê baş verirdi. Mêselen, Urmiyada ümumilikde 50 min azərbaycanlının qetliyle nêticelênen soyqırım 1918-ci ilin Novruz bayramı êrefesinde ikinci

Anar Yusifoğlu

Kürdü, türkü və azərbaycanlıları hər yerdə öldür!

Qusarın Kuzun kêndinin sakini, Türkiyêde têhsil almış nüfuzlu din xadimi Mühübeli Əfêndi ve Çağar kêndinin sakini Hêtêm Sêrkarov yerli ehalini daşnaklara qarşı mübarizeye qaldıra bilirlêr. Lêzgilerin de kômeyi ile qırğınların qarşısı alınir ve Muradyan 100 nêferle qaçir. Mühübeli Əfêndi 200 nêfer daşnak terrorçunu hêbs etdirib, Quba türmêsine saldırir. Ancaq 10 gün sonra top ve pulemyotlarla silahlanmış ermêni ordusu yeniden Qubaya hücum edir. Hamazaspın başçılıq etdiyi dêstê şêhêri od vurub yandırmâğa, tarixi abidêleri dağıtmâğa, insanları vêhşicêsine qetle yetirmeye başlayir. Şahidlerin bildirdiyine göre, Hamazasp Quba camaatinin qalan hissêsini meydana yığıb bildirir ki, “mên minlêrle türkün başını kêsên Örzurum ermênisiyê. 200-dên çox türk kêndini yandırib xaraba qoymuşam”. Hamazaspın daşnak dêstesine bêledçilik eden qubalı ermêni Harun Hayrapetovdan Qubanin varlı adamlarının siyahısını istêdiyini yazan şahid qeyd edir ki, “Hêmin siyahıda Qubanin varlılarından 26 adamın adı vardı. Hamazasp silahlı êsgêri hêmin ailêlerin dalınca göndêrdi. Silahlı êsgêrlêr 6 nêferle geri qayıtdılar. Gêtirilenlerin 4-ü qadın, 2-si uşaq idi. Hamazaspın tapşırığı ile uşaqların başlarını kêsдилêr, qadınları ise uşaqlarının qanını içmeye mecbur etдилêr. Qadınlar şiven qoparıb daşnakların üstüne atılarda qarınlrını süngülêrle deşдилêr. Sonra qılınca onları tên ortadan ikiye bölдülêr. Meydanda ah-nale yük-sêlênde Hamazasp êsgêrlêri cêrgê ile düzdürüb, günahsız ehalîye atêş açmâğı emr etdi. Yüzlêrle adam qırıldı...”

Ermêniler bu qırğınlara

qırğınlarına da don geyindirmeye çalışın Hamazasp meydana

yığıdı ehalinin içinden bir sünni ve bir şîe seçêrek onlara silah verir ve bir-birine atêş açmâğa mecbur edir. Bildirir ki, silahlar nêvbê ile sünni ve şîelêre verilecek, sonda sağı qalanlar ise öldürülmêyêcek.

Komissiyanın dindirdiyi şahidlerin dediyine göre, “ilk olarak Lêzgi Mêhêmmêd ve şîelêrin ağısaqqalı Mêşêdi Mirsadıqı irêli çıxardılar. Onların heç biri eline silah almaq istemirdi. Qundaqla başlarına vurub, onları silah götürmeye mecbur etдилêr. İkisi de tüfênglerini qaldırıp bir-birini nişan aldılar. Hamı mêtêttel qalmışdı. Nisbêten cavan olan Mêhêmmêd heç kêsın gözlemêdiyi halda geri döndü ve bir daşnaki yere sêrdi. Qarışıqlıqdan istifade eden Mêşêdi Mirsadıqı da bir ermênini öldürdü. Bunun ardınca qırğın başlandı. Qaçmaq istêyen yüzlêrle adamı ermêniler pulemyotlarla qırdılar. Ölenlerin çoxu qadınlar ve uşaqlar idi. Hamı dayanandan sonra Mêhêmmêdin qollarını, ayaqlarını kêsдилêr. Başını kêsib süngüye keçirdiler ve hamı görsün deyê yuxarı qaldırdılar. Mêşêdi Mirsadıqın gözlerini

nêhêng daşın üstünde alban hêrflêrle yazılar vardı. Hamazaspın

vêhşilikleri nêticêsinde 1918-ci ilin ilk beş ayı êrzinde Qubada 16 minden çox insan qırılmış, 162 kênd yerle-yeksan edilmişdi.

Eyni qırğınlar Lênkêran ve Göyçayda, Kürdêmirde de töredilmışdi.

Rusların têlim keçdiyi ermêni qatillêri

Ermêniler Şimali Azərbaycanda paralel olaraq, Cênubi Azərbaycanda – Urmiya, Salmas, Sulduz ve Xoyda da kütlêvi qetliamlar töredirdiler.

Urmiyadakı soyqırımı ermêni dini rêhbêri Benyamin Marşimon rêhbêrlik edirdi. Marşimon Osmanlı torpağından 12 min çilov ailêsi ile birlikde gêlmışdi, Urmiya, Salmas ve Sulduzun 20 min ermêni ve assur ailêsi ise onlara qoşulmuşdular. Nêticêde büyük bir ordu yaranmışdı ki, bunun da 20 min nêferi têlim keçmiş peşekar hêrbçiler idi. Êlavê olaraq 800 nêfer rus ve 72 fransız zabiti de onlara hêrbî hazırlıq keçirdi. Rusiyanın Urmiyadakı konsulu Nikitinin siyasi, Petros ağanın hêrbî, Marşimonun ise ideoloji dêstek verdiyi bu ordu 1918-ci il fevralın 17-dên başlayaraq azərbaycan-

dêfe şiddêtlênmış ve martın sonlarına qêder davam etmişdi.

Andronikin başçılıq etdiyi 8 minlik quldur dêstêsi Arazın hêm şimalında, hêm de cênubunda ermêni daşnaklarının azərbaycanlılara qarşı apardıqları soyqırımı yardım edir, soyğunçuluq töredir, kendlêri xarabazara çevirir ve “Böyük Ermênistan” kimi nêzêrde tutduqları êrazilêri türklêrden têmilzêmeye cêhd göstêrirdi.

Ermêniler bu mêqsêdle Salmasda 30 min, Sulduzda ise 10 minden çox azərbaycanlıni qetle yetirmiş, yüzlêrle kendi xarabazara çevirmişdiler.

Qafqaz-İslam ordusunun yaxınlaşması xêbêri ile Naxçivana çêkilên Andronik qarşısına çıkan bütün kendlêri dağıtmışdı. Daha sonra Çêmbêrêkênd rayonunun Ağbulaq, Ardaniş, Bêriyabad, Qaraqaya, Êmirxeyir, Yanıqtêpê, Qaraqoyunlu, Toğluca, Çaykênd, Cıvıxlı, Cil, Şorça ve başqa kendlêre hücum eden Andronik bütün ehalini qırmışdı. Êçmiêdzin rayonunun 700 nêferlik Ayarlı ve 800 nêferden çox ehalisi olan Qarğabazar kendlêrinin ehalisini de Andronik bütünlükle, son nêferine qêder mêhv etmişdi.

“Nêvbê Qarabağındır...”

Ên çox dağıdılan Zêngêzur qêzası idi. Fövqêlade Têhqıqat Komissiyasının sênêdlêrine göre, Ermêniler bu qêzada 115 Azərbaycan kêndini büsbütün yandırmış, 3257 kişi, 2276 qadın ve 2196 uşaq öldürmüşdüler.

Ermêniler Zêngêzur qêzasının özünde ve êtrafında qırğınları 1920-ci ile qêder sistemli olaraq davam etdirmişdiler. 1920-ci il yanvarın 21-de Azərbaycan Xalq Cümhuriyyêti parlamentinin üzvü Cêlil Sultanov têrêfinden Azərbaycan parlamentine göndêrilmiş teleqramda deyilirdi: “Dörd gündür

ki, ermêni quldur dêstêlerinin nizamı ordu ile birlikde top ve pulemyotların atêşi altında Zêngêzura hücumları davam edir. İtkiler olduqca çoxdur, ehalî vahime içinde kômek umur. Qêzanın bêd-bêxt ehalisi adından yalvarırım, kağız üzêrindêki etirazlardan fêal işe keçin. Azərbaycanın ên gözêl guşêlêrinden birini tamamilê mêhv olmaqdan xilas edin. Zêngêzurun ardınca nêvbê Qarabağındır...”

***

1918-ci ilin martına qêder Zêngêzurun 199 kendi, 1919-cu ilin sentyabrına qêder ise Êçmiêdzin qêzasının 62 azərbaycanlı kendi yerle yeksan edilmişdi. 1919-cu ilin axırında Zêngibasarın bir neçe kendi istisna olmaqla qalan kendlêri, İrevan qêzasının 211 ve Vedibasarın bütün azərbaycanlı kendlêri mêhv edilmişdi. 1916-cı ildê İrevan şêhêrindê ve İrevan quberniyasının kendlêrindê 375 min nêfer azərbaycanlı yaşayırdısa, 1922-ci ildê onlardan artıq 305 min nêfer tamamilê mêhv edilmişdi. Ümumilikde ise bu qırğınlar nêticêsinde 565 min müsêlman-türk vêhşicêsine qetle yetirildi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyêti Fövqêlade Têhqıqat Komissiyasının topladığı materiallar êsasında azərbaycanlılara qarşı soyqırım faktını têsdiqlêmiş ve 1918-ci il martın 31-ni matêm günü elan etmişdi. 1919 ve 1920-ci illêrde, iki il müddêtinde ardıcıl olaraq martın 31-i qeyd edilsê de, Azərbaycanın Sovet ordusu têrêfinden işğalından sonra 31 martın qeyd edilmêsi qadağan olunmuşdu. Yalnız Azərbaycan müstêqillik êldê etdikden sonra - 1998-ci ildê prezident Hêydêr Êliyevin sêrêncamı ile 31 mart Azərbaycanlıların Soyqırımı günü olaraq yeniden qeyd edilmeye başlandı.

Seyîd Riza bo Mustafa Kemal: Hîlekariya we ji bo min bo derd, sernetewandina min jî bila ji bo we bibe derd

» Mustafa Kemalê ereqvexwer biryara îdamada Seyîd Riza da

DIYARBEKIR, 21/4 2015 — Rojnameya tirkî "Yeni Şafaka" nêzîkî hikûmeta Ak Partiyê duhî belgeyeka nehênî ya teşkîlata îstixbaratê ya dewleta tirkan belav kir ko tê de bi hûrahî behsa îdamkirina rêberê kurd Seyîd Riza û hevdiştina wî ya digel rêberê tirkan Mustafa Kemal Atatürk dike. Seyîd Riza li ser soz û ehdên efserekê dewleta tirkan dehê îlona 1937-ê bi hêviya ko Mustafa Kemal Atatürk bibîne çû Erzîncanê û li wêderê hat desteser kirin. Tirkan paşê Seyîd Riza ji Erzîncanê bir zîndana Elezîzê û bi mehkemekirineka kurt û sexte ew û şeş kesên di bi cezayê îdamê mehkûm kirin. Ji bo ko bikarin Seyîd Riza-yê 75-salî îdam bikin bi şahidên sexte temenê wî dikin 57 sal û temenê kurê wî Husênê 17-salî jî dikin 21 sal.

Berpirsekê rêxistina teşkîlata îstixbaratê ya dewleta tirkan ko wê demê navê wê Milli Amele Hizmetleri bû raporek di heqê îdamkirina Seyîd Riza û hevalên wî û hevdiştina Seyîd Riza ya digel Mustafa Kemal Atatürk de nivîsiye.

Mustafa Kemal Atatürk 14-ê çiriya-paşiyê bi trêneka spî ya xweser diçe Elezîzê û li wêderê radiweste da di trêne de Seyîd Riza bibîne û bibêjiyê daxwaza efûkirinê bike. Dema ko Mustafa Kemal û hevalên xwe li ser maseyê ereqê vedixwin Seyîd Riza dibin cem wî. Mustafa Kemalê serxweş bi zimanekê tehdîdkar ji Seyîd Riza re dibêje daxwaza efûyê bike lê belê Seyîd Riza wê daxwazê qebûl nake. Her wê şevê bi fermana Mustafa Kemal Atatürk rêberê kurd Seyîd Riza li Meydana Genim hat îdam kirin û cenazeyê wî jî du rojan teşhîr kirin. Tercimeya kurdî ya hemî rapora berpirsê rêxistina MAH-ê li jêrê ye.

***
Ji bo serokatiya MAH-ê
– taybet –

Bi talîmatnameya şifrekirî ya ko ji Enqereyê hat wergirtin ferman hat dan ko hevdiştin digel Îhsan beg [Îhsan Sabrî Çaglayangil] bêt kirin û herfiyen rîayeta hemî ferman û talîmatnameyên wî bêt kirin û rapora di heqê wê yekê de bi awayekê lezgîn ji bo serwekaletê [yanî serokwezîriyê] bêt şandin.

Li gor vê daxwazê hevdiştin bi Îhsan Sabrî beg re hat kirin. Ji me re hat gotin ko di dawiya hefteyê de mehkeme dê ji bo meseleya Seyîd Riza bicive û biryarê bide û divêt îdamkirin jî berî dawiya hefteyê bêt pêkanîn. Lê belê nuqtuya herî giring ew bû ko em piştî biryara mehkemeyê Seyîd Riza û serokkomarê me [Mustafa Kemal Atatürk] bînin cem hev û ev jî dê gelek nehênî be û lewra divêt hemî tedbirên pêwîst ji bo vê yekê bîn wergirtin û wekî di jî divêt di bunyeya MAH-ê de karmendekê herî pêbawer yê ko zazakî jî dizane bêt wezîfedar kirin û xwe ji rêwîtiyê re amade bike. Me jî bi lezûbez dest bi amadekariyên pêwîst kir. Em digel serokê asayîşa giştî Şukru Sokmensuer civiyên û me digel Şukru beg meseleya asayîşê û ewlekariya pêwîst û nehênîbûna herî ast-bilind axaft û ji bo ka dê çi bêt kirin danû-standineka fikrî kir û amadekariyên xwe bi

lez tamam kirin. Tam di rewşeka amade-başiyê de me da ser rê. Mehkemeyê piştî çend hevdiştinan rênimayên qanûnî yên ko

pêwîst bûn pêkanî û biryara îdamê îma kir. Meydana Genimî ya ko ji bo cihê îdamê hatibû destnîşan kirin bi [lampeyên] traktorên û otomobîlan hat ronî kirin û ji bo heft kesên ko bîn îdam kirin sêpêyên lazim û zarokê cengene hatin amade kirin. Di nêv rojê de hemî tedbirên ko pêwîst bû bîn wergirtin hatin wergirtin, û nemaze ji bo nehênîhiştina hevdiştina [Seyîd Riza û Mustafa Kemal Atatürk] hemî tişt bi diqeteka gelek mezin gelek caran hat kontrol kirin û hemî amadekariyên me xelas bûn.

Seet 12.20-ê şevê Seyîd Riza û şîrikên wî yên tawankar anîn mehkemeyê. Mehkemeyê destpê kir û biryara xwe xwend û 14 kes hatin beraet kirin û Seyîd Riza û heft kesên di bi mirinê hatin ceza kirin û yên mayî bi cezayên cida hatin mehkûm kirin. Ji ber ko di biryara mehkemeyê de bêjeya "îdamê" derbas nedibû li hemberî bêjeya "mirinê" jî dengê "îdam çino, îdam tunne" hat bihîstin. Mehkemekirina wan teqrîben seetûnîvekê dewam kir. Seyîd Riza ji nêv wan hat derxistin. Ew li jeepa serokê asayîşa giştî û Îhsan Sabrî beg hat siwar kirin. Li pêşiya wan çar wesayit hebûn û ew ketin ser rê. Dema ko hatin stasyona trêne ya li merkeza Elezîzê hemî kes ji wesayitên xwe peya bûn. Ji ber ko tedbirên ewlekariyê bêyî kêmasî hatibûn wergirtin stasyona trêne hatibû daxistin û karmend jî hatibûn rêkirin ma malên wan. Li stasyonê jî bi hîlî karmendên MAH-ê hîç kesek nebû. Ji ber ko bi awayekê herî baş rîayeta nehênîbûnê hatibû kirin ji bo kesên ko haya wan ji rewşê nebe hertîşt normal diyar dibû.

Trêna spî ya serokkomarê me li meqesa kor rawestiyayî bû. Piştî ko em 8-10 deqîqeyan rawestiyên em bi Seyîd Riza re daxilî trêne bûn. Li tenişta serokkomarê me, Alpdogan paşa, Kazim Orbay û yawerê serokkomarî hebûn. Li ser maseyî xwarin dixwarin û ereq vedixwarin. Serokkomar serê xwe bi aliyê Seyîd Riza ve bilind kir û ji serî heta pêyê wî lê temaşa kir û jê re got rûne. Seyîd Riza qebûl nekir ko rûne. Serokkomar anî bîra Seyîd Riza ko mehkemeyê biryara îdamê daye û ev biryar dê îşev bêt bi cih kirin û got heger ew poşman bibe û daxwaza efûkirinê bike ew dê neyên îdam kirin û dê bîn efû kirin. Seyîd Riza jî got wî karekê ko ji bo wî daxwaza efûyê bike yan jê poşman bibe nekiriye û ya ko kiriye jî ji bo parastina canê xwe, malê xwe, cihê xwe û

welatê xwe kiriye. Wî got [Mustafa Kemal] hertim bûyer ji devê karmendên dewletê bihîstine û got ew dixwaze rastiya bûyeran bibêje.

Serokkomar bi serê xwe nîşana erê da wî û got bibêje. Seyîd Riza bi zimanekê sakin got di dema osmaniyan de zulmeka mezin li Dêrsimê hatiye kirin û got digel gelek zordariyan jî wan [yanî kurdan] Dêrsim parastiyê, got [kurdan] esker nedane osmaniyan lê belê gelek esker ji bo têkoşîna neteweyî [ya dema Mustafa Kemal] rêkirine û got baweriya wî bi komarê têt û nemaze piştî nehiştina xelîfetiye baweriya wan bi komarê hêj zêdetir bûye, got wî ji bo komkirina sîlehên di destê xelkê de arîkarî kiriye û piraniyan sîlehan hatine kom kirin û heger niyeta wî ya îsyaneke hebûya dê sîleh teslîm nekirina û got bi rastî jî xelkê Dêrsimê naxwaze li hemberî komarê îsyaneke bike. [Seyîd Riza] got cendîrme berdewam xelkê tehrîk dikin da îsyane bikin, bi zanîn neyartiya di nêvbera eşîretan de zêde dikin û ji bo êrişkirinê bihaneyan çêdikin. Got gelek kesên bêgûneh bi bombayên ko ji balafirên şerî têt avêtin parçeparçe bûne û jin û zarokên ko çûne xwe di şikeftan de veşartine jî bi komî hatine qetlîam kirin. Alpdogan paşa xwest tevî axaftinê bibe. Serokkomar bi hereketa destê xwe Alpdogan paşa bédeng kir. Ji Seyîd Riza rica kir ko axaftina xwe dewam bike.

[Seyîd Riza got berî ko ew teslîm bibe soz dabûn wî] û got: "Li daîreya erkana herbê efserek digel min axivî. Ji min re got ko cenebê te li wîlayeta Erzîncanê ji bo aşiyê li hêviya min e û dixwaze min bibîne. Min bawer kir. Sondaka mezin xwaribû. Min jî bawer kir û digel sê hevalên xwe em çûn wîlayeta Erzîncanê, em desteser kirin. Paşê jî em rêkirin zîndana Elezîzê. Cardî planek li min kirin û hîleyek li min kirin.

Paşê mehkemeyê destpê kir. Bi şahidiya mirovekê ko du salan ji kurê min yê mezin biçûktir e temenê min mezin kirin û yê kurê min biçûk kirin. [Karmendê MAH-ê li vêderê xeletiyekê dike. Ji ber temenê Seyîd Riza hat biçûk kirin û yê kurê wî jî hat mezin kirin.] Îro jî bi fermana we biryara îdamê dan. Min bawerî bi sozên we anî û digel ko ez bi lingên xwe hatim hon dê min îdam bikin. Vêca ez çawa baweriyê bi we bînim?" Serokkomar got wî niho ev tişt fêm kir û dê tehqîqatekê bide kirin û got: "Ez cara dawiyê ji te re dibêjim were û ji min daxwaza efûkirinê bike, bibêje ko tu ji kirinên xwe poşman î da te efû bikim. Heger tu vê yekê bikî dê faydeya te ji Dêrsimê re zêdetir be. Bi me re hevkarîyê bike. Komar dê gelek karên baş ji bo Dêrsimê bike. Xelkê Dêrsimê tirkên oxoz in û ji Xorasanê hatine. Dema ko ji nû ve bi hesta tirkbûna xwe bihesin dê ji bo komarê karên gelek baş bikin. Baweriya min bi vê heye. Were û vê firsetê ji destê xwe nêrvîne." Seyîd Riza jî got: "Min ji bo aşiyê û ji bo komarê gelek tişt kirin. Min arîkariya komkirina sîlehan kir. Sîleh hatin kom kirin. Gotin filan mirovan teslîm bike min ew teslîm kirin. Her cara ko tiştê dixwestin digotin ev "daxwaza dawiyê" ye. Paşê destpê

kirin û zêdetir tişt xwestin. Daxwazên wan hîç xelas nebûn. Di destpêkê de min fêm nekiribû. Paşê dema ko "Qanûna Tunceliyê" hat derxistin min pir baş fêm kir. Ez emîn bûm ko em xelkê Dêrsimê çî jî bikin nikarin rê li ber we bigirin. Her ji destpêkê ve plana we ew bû ko bi temamî Dêrsimê îmhah bikin û ji ser erdê rakin. Min pir dereng ev fêm kir. Ez ji hîç karekê ko min kiriye ne poşman im, daxwaza efûyê nakim, ev gotinên min yên dawiyê ne, tiştêka di jî nabêjim."

Serokkomar, bi awayekê acizbûyî rabû ser piyan, bi destê xwe Seyîd Riza nîşan da û got "wî bibin û ya lazim bikin". Dema ko me destê Seyîd Riza girt da em derkevin ji nişka ve ew rawestiya. Li serokkomar zivirî û got: "Min hîle û pîleyên we fêm nekirin, min nekarî li hemberî hîleyên we bi ser kevîm û lewra ji bo hevdiştinê hatim. Ez diçim mirinê. Bila ev ji bo min bibe derd, lê belê min jî serê xwe ji we re netewand û bila ev ji bo we jî bibe derd." Serokkomar bi destê xwe nîşan da û got "bibin". Me ew bir û em ji kompartîmanê derketin. Em derbasî wesayitên bûn. Em li hêviya Îhsan Sabrî begê ko ji trêne bêt rawestiyên. Îhsan Sabrî beg hat û li jeepa li pêşiyê siwar bû û em ketin ser rê. Em jî li pey wan çûn û gehiştin Meydana Genimî.

Îdamkirinê di temam bûbûn. Seyîd Rizayê ko dizanî dor hatiye wî çû. Wî ew zarokê cengene bi destê xwe dehf da û dûr xist. Derket ser sandelyeyî, bi dengê gelek xurt got: "Em ewladên Kербelâyê ne, eyb e, zulm e û cînyet e." Wî kemend xist stoyê xwe û pehînek li sandelyeyî da. Vê cesareta hewqasê mezin ya vî mirovê temenmezî hemî kes ecêbgirtî hişt. Wekî encam hemî îdam temam bûn. Pazdehê çiriya-paşiyê roja duşemê hemî rojê hilawistî ma da xelk bibînin. Roja 16-ê çiriya-paşiyê jî hemî cesedên wan di cadeyên Elezîzê de hatin gerandin û teşhîr kirin.

Îhsan Sabrî beg seet 12.00-ê em dawetî civînê li wîlayetê kirin. Seet 12-ê li wîlayetê Şefîq beg û midûrê asayîşa Elezîzê İbrahim beg jî li wêderê bûn. Îhsan Sabrî beg ji me re got: "Îdamkirina Seyîd Riza ya bi lezûbez bêguman dê li cem raya giştî mereqê çêke. Em wekî dewlet bi fermana Enqereyê mecbûr bûn berî ko serokkomar bêt Elezîzê Seyîd Riza îdam bikin. Ji ber ihtimal hebû ko serokkomar Seyîd Riza efû bike. Wekî di jî divêt hemî cesed bîn şewitandin û li gor rêbazên nehênîbûnê bi awayekê nehênî li cihekê bîn binax kirin. Vê wezîfeyê jî hevalên ko di MAH-ê de kar dikin dê pêk-bînin." û got civîn xelas bûye. Me cesedên wan birin û li zeviyeka vala gaz pê de kir û şewitandin. Hûrûmûrên ko ji ber man jî me xistin telîsan û di nêvbera stasyona trêne ya li merkeza Elezîzê û stasyona trêne ya li Yolçatîyê de di çalekê de defin kirin. Nexşeya cihê ko ew lê hatin binax kirin û zebtên qeydan, axaftinê di trêne de, digel qeydên dengî û nexşeyê teslîmî Îhsan Sabrî beg kirin. Ev rapor wekî du nusxe hatiye amade kirin. Nusxeyeka wê teslîmî serwekaletê [serokwezîriyê] û nusxeyek jî teslîmî Îhsan Sabrî beg hatiye kirin.

Buldan: Dengê ji YSPê re dengê jî ji Kemal Kiliçdaroglu re

Hevseroka HDPê Pervîn Buldan yekem car bi awayekî vekirî di bangeşeya li qada Esenler Stenbolê diyar kir, ew ê dengê bidin YSPê û dengê jî bidin Kemal Kiliçdaroglu.

Xebat û lebatên hilbijartinên 14ê Gulanê bi hemû gûrehiya xwe berdewam dikin. Li navçeya Esenlerê ya bi ser bajarê Stenbolê ve di bangeşeya hilbijartinê de Hevseroka HDPê Pervîn Buldan axivî û navê ku wê di hilbijartinê serokomariyê de piştigriya wî bikin ragihand û diyar kir, ew dê wan kesên ku Kurdan nasnakî û

tûne dibînin bişînin. Dengê ji Partiya Çep ya Kesk re dengeke jî ji Kemal Kiliçdaroglu re.

Pervin Buldan diyar kir: "Di 14ê Gulanê de du dengên me hene. Em ê yekê ji bo Partiya Çep a Kesk bi kar bînin û ya din kesê ku wê di şûna Erdogan de bibe Serokomar ji bo Kemal Kiliçdaroglu bi kar bînin. Belê em ê wan kesên ku dijminatîyê dikin, Kurdan nasnakî û tune dibînin bişînin. Careke din dibêjin dengê ji bo Partiya Çep a Kesk û dengê jî ji bo Kemal Kiliçdaroglu." **darkamazi.info**

Serok Barzanî û Cîgirê Serokwezîrê Iraqê planên hikûmetê ji bo çareserkirina pirsgrîkên welatiyan gotûbêj dikin

Serok Mesûd Barzanî û Cîgirê Serokwezîrê Iraqê rewşa siyasî ya Iraqê û planên hikûmeta Iraqê ji bo çareserkirina pirsgrîkên welatiyên navçeyên cuda yên Iraqê gotûbêj kirin.

Serok Mesûd Barzanî îro 1ê Gulana 2023an pêşwazî li Cîgirê Serokwezîrê Iraqê û Wezîrê Plandanê ya Iraqê Mihemed Elî Temîm kir.

Di hevdîtîne de rewşa siyasî ya Iraqê û planên hikûmeta Iraqê ji bo çareserkirina pirsgrîkên welatiyên navçeyên cuda yên Iraqê hatin gotûbêj kirin.

Nerina Azad

15 Koçberên Rojavayê Kurdistanê di rêya Îspanyayê de wenda bûne

Ew çar roj in 15 Koçberên Rojavayê Kurdistanê di navbera Cezayir û Îspanya de wenda bûne, malbatên wan bi riya Rûdawê bang li rêxistinên mirovî dikin, karekî ji bo eşkerkirina çarenivîsa wan bikin.

Roja Çarşema bihorî 26ê Nîsanê 15 koçberên ji Rojavayê Kurdistanê ku 14 ji wan xelkê Kobanî ne û yê din jî xelkê Efrînê ye ji bajarê Wehranê Cezayirê bi belemekê ber bi Îspanya ve birê ketin.

Li gor zanyariyan, piştî 20 xulekan ji birêketina wan, peywendî bi wan re qut bûye û heta niha ti kes tiştekî li ser wan nizane.

Ehmed Mihemed Elî birayê yek ji koçberên wînda ji Rûdawê re got, her 15 kesan bi riya belemê xwestine biçin Îspanyayê ji bo ku ji wir biçin Almaniyayê, lê têkiliya bi wan re qut bûye û niha ti agahî li ser wan kesan nayê zanîn. Her li gor zanyariyan, şofêrê belemê xelkê Cezayirê ye.

Ehmed Mihemed Elî ku li Almayayê bajarê Dortmundê dijî, derbarê windabûna birayê xwe û kesên pê re axivî û got, "Roja Çarşemê 26ê Nîsanê haya me jî hebû ku dê derkevin, di saet 4:55 xuelkan de birêketin, vidoe ji me re şandin, deng

ji me re şandin, birayê min dengê şand û got, ew 15 kes in ku Kurdên Rojavayê Kurdistanê ne û şofêr jî Cezayirî ye. Piştî 15-20 xulekan interneta wan bi temamî hate girtin, ne internet heye ne axaftin. Ji roja Çarşemê ve heta niha ti deng tun ye."

Di berdewamiya axaftina xwe de, Ehmed Mihemed Elî diyar kir, ku xizm û pismamên wan li Cezayirê hene, lê haya wan ji tiştekî tune ye.

Bi gotina Ehmed Mihemed Elî, di wan rojan de polîsê peravên Îspanyayê hejmarek koçberên li ser belemên rizgar kirine, lê ti kesên me di nav wan de nebûn.

Birayê yek ji koçberên wînda herwiha got, polîsê Îspanyayê ji wan re gotiye ew nikarin ti zanyariyan bidin wan û ji bo lêgerîna li pey wan divê kesek ji malbatên wan kesan li cem navenda polîsan gilî bike.

Cotmeha sala bihorî 2 belemên koçberên Rojavayê Kurdistanê di navbera Wehran û Îspanya de binav bûbûn, têde 18 welatiyên Rojavayê Kurdistanê û Sûriyê ku piraniya wan ji Kobanî bûn, canê xwe ji dest dabûn.

Nerina Azad

Nêçîrvan Barzanî ji bo Roja Karkeran a Cîhanî peyamek belav kir

Serokê Herêma Kurdistanê Nêçîrvan Barzanî ji bo Roja Karkeran a Cîhanî peyamek belav kir.

Serokê Herêma Kurdistanê Nêçîrvan Barzanî îro Duşemê 1ê Gulana 2023an ji bo Roja Karkeran a Cîhanî peyamek belav kir û tekezî li ser "hebûna qanûnek modern ya kar ji bo parastina mafên karkeran û dabînkirina bîngehek selamet, jîngehek minasib û bi dirustî rêxistina demjimêrên kar û wekhevî di derfetên kar de" kir.

Serokê Herêma Kurdistanê Nêçîrvan Barzanî di Roja Karkeran a Cîhanî de ev peyama da:

1ê Gulanê, Roja Karkeran a Cîhanî, bi germî li karkerên Kurdistan, Iraq û cîhanê û sendîka û rêxistinên karkeran pîroz dikim. Beşdarbûn û qurbanîdana karkerên Kurdistanê di şoreşê da û rola wan ya berbiçav û keda wan ya di prosesa binyatdanê û avadankirina Kurdistanê da bilind dinirxînim û hêviya serkeftinê ji bo wan dixwazim.

Bi vê minasibetê, tevî nîşandana hemû piştevaniyê ji bo maf û daxwazên rewa yên karkeran, tekezî li ser pêwîstiya hebûna qanûnek modern ya kar ji bo parastina mafên karkeran û dabînkirina bîngehek selamet, jîngehek minasib û bi dirustî rêxistina demjimêrên kar û wekhevî di derfetên kar da dikin. Divê zêdetir girîngî bi jiyana û jiyara karkeran û malbatên wan bê dan û sendîka û rêxistinên karkeran ji

bo mafên wan bi çalaktir bixebitin.

Em silav û rêzên xwe ji bo kesûkar û malbatên karkerên di dema kar da jiyana xwe ji dest dane dişînin û erkê aliyên peywendîdar e ku bi her awayî alîkarî û sexbêriya wan bikin.

Yekê Gulanê li hemûyan pîroz be û bêhnvedanek aram û bextewer ji bo karkeran dixwazim.

Nêçîrvan Barzanî

Serokê Herêma Kurdistanê

01.05.2023

PSK: Astengkirina Ala Kurdistanê ya di 1ê Gulanê de nayê qebûl kirin

Rêxistina Stenbolê ya Partiya Sosyalîst a Kurdistanê (PSK) bi Ala Kurdistanê beşdarî qada 1ê Gulanê bû.

Endamên Partiya Sosyalîst a Kurdistanê (PSK) li qadê belavokên xwe belav kirin.

PSKê bi daxuyaniyekê eşkere kir: "Li qada 1ê Gulanê eleqeyek mezin ji bo Ala Kurdistanê hebû.

Bi taybetî ji aliyê Ciwanên Kurdên welatparêz ve hate pêşwazî kirin. Lê provakatorên nijadperest ji ber eleqeya zêde ya li ser Ala Kurdistanê qehirî, bertek nîşan dan û xwestin endam û rêvebirên PSKê provoke bikin. Lê endamên PSKê bi tewr, tevger û helwesta xwe ya bi aqilane ev provokasyon li dij PSKê pûç

kirin."

Di daxuyaniyê de hat diyarkirin: "Polîsên Tirk Serokê PSK'ê yê şaxa Stenbolê Mansur Kara, endamê rêveberîya navendî Bahattîn Turan û endamê meclisa partiya PSK'ê Yakup Turan ji bo bi wan re hevdîtîne pêk bînin gazî navenda polîsê kirin. Polêsan demek serokê PSK'ê yê Şaxa Stenbolê Mansur Kara û hevalên wî demek li navemnda polêsan dane rawestandîne."

Hat eşkerakirin: "Di encama danûstandinan de alayên Kurdistanê hatin desteserkirin. Piştî demekê polêsan rêvebir û endamê PSK'ê yên ji alî polêsan ve hatinûn girtinê hatine berdanê. Em vê dijîniya li dijî PSK û van kiryarên antîdemokratîk, niheq û bê hiqûq bi tundî protesto û şermezar dikin." **darkamazi.info**

"Pasewanên Tirkiyê sûriyan li sînor eşkence didin û dikujin"

êxistina Human Rights Watch (HRW) radigihîne, pasewanên sînor ên Tirkiyê bi awayekî bêserûber welatiyên sûrî yên ku hewl didin sînor derbas bikin, eşkence didin û dikujin. Her wiha bang li Enqerê kir jî, lêkolînê li ser van bînpêkirinan bike û wan ceza bike.

Rêxistina HRW îro 27ê Nîsana 2023an di raporekê de diyar kir, "pasewanên sînor ên Tirkiyê bi awayekî bêserûber gule li sivilên Sûriyê yên li ser sînorê Sûriyê reşandine û eşkence didin û hêzeke zêde li dijî penaxwaz û koçberên ku dixwazin derbasî Tirkiyê bibin, bikar tînin."

Got jî: "Hikûmeta Tirkiyê divê lêkolînekê di ve derbarê de veke û pasewanên sînor ên ku ev bînpêkirinên mezin ên mafên mirovan kirine ceza bike."

Li gorî HRW, roja 11ê Adarê pasewanên sînor ên Tirkiyê bi awayekî hovane li komek ji 8 welatiyên Sûriyê da ku dixwestin bi awayekî neyasayî derbasî Tirkiyê bibin, di encamê de kesek û ciwanek di bin çavan de canê xwe ji dest dan û yên din jî bi giranî birîndar bûn.

Roja 13ê Adarê jî, pasewanekî sînorî welatiyekî sûrî yê 59 salî dema ku erdê xwe li nêzikî sînor dajot, gulebaran kir û ew kuşt.

Ji destpêka sala 2023an ve, Rewangeha Sûrî bo Mafên Mirov, 12 haletên kuştinê û 20 haletên birîndarbûna li ser destên pasewanên sînorê Tirkiyê hatine kirine, tomar kirine.

Rêvebirê HRW yê Ewropa û Asyaya Navîn Hugh Williamson got: "Haletên kuştinê yên bi awayekî hovane ji aliyê pasewanên sînorî yên Tirkiyê ve hatine kirin, bêyî ku hikûmeta Tirkiyê bi awayekî bibandor rûbirûyî wan bibe yan lêkolînê derbarê wan de bike ku ji sala 2015an ve bi sedan sûrî hatine kuştin."

HRW di rapora xwe de got, ji mafê Tirkiyê ye sînorên xwe biparêze, lê divê di çarçoveya hiqûqa navdewletî û mafên mirovan de be. **darkamazi.info**

Serok Barzanî: Kurdistan li ser hemû berjewendiyên din e

Serok Mesûd Barzanî di hevdîtinekê de ligel şandeke Berpirsê Nûnerayetiya Yekîtiya Ewropa li Hewlêr Tokled Beg û

hevbeş a nûneriyên welatan li Hewlêrê tekez kir ku Kurdistan li ser hemû berjewendiyên din e.

Îro Şemiyê 29ê Nîsana 2023an li Selaheddîn, Serok Mesûd Barzanî pêşwaziya şandeke hevbeş ya nûnerayetiyan welatan li Hewlêrê kir ku ji Konsula Giştî ya Brîtanya li Hewlêrê Rosy Cave û Konsulê Giştî ya Holanda li Hewlêrê Jaco Beerends û Konsulê Giştî yê Almanya li Hewlêrê Klaus Streicher û

Berpirsa Beşa Siyasiya Konsulxaneyê Amerîka li Hewlêrê Katrien Kroft pêk hatibû.

Di hevdîtinekê de derbarê pêşhatên siyasî yên dawî û proseyaya siyasî ya Herêma Kurdistanê û hilbijartinan de danûstandina bîr û raman kirin û şanda mêvan ji bilî destxweşiya li diyarkirina dema birêveçûna hilbijartinê li Herêma Kurdistanê, tekezî li ser girîngiya birêveçûna hilbijartinê û dest-

girtina bi bihayên demokratîk û parastin û bihêzkirina bingehên şerîyetê li Herêma Kurdistanê kirin.

Her di vê hevdîtinekê de Serok Barzanî bi kurtî derbarê pêdagirbûna Herêma Kurdistanê bi çanda demokrasî û hilbijartinê ji bo şanda mêvan xisterû û bal kişand li ser wê yekê ku gelê Kurdistanê qurbanî daye ji bo ku bi azadî bijî û bihayên demokrasiyê bi cih bike û li piştî raperfina gelê Kurdistanê li 1991 li bajarê Koye yekemîn car ragihandiye ku pêwîst e li şerîyeta şoreşgerî ber bi şerîyeta destûrî ve biçin û hilbijartinê bê encamdan.

Serok Barzanî eve jî ji bo şanda mêvan dîpat kiriye ku Kurdistan li ser hemû berjewendiyên din e, bi navê parastina şerîyet û bihayên demokrasiyê, pêwîst e li Herêma Kurdistanê îsal hilbijartin di dema xwe de bê encamdan û di derbarê bi babeta çawayiya beşdariya pêkhatan jî ragihand ku pêkhatên Herêmê bi xwe çî biryarek bidin em piştevanê daxwaza wan dibîn. **Nerina Azad**

Serkirdeyê DAIŞê Ebû Husên El-Qureşî li Sûriyê hat kuştin

Serokomarê Tirkîyê Recep Tayyîp Erdogan kuştina serkirdeyê DAIŞê di operasyoneke MÎTê de li Efrînê radigihîne.

Serokomarê Tirkîyê Recep Tayyîp Erdogan şeva borî di bernameyêke televizyonî de eşkere kir, Dezgeha Hawalgîrî ya Tirkîyê MÎTê serkirdeyê DAIŞê Ebû Husên El-Qureşî ku ev demek e çavderiya wî dikir, li Sûriyê di operasyonekê de kuştîye.

Ebû Husên El-Qureşî, serkirdeyê çaremînê DAIŞê ye û ji 30ê Mijdara sala 2022an ve ev post wergirtiye.

Rewangeha Sûrî ya Mafên Mirovan duhî 30î Nîsana 2023an ragihandibû, barageheke leşkerî ya grûpa bi navê "Ceyş El-Şerqiyê" li derdora gundê Miskê yê li navçeya Cindirêsê ya Efrînê bi mûşekê hat armanckirin û di encamê de kesek hat kuştin, ku tê texmînkirin, ew serkirdeyê DAIŞê be. Rewangehê amaje bi wê kir jî, di heman dema armanckirina wê baregeha leşk-

erî de, firokeyên Bayraktar yên Tirkîyê li ser wê deverê difiryan, hevdem jî hêzên Tirkîyê û komên çekdar ên ser bi wê ve, rêyên ku diçin cihê bûyerê girtin. Di navîna meha Nîsana borî de jî, Femandariya Navendî ya Amerîkayê (CENTCOM) di daxuyaniya nivîskî de ragihandibû, hêzên wan serkirde û plansazê operasyonên DAIŞê li Rojhilata Navîn û Ewropayê Ebdulhadî Mehmûd El-Hacî Elî kuştin.

Ji dema jinavbirina DAIŞê di

sala 2019an de, hêzên Amerîkî û Hevpeymanîya Navdewletî ya bi serokatîya Washingtonê li dû rêberên wê rêxistinê digerin û di operasyonên taybet de dikin armanc û bi taybet li navçeyên bakurê Sûriyê yên di bin kontrola çekdarên opozîsyona Sûriyê de.

Ji nava wan operasyonan, kuştina rêberê DAIŞê Ebû Bekir El-Bexdadî di Cotmeha 2019an de û piştê Ebû Îbrahîm El-Qureşî jî di Sibata 2022an de li parêzgeha Idlibê. **darkamazi.info**

Kurdek li Gîwêr ji aliyê DAIŞê ve hat kuştin

Çekdarên DAIŞê li navçeya Gîwêrê du welatîyên Kurd revandin, yek ji wan kuştine û ewê din jî bi birîndarî hat riz-

garkirin. Jêderê aghdar ji Kurdistanê re ragihand, duh 28ê Nîsana 2023an, du welatîyên

Kurd bi mebesta nêçîra masîyan çûne ser Zêya Gîwêr, ji aliyê DAIŞê ve hatine revandin û yek ji wan kuştine û ewê din jî hatiye rizgarkirin.

Heman jêder destnîşan kir, ew du kes piştî ku venegeriyane malê û telefona wan jî girtî bûye, ji aliyê malbata wan ve dezgehên ewlehiyê hatine agahdarkirin ku ew çûne wê deverê û venegeriyane, piştê diyar bûye ku ji aliyê DAIŞê ve hatine revandin. Herwiha eşkere kir, ew kesê ku ji aliyê DAIŞê ve hatiye kuştin, serbazê artêşa Iraqê bûye, ewê din jî welatîyekî asayî bûye. **darkamazi.info**

Mesrûr Barzanî: Em li ser proseyaya çaksaziyê berdewam dibin ji bo baştirkirina jiyana karkerên Kurdistanê

Serokwezîrê Herêma Kurdistanê Mesrûr Barzanî bi boneya Roja Cîhanî ya Karkeran di peyamekê de ragihand, "Em li ser proseyaya çaksaziyê berdewam dibin ji bo baştirkirina jiyana karkerên Kurdistanê."

Serokwezîr Mesrûr Barzanî di peyama xwe de ragihand jî, pesendkirina yasaya kar li Herêma Kurdistanê di dema borî de, beşeke ji çaksaziyên Kabîneya Nehem e ji bo baştirkirina jiyana karkeran û misogerkirina mafên wan.

Peyama Serokwezîr Mesrûr Barzanî:

Bi boneya Roja Cîhanî ya Karkeran, germtirîn pîrozbahiyên xwe arasteyî karkerên Kurdistan, Iraq û cîhanê dikim. Em bi rêz û pêzanîne ve li erk, xebat û rola girîng a karkerên Kurdistanê di avadankirin û geşepêdana Kurdistanê de dinêrin.

Hikûmeta Herêma Kurdistanê di ser proseyaya çaksaziyê berdewam be ji bo baştirkirina rewşa kedkarên Kurdistanê de. Di vê derbarê de, pesendkirina yasaya kar li Herêma Kurdistanê di dema borî de, beşeke ji çaksaziyên Kabîneya Nehem a di warê baştirkirina jiyana û miogerkirina mafên karkeran di warê tenduristî û ewlehiya kar de, dabînkirina mafên wan yên qanûnî û sînodarkirina her cure zext û zordariya li ser karkeran e.

Roja Karkeran pîroz be û hêviya jiyaneke baştir ji wan re dixwazim. **Nerina Azad**

HEZKURDê ji bo mamosteyên Kurdî yên xwedan pêdiviyên taybet dest bi kampanyayekê kir

Hereketa Zimanê Kurdî (HEZKURD) ji bo ku di nav tayînkirinên zêde yên mamosteyên xwedan pêdiviyên taybet de yên Kurdî jî cih bigirin, li ser medyaya civakî dest bi kampanyayekê kir.

Wezareta Perwerdehiyê ya Tirkîyê di çarçoveya Ezmûna Hilbijartina Karmendên Giştî yên xwedan pêdiviyên taybet (EKPS) de hefteya borî 3 hezar û 500 mamosteyên xwedan pêdiviyên taybet erkdar kirin.

Serokomarê Tirkîyê Recep Tayyîp Erdogan di merasima tayînkirina mamosteyên xwedan pêdiviyên taybet de daxuyaniya da û got ku dê her 4 hezar û 300 mamosteyên xwedan pêdiviyên taybet yên ku serlêdan kirine bîna tayînkirin.

Di nav mamosteyên ku nû hatine tayînkirin de ji bo kursên zimanê Kurdî re kota nehat dayîn.

Bi vê armancê Hereketa Zimanê Kurdî (HEZKURD) li ser medyaya civakî bi hashtagê "#KürtçeEkpsAtama" kampanyayek da destpêkirin. Koordînatore HEZKURDê Fevzî Bulgan li ser Twitterê parve kir û got, "Mamosteyên xwedan pêdiviyên taybet hemû hatin tayînkirin! Ji bilî mamosteyên Kurdî yên xwedan pêdiviyên taybet, zêdekirina 5 di nav 3500î de divê ne zehmet be!"

Bulgan anî ziman ku mamosteyên Kurdî ji ber ku kota tunebû nedikarin hilbijartinê bikin û got, "Ji ber ku berê ji bo Kurdî kota nedihat dayîn namzetan nedikarin hilbijartinê bikin û ji ber ku nikarin hilbijartinê bikin, nehatine tayînkirin. Em daxwaz dikin wek çawa mizgînî hate ragihandin ji bo her kesî wek hev be." **Nerina Azad**

Pêşmergeyê şoreşên Îlon û Gulanê Elî Neemo koça dawî kir

Pêşmergeyê şoreşa Îlon û Gulanê yê ji Rojavayê Kurdistanê Elî Yusuf Neemo li Zaxo koça dawî kir û li goristana

Rikava ya li Dêrikê hate veşartin.

Eqîdê xanenişin Elî Yusuf Neemo sala 1950 de li gundê Rikava li herêma Dêrika Hemo ji dayik bûbû ji dayik bûbû û di sala 1967 de bûbû Pêşmerge û di nava her du şoreşên Îlon û Gulanê de cih girtibû.

Elî Yusuf Neemo Pêşmergeyê Lîwa Îsa Siwar bû, beşdarî gelek şerên giran bûbû û hatibû birîndarkirin.

Eqîd Elî Yusuf Neemo ku çend caran li Sûriyê hatibû girtin û îşkencekirin, 5 salan li Şamê di Firiî Filistin de mabû, zilmekî pilebilind dîtibû, piştê bi kefalet hatibû berdan. Piştê di sala 1991 de hatibû başûrê Kurdistanê û careke din bûbû Pêşmerge û bi ritbeya Eqîd xanenişin bûbû. **Nerina Azad**

Îlham Ehmed: MSD amade ye bi hikûmeta nû ya Tirkîyê re danûstendinan bike

Serokê Encûmena Sûriyeya Demokratîk (MSD) amadebûna xwe ji bo danûstendina bi hikûmeta nû ya Tirkîyê re ku piştî hilbijartinên 14ê Gulanê were ser desthilatê nîşan da.

Di 14ê Gulana 2023an de ji bo hilbijartinên parlamentoyê û Serokkomariyê Tirkîyê diçe ser sindoqan.

Seroka Desteya Cîbicîkar a Encûmena Sûriyeya Demokratîk (MSD) Îlham Ehmed di tweeteke xwe ya bi zimanên Kurdî û Erebî de ragihand, "MSD amade ye bi

hikûmeta nû re li ser bingeha dabînkirina ewlehî, aramî û çareseriyên danûstendinê bike." İlham Ehmed dibêje "Hêvî ew e, hilbijartinên Tirkîyê hikumeteke ku çareserkirina pirs-girêkên herêmê bi rêya diyalog û aştiyê qebûl dike, bi xwe re bîne. Ji bo ewlehî û aramiya herêmê, em ê ji bo danûstendin û hevkarîyê hazir bin." **Nerina Azad**

Wezîrê Darayî yê Herêma Kurdistanê: Iraqê ji bo hinartina petrola Kurdistanê name ji Tirkîyê re neşandiye

Wezîrê Darayî û Aborî yê Herêma Kurdistanê Awat Şêx Cenab ji Rûdawê re ragihand, "Heta niha jî Iraqê nameyek ji Tirkîyê re neşandiye daku hinartina petrola Herêma Kurdistanê ji nû ve destpê bike." Wezîrê Darayî û Aborî yê Herêma Kurdistanê Awat Şêx Cenab îşev di bernameya Legel Ranj a Rûdaw TV de ku ji aliyê Renc Sengawî ve tê pêşkêşkirin, derbarê rewşa aborî û darayî ya Herêma Kurdistanê û hinartina petrola Herêma Kurdistanê de axivî.

Awat Şêx Cenab ragihand, Heta niha Bexda ew 400 milyar dînarên ku ji bo mûçeyên fermanberên Herêma Kurdistanê hatine terxankirin, neşandiye û got, "Pereyên ku niha li ber destê me hene têra mûçeyên meha Nîsanê nakin."

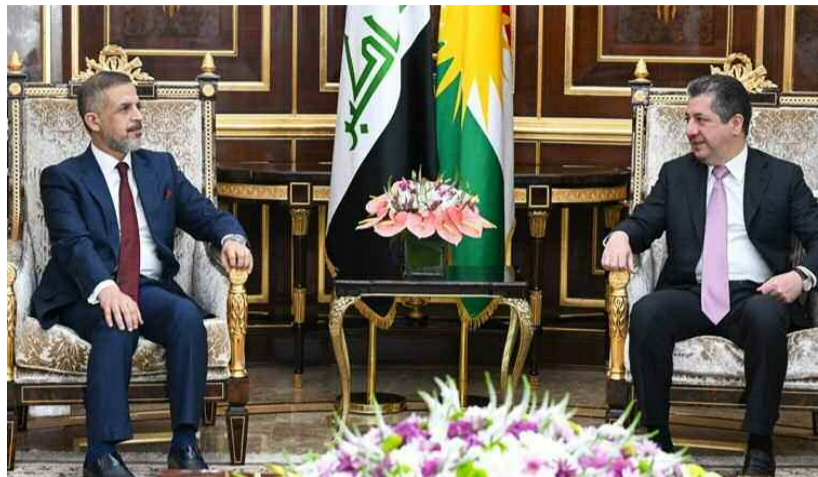
Bi gotina Awat Şêx Cenab, nakokiyên siyasî bandor li awayê reftarên Bexdayê li bermaber Herêma Kurdistanê kiriye. Wezîrê Darayî û Aborî yê Herêma Kurdistanê amaje bi diyarkirina pişka Herêma Kurdistanê di budceya Iraqê de kir û diyar kir, pişka Herêma Kurdistanê ji budcê 16 tîrîlyon dînar e. Awat Şêx Cenab tekez kir, eger pirs-girêka mûçe were çareserkirin, aboriya Herêma Kurdistanê dê geş bibe.

Derbarê dubare hinartina petrola Herêma Kurdistanê bo derve jî, Wezîrê Darayî û Aborî yê Herêma Kurdistanê destnîşan kir: "Heta niha jî Iraqê nameyek ji Tirkîyê re neşandiye daku hinartina petrola Herêma Kurdistanê ji nû ve destpê bike." **Nerina Azad**

Cîgirê Serokwezîr û Wezîrê Plandanê ya Iraqê dike

Serokwezîrê Herêma Kurdistanê Mesrûr Barzanî îro 1ê Gulanê pêşwazî li Cîgirê Serokwezîr û Wezîrê Plandanê yê Hikûmeta Federal Mihemed Elî Temîm kir.

Di hevdîtinê de, behsa rewşa giştî ya Iraqê û giringiya derxistina yasaya bûdceya federalî di zûtîrîn dem de li Encûmena Nûneran hate kirin, bi hêviya ku ev yek bibe destpêkek ji bo çareserkirina kêşeyên di navbera Herêma Kurdistanê û Hikûmeta Federal de li ser bingeha destûrê û dabînkirina maf û şayesteyên destûrî yên xelkê Kurdistanê. Her

wiha di civînê de tekezî li ser giringiya cîbicîkirina hemû pey-

manên di rojeva Hikûmeta Federal de hate kirine. **Nerina Azad**

Wezîrê Ewqafê: Kurdistan ne tenê milkê ol û neteweyekê ye, belkû milkê me hemûyan e

Wezîrê Ewqaf û Karûbarên Olî Piştîwan Sadiq ragihand, çanda pêkvejiyana olî û etnîkî li

onek xwişk û birayên ereb li Herêma Kurdistanê dijîn, ev jî nîşana pêşwazîkirin û çanda

rojan a li Şingalê de jî got: "Bêguman di her olekê de kesên zêdegaviyê dikin hene, lê li Herêma Kurdistanê ti pirs-girêkeke olî nîne."

Piştîwan Sadiq tekez kir, nabe kesek bi navê ola pîroza Îslamê êrişî oleke din bike û got: "Em ê li dijî her kesê ku tiştekî wiha bike, tedbîrên qanûnî bigrin."

Derbarê rewşa Şingalê de jî, Wezîrê Herêmê bo Karûbarên Pêkhatayan Aydin Marûf ragihand, rola Iraq û Netewên Yekgirtî di cîbicîkirina rêkeftina Şingalê de girîng e û divê di zûtîrîn dem de ew rêkeftin were cîbicîkirin.

Aydin Marûf destnîşan kir ku xelkê Şingalê ji ber metirsiya PKKê û rêxistinên çekdar nikarin vegerin malên xwe.

Ji aliyê xwe ve, Parêzgarê Hewlêrê Omêd Xoşnaw di konferansa rojnamevanî de amaje bi wê kir ku ne pêkan e û nabe jî, li cihêkî bûyereku rû bide, rasterast olek pê were tawanbarkirin. Omêd Xoşnaw got jî, bînpêkirina herî mezin ew e ku kesek qanûnê bînpê bike û kenalên medyayî xapandinê di wê mijarê de bikin, wê bixin rêyekê din û bibêjin ku bêrêzî li pêkhateyeke din a civakê hatiye kirin. **Nerina Azad**

Kurdistanê xwedî rehên kûr e ku vedigere beriya sed salan.

Wezîrê Ewqaf û Karûbarên Olî Piştîwan Sadiq di konferansa rojnamevanî ligel Wezîrê Herêmê bo Karûbarên Pêkhatayan Aydin Marûf û Parêzgarê Hewlêrê Omêd Xoşnaw de ragehand, hemû pêkhatayan şehîd dane, têkoşin kirine û Kurdistan ne milkê ol û neteweyekê tenê ye, lê belê milkê me hemûyan bi hev re ye.

Destnîşan kir ku yek ji xalên geş ên Kurdistanê, jî jiyana hevbeş e û got: "Îro zêdetirî mily-

xweş a gelê Kurdistanê ye."

Piştîwan Sadiq aşkere kir, niha piraniya mesîhî û êzidiyên Iraqê li Herêma Kurdistanê dijîn, ku ev yek jî nîşana dîfîrehî û pêkvejiyana aştiyane ya pêkhateyên Herêma Kurdistanê ye.

Da zanîn jî, axaftina nerm a mamostayên olî, bi taybetî ola Îslamê, hêjayî rêzgirtin û pêzanînê ye û tekez kir ku Wezareta Ewqafê di xizmeta hemû mamostayên olî û pêkhateyên din de ye.

Derbarê bûyera berî çend

Li Girê Spî teqîn: 3 polîs hatin kuştin, 11 polîs birîndar bûn

Li bajarê Girê Spî yê Rojavayê Kurdistanê, li xala polîsan teqînek çêbû û di encamê de 2 polîsên Tirk û polîsekî xwecihî canê xwe ji dest dan û 11 polîs birîndar bûn.

Parêzgarîya Rihayê îro di daxuyaniyekê de ragihand, li bajarê Girê Spî yê di bin îdareya navçeya Kaniya Xezalan (Akçakale) a parêzgeha Rihayê de, li xala polîsan teqînek çêbû.

Li gor daxuyaniyê, teqîn di dema pûçkirina teqemeniya PKK/PYD de çêbûye û di encamê de 2 polîsên Tirkîyê û polîsekî xwecihî canê xwe ji dest dan û 11 polîs birîndar bûn.

Parêzgarîya Rihayê wiha got: "Li Girê Spî teqemaniya ku PKK-PYD dê di çalakîyên li welatê me de bi kar bîniya hat tespît kirin. Di dema destwerdanê de teqemenî teqiya û 2 polîsên me û polîsekî xwecihî canê xwe ji dest dan.

Herwiha 11 polîs bi sivikî birîndar bûne, ku 4 ji wan polîsên xwecihî ne." Herwiha hatiye ragihandin ku polîsên birîndar bo Nexweşxaneyê Dewletê ya Akçakaleyê hatin veguhestin û dest bi dermankirina wan hat kirin.

Têkildarî mijarê heta niha ti berpîrsekî Rojavayê Kurdistanê daxuyanî nedane.

Bajarê Girê Spî yê Rojavayê Kurdistanê ji sala 2019an ve di kontrola hêzên Tirkîyê û komên çekdar ên girêdayî wê de ye. Tirkîyê di sala 2019an de di bin navê Operasyona Kaniya Aştiyê de êrişî Rojavayê Kurdistanê kir û her du bajarên Girê Spî û Serê Kaniyê û bi sedan gundên derdorê dagîr kirin. **Nerina Azad**

LÜĞƏTLİ ƏLİFBA-ALFABÊYA BI FERHENG

Aa

av

Ev çiyê? Ev **ave**.
Bu nêdir? Bu sudur.
Что это? Это вода.
What is it? It is water.

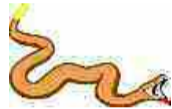
diran

Ev çiyê? Ev **dirane**.
Bu nêdir? Bu dişdir.
Что это? Это зуб.
What is it? It is a tooth.

agir

Ev çiyê? Ev **agire**.
Bu nêdir? Bu oddur.
Что это? Это огонь..
What is it? It is fire.

mar

Ev çiyê? Ev **mare**.
Bu nêdir? Bu ilandır.
Что это? Это змея..
What is it? It is a snake.

Bb

bizin

Ev çiyê? Ev **bizine**.
Bu nêdir? Bu keçidir.
Что это? Это коза.
What is it? It is goat.

balon

Ev çiyê? Ev **balone**.
Bu nêdir? Bu şardır.
Что это? Это шар.
What is it? It is a balon.

bacan

Ev çiyê? Ev **basane**.
Bu nêdir? Bu pomidordur.
Что это? Это помидор.
What is it? It is a tomato.

otomobil

Ev çiyê? Ev **otomobile**.
Bu nêdir? Bu maşındır.
Что это? Это машина.
What is it? It is a car.

Cc

taC

Ev çiyê? Ev **taCe**.
Bu nêdir? Bu tacdır.
Что это? Это корона.
What is it? It is a crown.

canî

Ev çiyê? Ev **canîe**.
Bu nêdir? Bu daydır.
Что это? Это жеребенок.
What is it? It is a horse.

cûcîk

Ev çiyê# Ev **cûcîke**.
Bu nêdir? Bu cücedir.
Что это? Это цыпленок.
What is it? It is a chicken.

finCan

Ev çiyê# Ev **finCane**.
Bu nêdir? Bu fincandır.
Что это? Это чашка.
What is it? It is a cup

Çç

çav

Ev çiyê? Ev **çave**.
Bu nêdir? Bu gözdür.
Что это? Это глаз.
What is it? It is an eye.

çêlek

Ev çiyê? Ev **çêleke**.
Bu nêdir? Bu inêkdir.
Что это? Это корова.
What is it? It is cow.

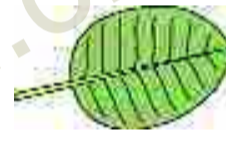
defter

Ev çiyê? Ev **deftere**.
Bu nêdir? Bu dəftərdür.
Что это? Это тетрадь.
What is it? It is a copybook.

dar

Ev çiyê? Ev **dare**.
Bu nêdir? Bu ağacdır.
Что это? Это дерево.
What is it? It is a tree.

belg

Ev çiyê? Ev **belge**.
Bu nêdir? Bu yapraqdır.
Что это? Это лист.
What is it? It is a leaf.

elok

Ev çiyê? Ev **eloke**.
Bu nêdir? Bu hinduşqadır.
Что это? Это индюк.
What is it? It is a turkey.

çaynik

Ev çiyê? Ev **çaynikê**.
Bu nêdir? Bu çaynikdır.
Что это? Это чайник.
What is it? It is a teapot.

çakûç

Ev çiyê? Ev **çakûçe**.
Bu nêdir? Bu çakicdır.
Что это? Это молоток.
What is it? It is hammer.

dest

Ev çiyê? Ev **deste**.
Bu nêdir? Bu əldir.
Что это? Это ладонь.
What is it? It is a hand.

dil

Ev çiyê? Ev **dile**.
Bu nêdir? Bu ürəkdir.
Что это? Это сердце.
What is it? It is a heart.

ker

Ev çiyê? Ev **kere**.
Bu nêdir? Bu ulaqdır.
Что это? Это осёл.
What is it? It is a donkey.

zebeş

Ev çiyê? Ev **zebeşe**.
Bu nêdir? Bu qarızdır.
Что это? Это арбуз..
What is it? It is a water melon.

Êê

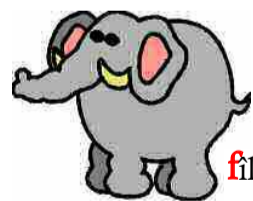
êleg

Ev çiyê? Ev **êlege**.
Bu nêdir? Bu jiletir.
Что это? Это жилет.
What is it? It is a jumper.

hêk

Ev çiyê? Ev **hêke**.
Bu nêdir? Bu yumurtadır.
Что это? Это яйцо.
What is it? It is an egg.

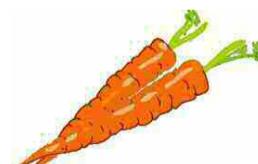
fîl

Ev çiyê? Ev **fîle**.
Bu nêdir? Bu fildir.
Что это? Это слон.
What is it? It is an ele-foant.

firok

Ev çiyê? Ev **firoke**.
Bu nêdir? Bu təyyarədir.
Что это? Это самолёт.
What is it? It is a plane.

gizêr

Ev çiyê? Ev **gizêre**.
Bu nêdir? Bu kökdür.
Что это? Это морковь.
What is it? It is a carrot.

gêzi

Ev çiyê? Ev **gêziye**.
Bu nêdir? Bu süpürgədir.
Что это? Это веник.
What is it? It is a broom.

pê

Ev çiyê? Ev **pêye**.
Bu nêdir? Bu ayaqdır.
Что это? Это пятка.
What is it? It is a heel.

kêr

Ev çiyê? Ev **kêre**.
Bu nêdir? Bu biçəqdır.
Что это? Это нож.
What is it? It is a knife.

fînd

Ev çiyê? Ev **fînde**.
Bu nêdir? Bu şamdır.
Что это? Это свеча.
What is it? It is a candle.

zerafe

Ev çiyê? Ev **zerafeye**.
Bu nêdir? Bu zürafədir.
Что это? Это жираф.
What is it? It is a giraffe.

gore

Ev çiyê? Ev **goreye**.
Bu nêdir? Bu corabdır.
Что это? Это носки.
What is it? It is a stocking.

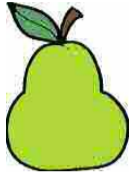

guh

Ev çiyê? Ev **guhe**.
Bu nêdir? Bu qulaqdır.
Что это? Это ухо..
What is it? It is an ear.

LÜĞƏTLİ ƏLİFBA-ALFABÊYA BI FERHENG

Hh

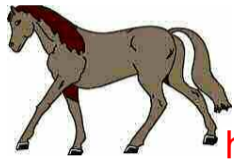
hirmê

Ev çîye? Ev hirmêye.
Bu nêdir? Bu armuddur.
Что это? Это груша.
What is it? It is a pear.

hirç

Ev çîye? Ev hirçe.
Bu nêdir? Bu ayıdır.
Что это? Это медведь.
What is it? It is a bear.

hesp

Ev çîye? Ev hespe.
Bu nêdir? Bu atdır.
Что это? Это лошадь.
What is it? It is a horse.

hêştir

Ev çîye? Ev hêştire.
Bu nêdir? Bu dævêdir.
Что это? Это верблюд.
What is it? It is a camel.

li

dil

Ev çîye? Ev dile.
Bu nêdir? Bu ürəkdir.
Что это? Это сердце.
What is it? It is a heart.

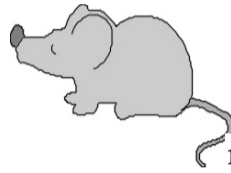
lepik

Ev çîye? Ev lepîke.
Bu nêdir? Bu əlcəkdir.
Что это? Это перчатки.
What is it? It is gloves.

ling

Ev çîye? Ev lînge.
Bu nêdir? Bu qıçdır.
Что это? Это нога.
What is it? It is a leg.

mişk

Ev çîye? Ev mişke.
Bu nêdir? Bu siçandır.
Что это? Это мышь.
What is it? It is a mouse.

îi

dîk

Ev çîye? Ev dîke.
Bu nêdir? Bu xoruzdur.
Что это? Это петух.
What is it? It is a cock.

îsot

Ev çîye? Ev îsote.
Bu nêdir? Bu bibardır.
Что это? Это перец.
What is it? It is a pepper.

gustîl

Ev çîye? Ev gustîle.
Bu nêdir? Bu üzükdür.
Что это? Это кольцо.
What is it? It is a ring.

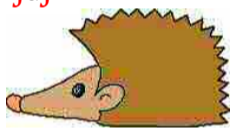

keştî

Ev çîye? Ev keştîye.
Bu nêdir? Bu gëmidir.
Что это? Это пароход.
What is it? It is a ship.

Jj

jûjî

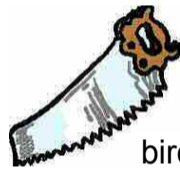

Ev çîye? Ev jûjîye.
Bu nêdir? Bu kirpidir.
Что это? Это ёжик.
What is it? It is a hedgehog.

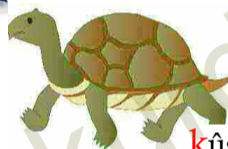
roj

Ev çîye? Ev roje.
Bu nêdir? Bu günəşdir.
Что это? Это солнце.
What is it? It is the sun.

birek

Ev çîye? Ev bireke.
Bu nêdir? Bu mişardır.
Что это? Это пила.
What is it? It is a saw.

kûsî

Ev çîye? Ev kûsiye.
Bu nêdir? Bu bağadır.
Что это? Это черепаха.
What is it? It is a tortoise.

lêv

Ev çîye? Ev lêve.
Bu nêdir? Bu dodaqdir.
Что это? Это губы.
What is it? It is a lip.

lîmor

Ev çîye? Ev lîmone.
Bu nêdir? Bu limondur.
Что это? Это лимон.
What is it? It is a lemon.

rojname

Ev çîye? Ev rojnameye.
Bu nêdir? Bu qəzetdir.
Что это? Это газета.
What is it? It is a newspaper.

kevjal

Ev çîye? Ev keviale.
Bu nêdir? Bu xəçəngdir.
Что это? Это краб.
What is it? It is a crayfish.

kund

Ev çîye? Ev kunde.
Bu nêdir? Bu bayquşdur.
Что это? Это сова.
What is it? It is an owl.

kevçî

Ev çîye? Ev kevçîye.
Bu nêdir? Bu qaşıqdır.
Что это? Это ложка.
What is it? It is a spoon.

xezal

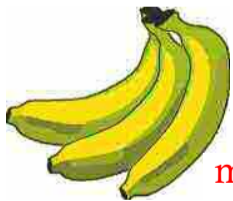
Ev çîye? Ev xezale.
Bu nêdir? Bu seyrandır.
Что это? Это джейран.
What is it? It is a deer.

kûlî

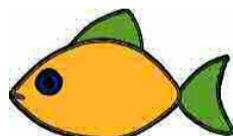
Ev çîye? Ev kûliye.
Bu nêdir? Bu çəyirtkədir.
Что это? Это саранча.
What is it? It is a grasshopper.

Mm

mûz

Ev çîye? Ev mûze.
Bu nêdir? Bu banandır.
Что это? Это банан.
What is it? It is a banana.

masî

Ev çîye? Ev masîye.
Bu nêdir? Bu balıqdır.
Что это? Это рыба.
What is it? It is fish.

nan

Ev çîye? Ev nane.
Bu nêdir? Bu çörəkdir.
Что это? Это хлеб.
What is it? It is bread.

trên

Ev çîye? Ev trêne.
Bu nêdir? Bu qatardır.
Что это? Это поезд.
What is it? It is a train.

ode

Ev çîye? Ev Odeye.
Bu nêdir? Bu otaqdır.
Что это? Это комната.
What is it? It is a room.

otobûs

Ev çîye? Ev Otobûse.
Bu nêdir? Bu avtobusdur.
Что это? Это автобус.
What is it? It is a bus.

gamêş

Ev çîye? Ev gamêşe.
Bu nêdir? Bu camışdır.
Что это? Это буйвол.
What is it? It is a buffalo.

meymûn

Ev çîye? Ev meymûne.
Bu nêdir? Bu meymundur.
Что это? Это обезьяна.
What is it? It is a monkey.

hûrbivîn

Ev çîye? Ev hûrbivîne.
Bu nêdir? Bu zərrəbindir.
Что это? Это лупа.
What is it? It is a magnifying-glass.

reng

Ev çîye? Ev reñge.
Bu nêdir? Bu boyadır.
Что это? Это краска.
What is it? It is a colour.

sol

Ev çîye? Ev sole.
Bu nêdir? Bu ayaqqabıdır.
Что это? Это обувь.
What is it? It is a shoe.

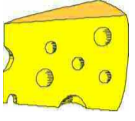

top

Ev çîye? Ev tOpe.
Bu nêdir? Bu topdur.
Что это? Это мяч.
What is it? It is a ball.

LÜĞƏTLİ ƏLİFBA-ALFABÊYA BI FERHENG

Pp

penîr

Ev çiyey? Ev penîre.
Bu nədir? Bu pendirdir.
Что это? Это сыр.
What is it? It is a cheese.

pîvaz

Ev çiyey? Ev pîvaze.
Bu nədir? Bu soğandır.
Что это? Это лук.
What is it? It is an onion.

perçemek

Ev çiyey? Ev perçemeke.
Bu nədir? Bu yarasadır.
Что это? Это летучая мышь.
What is it? It is a bat.

pênûs

Ev çiyey? Ev pênûse.
Bu nədir? Bu qələmdir.
Что это? Это карандаш.
What is it? It is a pencil.

Qq

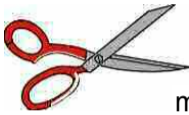

beq

Ev çiyey? Ev beqe.
Bu nədir? Bu qurbağadır.
Что это? Это лягушка.
What is it? It is a frog.

Ev çiyey? Ev qaze.
Bu nədir? Bu qazdır.
Что это? Это гусь.
What is it? It is a goose.

meqes

Ev çiyey? Ev meqese.
Bu nədir? Bu qaçıdır.
Что это? Это ножницы.
What is it? It is a scissors.

portaqal

Ev çiyey? Ev portaqale.
Bu nədir? Bu portaqaldır.
Что это? Это апельсин.
What is it? It is an orange.

Rr

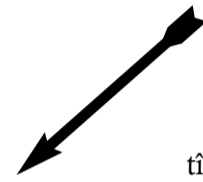
şêr

Ev çiyey? Ev şêre.
Bu nədir? Bu şirdir.
Что это? Это лев.
What is it? It is a lion.

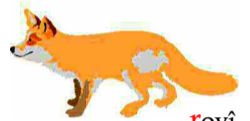
kêwrîşk

Ev çiyey? Ev kêwrîşke.
Bu nədir? Bu dovşandır.
Что это? Это заяц.
What is it? It is a rabbit.

tîr

Ev çiyey? Ev tîre.
Bu nədir? Bu oxdur.
Что это? Это стрела.
What is it? It is an arrow.

rovî

Ev çiyey? Ev roviye.
Bu nədir? Bu tülküdür.
Что это? Это лиса.
What is it? It is a fox.

Ss

sêv

Ev çiyey? Ev sêve.
Bu nədir? Bu almadır.
Что это? Это яблоко.
What is it? It is an apple.

stêrk

Ev çiyey? Ev stêrke.
Bu nədir? Bu ulduzdur.
Что это? Это звезды.
What is it? It is a star.

şûr

Ev çiyey? Ev şûre.
Bu nədir? Bu qılıncdır.
Что это? Это меч.
What is it? It is a sword.

şeh

Ev çiyey? Ev şeye.
Bu nədir? Bu daraqdır.
Что это? Это гребешок.
What is it? It is a comb.

tîr

Ev çiyey? Ev tiriye.
Bu nədir? Bu üzumdür.
Что это? Это виноград.
What is it? It is a grape.

tûtî

Ev çiyey? Ev tûtîye.
Bu nədir? Bu tutuqşudur.
Что это? Это попугай.
What is it? It is a parrot.

se

Ev çiyey? Ev seye.
Bu nədir? Bu itdir.
Что это? Это собака.
What is it? It is a dog.

sêvik

Ev çiyey? Ev sêvike.
Bu nədir? Bu kartofdur.
Что это? Это картофель.
What is it? It is a potato.

şîr

Ev çiyey? Ev şîre.
Bu nədir? Bu süddür.
Что это? Это молоко.
What is it? It is a milk.

şûşe

Ev çiyey? Ev şüşeye.
Bu nədir? Bu şüşədir.
Что это? Это стекло.
What is it? It is a glasses.

pirtûk

Ev çiyey? Ev pirtûke.
Bu nədir? Bu kitabdır.
Что это? Это книга.
What is it? It is a book.

tîmsal

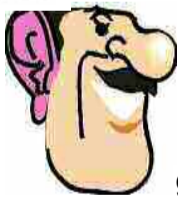
Ev çiyey? Ev tîmsahe.
Bu nədir? Bu timsahdır.
Что это? Это крокодил.
What is it? It is a crocodile.

Uu

utî

Ev çiyey? Ev utiye.
Bu nədir? Bu ütüdür.
Что это? Это утюг.
What is it? It is an iron.

guh

Ev çiyey? Ev guhe.
Bu nədir? Bu qulaqdır.
Что это? Это ухо.
What is it? It is an ear.

Ûû

bilûr

Ev çiyey? Ev bilûre.
Bu nədir? Bu tütökdir.
Что это? Это свирель.
What is it? It is a pipe.

brûsk

Ev çiyey? Ev brûske.
Bu nədir? Bu ıldırımır.
Что это? Это молния.
What is it? It is a lightning.

Vv

çav

Ev çiyey? Ev çave.
Bu nədir? Bu gözdür.
Что это? Это глаз.
What is it? It is an eye.

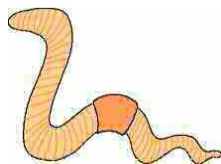
keVc

Ev çiyey? Ev keVoke.
Bu nədir? Bu göyərçindir.
Что это? Это голубь.
What is it? It is a pigeon.

gul

Ev çiyey? Ev gule.
Bu nədir? Bu güldür.
Что это? Это цветы.
What is it? It is a flower.

kurm

Ev çiyey? Ev kurme.
Bu nədir? Bu qurddur.
Что это? Это червяк.
What is it? It is a worm.

çûk

Ev çiyey? Ev çûke.
Bu nədir? Bu quşdur.
Что это? Это птица.
What is it? It is a sparrow.

dupişk

Ev çiyey? Ev dupişke.
Bu nədir? Bu əqrəbdır.
Что это? Это скорпион.
What is it? It is a skorpion.

bivir

Ev çiyey? Ev bivire.
Bu nədir? Bu baltadır.
Что это? Это топор.
What is it? It is an axe.

berçavik

Ev çiyey? Ev berçavike.
Bu nədir? Bu eynəkdir.
Что это? Это очки.
What is it? It is glasses.

LÜĞƏTLİ ƏLİFBA-ALFABÊYA BI FERHENG

Ww

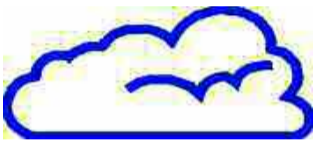
werdek

Ev çîye? Ev werdeke.
Bu nêdir? Bu ökdêkdir.
Что это? Это утка
What is it? It is a duck.

wêne

Ev çîye? Ev wêneye.
Bu nêdir? Bu şəkildir.
Что это? Это картина
What is it? It is a map.

ewr

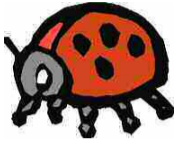
Ev çîye? Ev ewre.
Bu nêdir? Bu buluddur.
Что это? Это туча.
What is it? It is a cloud.

kew

Ev çîye? Ev kewe.
Bu nêdir? Bu kəklikdir.
Что это? Это цесарка
What is it? It is a partridge.

Xx

xalxalok

Ev çîye? Ev xalxaloke.
Bu nêdir? Bu arabüzendir.
Что это?
Это божья коровка.
What is it? It is a lady-bird.

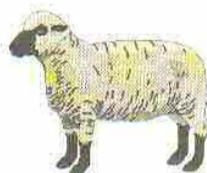
xanî

Ev çîye? Ev xanîye.
Bu nêdir? Bu evdir.
Что это? Это дом.
What is it? It is a home.

xaç

Ev çîye? Ev xaç e.
Bu nêdir? Bu xaçdır.
Что это? Это крест.
What is it? It is a cross.

berx

Ev çîye? Ev berxe.
Bu nêdir? Bu quzudur.
Что это? Это баран.
What is it? It is a sheep.

Yy

xîyar

Ev çîye? Ev xîyare.
Bu nêdir? Bu xiyardır.
Что это? Это огурец.
What is it?
It is a cucumber.

heyve

Ev çîye? Ev heyve.
Bu nêdir? Bu aydır.
Что это? Это луна.
What is it? It is a moon.

yek

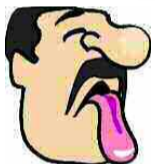
Ev çîye? Ev yeke.
Bu nêdir? Bu birdir.
Что это? Это единица.
What is it? It is a one.

çiya

Ev çîye? Ev çiyaye.
Bu nêdir? Bu dağdır.
Что это? Это горы.
What is it? It is a mountair

Zz

ziman

Ev çîye? Ev zimane.
Bu nêdir? Bu dildir.
Что это? Это язык.
What is it? It is a tongue.

zengil

Ev çîye? Ev zengile.
Bu nêdir? Bu zəngdir.
Что это? Это звонок.
What is it? It is a bell.

zerik

Ev çîye? Ev zerike.
Bu nêdir? Bu vedrêdir.
Что это? Это ведро.
What is it? It is a bucket.

derzi

Ev çîye? Ev derziye.
Bu nêdir? Bu iynêdir.
Что это? Это игла.
What is it? It is a needle.

ALFABÊ

N b/s	KURDÎ		Azerî	DİKARÎ BIXWÎNÎ
	ya bi tîpên latinî	ya bi tîpên kirîlî	Latinî	
1	Aa	Аа	Aa	Artêş, armanc, av, agir, azadî, adar, azerî, aram, artêş,
2	Bb	Бб	Bb	Bazîd, beran, berf, Baran, ba, bahoz, berbang, bedew, berx
3	Cc	Цц	Cc	Cûdî, cêr, çeş, Declê, Cefer, Cemîl, cêv, Cello,
4	Çç	Чч	Çç	Çekdar, çem, çar, çepik, çav, çeleng, çil,
5	Dd	Дд	Dd	Dayîk, dewr, dar, dest, Dara, dû, deh, defter, don, dîwar, dinê
6	Êê	Ее	Ee	Êlnûr, êvar, êzing, êş, êlek, Êldar,
7	Ee	Яя	Əə	Enî, ewr, erê, Ewreman, Elî, elek, Elegez, Erzurum,
8	Ff	Фф	Ff	Ferat, fıtone, Fariz, fil, fûtbol, Ferman, Firat, Fatma
9	Gg	Гг	Gg	Gerîlla, Gebar, genim, gellî, germ, golig, gore, goh
10	Hh	Нн	Hh	Hewlêr, havîn, hirç hêsir, hewar, havîn, hurmê, hesp
11	Îî	Ии	Ii	Îsal, îni, bîr, pîr, sîr, Îdrîs, Îsa, îcar, valî, Îbrahîm, Îran
12	Ii	Ьь	Iı	Kirin, birin, firîn, kirîn, Miraz, mirin, minminîk,
13	Jj	Жж	Jj	Jîyan, jûjî, Nûjîn, jor, jêr, jehr, jale, jajik, Janna,
14	Kk	Кк	Kk	Kurdistan, karker, kevan, Kemal, Kerkuk, Kerem, kelem
15	Ll	Лл	Ll	Lûr, legleg, gul, bilbil, dil, Laliş, Lêyla, lazim, lempe, lîmon
16	Mm	Мм	Mm	Mîdîa, merd, mêr, mêvan, masî, meş, Misir,
17	Nn	Нн	Nn	Nan, nêrî, nig, Nîva, neví, ner, nav, nas, hinar, Hesên,
18	Oo	Оо	Oo	Osê, Oskan, dor, sor, Oric, ode, orxan, Oslo, Duhok
19	Pp	Пп	Pp	Par, piling, pîr, pola, pis, Paşa, Perîşan, pitî, petek, perçe
20	Qq	Qq	-	Quling, qawe, qîr, qelem, qaîş, qat, qeysî, Qasim, qesir, qend
21	Rr	Рр	Rr	Ro, Rostem, zer, ber, gerîlla, reş, ru, rast, ram, aram, zirav
22	Ss	Сс	Ss	Serok, Sîpan, Sencar, sêv, sor, sût, serî, saz, serbaz, Sefer, sê
23	Şş	Шш	Şş	Şoreş, şev, şe, şene, şêr, şûr, şapik, şalik, şirîn, sekir, şewaq
24	Tt	Тт	Tt	Tîr, tîrêj, tam, tas, tî, tendûr, Temam, temaşe, tîfing, top,
25	Ûû	Уу	Uu	Kûr û dûr, pêûs, hûr, şûr, nûr, bûyîn, çûyîn, bûyar
26	Uu	Юю	Üü	Gul, sur, dudu, guh, buhur, kurd, Kurdistan, guhdar, nuh
27	Vv	Вв	Vv	Vala, vrvêşî, vira, vîalî, av, valî, vajî, Vagîf, Van, vala, eva
28	Ww	Ww	-	War, welat, Wecîh, weşandin, Xwedê, Wezîr, Wekîl, walî
29	Xx	Хх	Xx	Xiyal, xewn, xanî, xurtî, Xelîl, xalo, xatî, Xalid, xaç, xêr, xas
30	Yy	Йй	Yy	Yasin, Yusif, Yagub, Yasemen, yeqîn, Yehya, yarmarka
31	Zz	Зз	Zz	Zozan, zer, zêr, zor, zengil, zend, zîv, zelal, Zîver, zêytûn

Треть взрослых граждан Ирака может остаться без права голоса на ноябрьских выборах

Более десяти миллионов граждан Ирака рискуют потерять право голоса на региональных выборах в конце 2023 года. Об этом заявил вице-президент Стратегического центра по правам человека Хазим аль-Рудайни.

"Общее число имеющих право голоса, включая лиц, родившихся в 2004 и 2005 годах, достигло примерно 28 миллионов. Тем не менее только 18 млн граждан обновили свои биометрические данные. Это оставляет более 10 млн избирателей потенциально лишеными их прав, так как они не соблюдают третью поправку к действующему закону о выборах", — объяснил чиновник. Тем временем до голосования в провинциальные советы остается около семи месяцев — плебисцит назначен на 6 ноября.

В ответ на массовые протесты, начавшиеся в 2019 году, иракский парламент распустил местные органы самоуправления из-за ненадлежащего распоряжения государственными средствами и широко распространенной коррупции в них.

Курдский вопрос требует пристального внимания

В последние десятилетия все более остро на Ближнем Востоке встает, не решенная до конца, курдская проблема. Истоки ее относятся к далекому 1923 году, когда страны-победители в Первой мировой войне юридически оформили на Лозаннской конференции распад Османской империи, закрепили территорию Турции в её современных границах, а также обозначили рубежи других новых государств на Ближнем Востоке.

Согласно Лозаннскому мирному договору, многомиллионный курдский народ с тысячелетней историей и богатой традициями культурой был лишен права создания своего национального государства. Курды – ираноязычный народ, представляющий собой совокупность многочисленных племенных групп, расселённых в регионе, называемом Курдистаном (страной курдов). Курдские племена, эмираты, княжества были искусственно разделены границами трех новых государств (Турции, Ирака и Сирии). По мандату Лиги наций Великобритания курировала создание на основе трех османских провинций (Мосул, Багдад и Басра) Ирака, а Франция отвечала за будущую Сирию и позже за выделенный из нее Ливан.

Курды оказались на положении национальных меньшинств в трех новых государствах, плюс к этому несколько миллионов курдов продолжали оставаться в шахском Иране. В Лондоне, Париже и Вашингтоне меньше всего заботились о судьбе курдов, как и о судьбе других этноконфессиональных меньшинств региона. Давно опробованный принцип внешнего управления колониального периода "разделяй и властвуй" нашел широкое применение в новых государствах. Английская администрация опиралась в Ираке на местную верхушку из числа арабов-суннитов, французская в Сирии – на арабов-суннитов и алавитов. В отношении курдов неокolonизаторы и их вассальные местные власти изначально взяли курс на насильственную ассимиляцию и подавление всех форм протеста вооруженным путем. Примерно также действовали турецкие власти во главе с Кемалем Ататюрком, заявляя, что в Турции нет курдов, а есть лишь горные турки. С получением реальной независимости Ирака и Сирии уже после окончания Второй мировой войны, череды военных переворотов и насильственных смен правительств репрессии против курдов со стороны центральных правительств в Дамаске и Баг-

даде только усилились. Не ослабевал террор властей против курдов в Турции и в Иране.

Десятки лет турецкие курды вели вооруженную

борьбу за свои национальные права и свободы, а после подавления восстаний военной силой, курдские повстанцы перешли к партизанской войне. Это вооруженное противостояние длилось несколько десятилетий и унесло жизни десятков тысяч турецких граждан с обеих сторон конфликта.

Общим явлением во всех четырех странах компактного проживания курдов были их депортации из приграничных районов в малопригодные для занятий сельским хозяйством и проживания пустынные районы, создание вдоль государственных границ так называемых "поясов безопасности" и фортификационных сооружений с размещением войск, заселение освобожденных приграничных населенных пунктов представителями титульных наций (турками, арабами, персами).

23 августа 1962 года сирийское правительство провело специальную перепись населения в провинции Аль-Джазира, населённой преимущественно курдами. В результате переписи около 120 тысяч курдов (20 % от тогдашней общей численности сирийских курдов) были лишены сирийского гражданства. Организовано это было таким образом, что многие курды, имевшие сирийские удостоверения личности, сдавали их якобы для обмена и ничего не получившие нового удостоверения личности, получали статус иностранцев, а те, кто не участвовал в переписи населения, получали ещё более низкий статус - незарегистрированных. Эти статусы делали курдов абсолютно бесправными: они не могли устроиться на работу, служить в армии, полиции, получить образование, владеть собственностью, уча-

ствовать в политике и вступать в брак. В некоторых случаях дискриминация проводилась даже внутри курдских семей: родители имели сирийское гражданство, но

его не давали детям, или давали гражданство одному ребёнку, но отказывали в гражданстве его родным братьям и сёстрам. Курды, потерявшие гражданство, как правило, изгонялись со своих земель, которые государство отдавало арабским поселенцам. К началу гражданской войны в Сирии в 2011 году лишённых гражданства курдов оказалось уже около 300 тысяч человек.

Своего апогея репрессии против курдов достигли после прихода к власти в Сирии и Ираке националистов из партии Баас (ПАСВ), что в переводе означает - Партия арабского социалистического возрождения. Во времена правления Хафеза Асада в Сирии и Саддама Хусейна в Ираке силовое решение курдского вопроса стало основным. Курдские активисты подвергались судебным и внесудебным преследованиям, запрещались все курдские политические и общественные организации, курдский язык и даже национальная одежда. В случае протестных акций или восстаний против курдов применялись тяжелые виды оружия, авиация, стирались с лица земли целые деревни. В марте 1988 года химической атаке саддамовских ВВС подвергся курдский город Халабджа на границе Ирака с Ираном, в результате от применения иприта и других нервно-паралитических газов тогда погибло до 5000 мирных жителей, еще около 10000 пострадали. В настоящее время курды являются четвертым по численности этносом региона и одним из наиболее крупных народов мира, лишённым своего государства (свыше 45 миллионов человек).

Самый большой массив курдской этнической территории занимает юго-восток и

восток Турции в районе озера Ван и города Диярбакыра. В Иране курды населяют остана Илам, Курдистан и Западный Азербайджан, а также прилегающие к ним районы останов Хамадан и Зенджан. В Ираке также представлены три курдских субэтноса (с юга на север): южные курды с гурани, сорани (в районе Киркука и Сулеймании) и курманджи (в районе Эрбиля и Мосула), населяющих восточные и северо-восточные районы страны. В северной Сирии проживает до 4-х миллионов курдов, преимущественно курманджи. Большинство курдов – мусульмане-сунниты.

Сами курды и большинство их сторонников считают, что имела место историческая несправедливость. Ведь в Османской империи курды, турки и арабы были на равных, властвовал над ними султан, носивший титул халифа, то есть – легитимный правитель. В империи не различали национальности жителей, все были поданными султана. Но с 1923 г. неокolonизаторы насильно отдали курдов под господство турок и арабов, которые еще недавно были такими же подданными общей империи, как и курды. Отсюда и корни конфликта между правящими кругами вновь образованных трех стран из числа титульных наций и лишёнными всех прав курдскими меньшинствами. Особую остроту этому конфликту придает тот факт, что курды проживали на этих землях тысячелетиями, т.е. были автохтонным народом, а арабы и турки пришли сюда как завоеватели гораздо позже.

В конце XIX века национально-освободительное движение курдов активизировалось, были даже попытки провозглашения курдского государства или автономий. Но эти движения носили локальный характер и были сразу же подавлены. На уровне вековой мечты или идеи подавляющее большинство курдов по-прежнему выступает за создание своего национального государства. Однако, у курдов сегодня нет общенационального лидера, общей политической платформы, какой-либо партии, движения или даже общественной организации. Разделенность государственными границами, горным ландшафтом местности, вековая племенная и клановая обособленность затрудняют интеграцию курдов. Можно констатировать, что их борьба за свои национальные права и свободы приобрела как бы фрагментарный характер, т.е. каждая курдская община самостоятельно решает

свои проблемы.

Наибольшее число курдов (около 20 млн) проживает в Турецкой Республике. Как выше отмечено, власти Турции традиционно придерживаются политики пантюркизма и не допускают проявления любых форм национализма или сепаратизма. К настоящему времени президенту Турции Р.Т. Эрдогану удалось подавить в стране вооруженное сопротивление боевиков Рабочей партии Курдистана (РПК), большая часть из которых вынуждена была разоружиться или мигрировать в соседнюю Сирию или труднодоступные районы на стыке границ Турции и Ирака (Кандильские горы). Лидер РПК Абдулла Оджалан отбывает пожизненное тюремное заключение, его соратники мигрировали в страны Европы. Турецкие спецслужбы жестко контролируют все курдские политические и общественные организации. Интересы курдов в парламенте (меджлисе) представляет прокурдская Партия демократии народов (ПДН), которая борется с легальных позиций за равные права всех этнических групп и конфессиональных общин страны. Эрдоган пытается привлечь на свою сторону курдский электорат накануне выборов, совершает поездки в районы компактного проживания курдов, обещает их ускоренное социально-экономическое развитие, послабления в использовании курдского языка в системе государственного обучения и СМИ.

Одновременно, Анкара требует от правительств европейских государств депортаций функционеров РПК, проводит военно-карательные операции в приграничных районах Сирии и Ирака, где якобы сохраняются военные базы и лагеря боевиков РПК. По оценкам экспертов, какой-либо угрозы турецкому государству курды давно уже не представляют. Лидеры турецкой РПК сняли лозунг создания курдского государства или автономии на территории Турции. А. Оджалан предлагает вариант мифической Конфедерации народов Ближнего Востока, где все народы будут жить в мире и дружбе. Сирийские и иракские курды границу с Турцией не нарушают. Похоже на то, что жупел курдской угрозы используется турецкими властями для консолидации турецкого общества на базе идеологии национализма и исламизма, а также для военных операций в северных районах Сирии и Ирака, которые Эрдоган считает исконно турецкими территориями.

продолжение следует

Нидерланды продолжают поддержку сельскохозяйственного сектора Курдистана

25 апреля премьер-министр Иракского Курдистана Масрур Барзани получил письмо от своего голландского коллеги Марка Рютте, в котором говорится о важности двусторонних отношениях, в частно-

сти, в сельскохозяйственном секторе.

"В своем письме премьер-министр Нидерландов отметил, что между Нидерландами и Курдистаном существуют прочные отноше-

ния, особенно в области развития сельского хозяйства", — заявил сегодня курдский лидер в своем посте в Facebook. Премьер-министр Нидерландов подчеркнул, что его страна поддерживает развитие сельскохозяйственного сектора в Курдистане в рамках программы девятого кабинета Регионального правительства Курдистана (КРГ) по диверсификации экономики. Он также указал, что есть несколько возможностей для развития двусторонних отношений в области торговых обменов, используя их опыт и, в частности, участие в учебных программах. Курдистан поддерживает хорошие отношения с европейскими странами, в частности с Нидерландами, которые продолжают помогать Эрбилю в развитии сельскохозяйственного сектора региона. kurdistan.ru

Совет КРГ по спорным территориям призывает прекратить конфликт в Палкане

Генеральный совет Регионального правительства Курдистана (КРГ) по курдистанским территориям за пределами региона в своем заявлении призвал прекратить усилия по конфискации курдских земель на спорных территориях Ирака. Заявление было сделано после того, как на этой неделе некоренные арабы штурмовали курдскую деревню в провинции Киркук, чтобы захватить землю.

"Мы осуждаем нападение на курдскую собственность в деревне Палкана и выражаем нашу глубокую обеспокоенность в связи с этим. Мы также призываем кабинет [премьер-министра Ирака] Мохаммеда Шиа ас-Судани помочь остановить эти боевые действия", — говорится в заявлении органа Иракского Курдистана.

Курдистан также призвал обеспечить соблюдение статьи 140 конституции страны, чтобы достичь справедливости и предотвратить повторение подобных инцидентов.

21 апреля более 400 арабов некоренного происхождения прибыли в деревню Палкана с целью захвата курдских земель, что привело к столкновениям с местными курдами и ранению более 10 человек.

В 80-х годах прошлого века режим Саддама Хусейна переселил в Киркук множество арабских семей, чтобы изменить демографическую ситуацию провинции, вытеснив курдских граждан. После

свержения режима в 2003 году большинство некоренных арабов получили компенсации и были отправлены обратно в родные места, а курдам вернули их земли. Это решение было закреплено в статье 140 конституции Ирака. Однако кампании арабизации возобновились после захвата спорных территорий иракской армией в 2017 году в ответ на референдум о независимости Курдистана.

Вчера для предотвращения развития конфликта в Палкану были направлены силы пешмерга. Также в этом районе находятся силы иракской армии.

Премьер-министр Курдистана Масрур Барзани выступил с

заявлением, в котором осудил попытку изменить демографическую ситуацию в регионе посредством "страха и запугивания". Он назвал нападение на курдских фермеров в Киркуке "бесплодной попыткой" разрушить позитивную атмосферу, созданную федеральным премьер-министром для примирения и решения проблем.

"Мы осуждаем нападение на курдов Палканы и попытку изменить демографию региона с помощью страха и запугивания и выступаем за выполнение статьи 140 конституции, чтобы коренным образом решить нерешенные проблемы в Ираке", — заявил премьер-министр Барзани. kurdistan.ru

Два человека погибли в результате авиаудара Турции в Кобани

"Сирийская правозащитная организация" во вторник сообщила, что в результате атаки турецкого беспилотника два человека погибли и еще один был ранен в Автономной адми-

нистрации Северной и Восточной Сирии (AANES) - Сирийского Курдистана.

По сообщениям, две жертвы были сотрудниками AANES, руководящего органа, созданного в контролируемых курдами регионах Сирии.

Возглавляемые курдами "Сирийские Демократические Силы" (СДС), ключевой союзник США в регионе, подтвердили, что один из их бойцов также стал одной из жертв. В заявлении СДС отмечается, что убитый боец проводил празд-

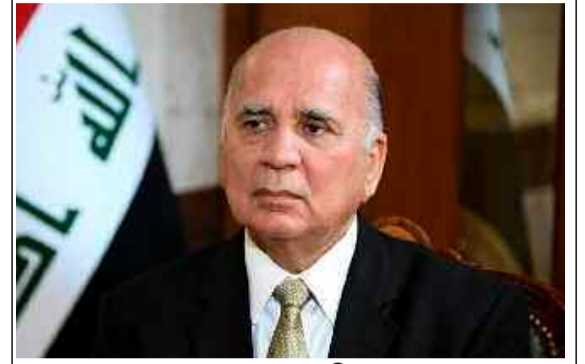
ник Ид аль-Фитр (Курбан-Байрам) со своей семьей в Кобани.

Конфликт между Турцией и курдскими силами Сирии продолжается уже много лет. Турция рассматривает курдские группировки как "террористов" и угрозу своей национальной безопасности.

Правительство Турции пока никак не прокомментировало атаку беспилотника. Однако этот последний инцидент свидетельствует о продолжающемся насилии и напряженности в регионе, которые привели к бесчисленному количеству смертей и перемещению гражданских лиц. kurdistan.ru

Ирак поддерживает усилия по прекращению кризиса в Судане

Министр иностранных дел Ирака Фуад Хусейн 25 апреля заявил, что Багдад поддерживает любые инициативы по прекраще-

нию опасного кризиса в Судане, продолжая при этом эвакуацию своих граждан из районов столкновений.

По словам официального представителя министерства Ахмада ас-Сахафа, Хусейн по отдельности разговаривал по телефону со своим саудовским коллегой Фейсалом бин Фарханом Аль Саудом и министром иностранных дел Объединенных Арабских Эмиратов Абдуллоу бин Заидом. Во время разговора они обсудили ситуацию в Судане. Хусейн выразил поддержку инициативам двух правительств, направленным на поиск путей прекращения серьезного кризиса в области безопасности в Судане. Он высоко оценил роль двух братских стран, наряду с другими, в призыве сторон конфликта к прекращению огня и началу диалога.

Министр иностранных дел также поблагодарил министров за помощь, оказанную их правительствами группе иракских граждан в Судане, и их безопасную эвакуацию.

Согласно сообщениям, Ирак работает над эвакуацией своих граждан из Судана из-за эскалации насилия и беспорядков в стране. Кризис в Судане вызвал широкое беспокойство соседних стран и международных организаций. Организация Объединенных Наций выразила глубокую обеспокоенность ситуацией и призвала положить конец насилию и нарушениям прав человека. kurdistan.ru

В ходе столкновений в Судане погиб иракский гражданин

Министерство иностранных дел федерального правительства Ирака 23 апреля объявило о гибели своего гражданина в Судане, где продолжаются боевые действия

между соперничающими правительственными силами и военизированной группировкой Сил оперативной поддержки.

Также сегодня представитель министерства объявил об эвакуации 14 иракских граждан из этой северо-восточной африканской страны. Министерство создало горячую линию для оставшихся граждан Ирака, чтобы они могли связаться с ответственными чиновниками, если им понадобится помощь, чтобы покинуть страну.

Иностранные миссии начали выводить своих дипломатов и граждан на фоне продолжающихся боев между суданской армией и силовиками. Неделю назад конфликт между двумя группировками перерос в насилие, в результате которого погибли уже сотни мирных жителей. kurdistan.ru

ДИПЛОМАТ

№ 16 (528) 24-30 апрел 2023-год ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ГАЗЕТА

В Курдистане вспоминают жертв бомбардировки Каладзе

Курдский лидер бомбардировки города Масуд Барзани, президе Каладзе и Сулейман-

дент правящей "Демократической партии Курдистана" (ДПК), 24 апреля в своем заявлении, посвященном памяти жертв бомбардировки города Каладзе и Университета Сулеймани, совершенных режимом Саддама Хусейна, заявил, что сломить волю курдов невозможно. "В 49-ю годовщину

ского университета руками тоталитарного режима [партии] Баас я хотел бы отдать дань уважения душам погибших", — написал Барзани на своей официальной странице в Твиттере. "Воля народа Курдистана оказалась тогда и продолжает оставаться сильнее жестокости и несправедливости".

Также с заявлением выступил премьер-министр Курдистана Масрур Барзани: "Сегодня мы вспоминаем мучеников курдского народа, в том числе тех, кто погиб в результате катастрофической бомбардировки Каладзе в 1974 году и стрельбы, имевшей место во время восстания 1982 года. Вы навсегда останетесь в нашей памяти".

Режим Саддама Хусейна и его партии "Баас" провел многочисленные кампании этнических чисток и уничтожения курдской нации. Во время своей борьбы за свободу и право на реализацию своих культурных и политических прав курды претерпели огромные страдания и лишения, признанные геноцидом. kurdistan.ru

Нетаньяху считает, что остановить Иран от получения ядерного оружия может военная угроза

Премьер-министр Израиля Биньямин Нетаньяху считает, что единственным способом помешать Ирану стать ядерной державой является

реальная военная угроза. "Если вы хотите остановить Иран в становлении военной ядерной державой, то единственный способ - это реальная военная угроза", - сказал он в интервью телеканалу CNN, вышедшем в эфир в воскресенье. "Это обязанность всех нас", - отметил премьер, имея в виду Израиль, США и арабские страны-соседи.

"По нашей оценке, предпринятые нами усилия - некоторые оперативного плана, некоторые экономические и политические - помешали первоначальному плану Ирана. Они полагали, что будут там, где находятся сейчас, около 10 лет назад, - сказал Нетаньяху. - Мы смогли затормозить их, но не смогли их полностью остановить". kurdistan.ru

Изменения климата разрушают исторические памятники в Ираке

Иракские археологи обеспокоены быстрым разрушении иракских памятников архитектуры из-за изменения климата. По их мнению, иракское культурное наследие, пережившее тысячелетия, разрушается и медленно погребается под песком из-за изменения климата.

Жара, продолжительные засухи и песчаные бури уничтожают такие вавилонские памятники, как руины города Умм Аль-Акариб в провинции Ди-Кар.

Развалины расположены на площади в пять квадратных километров, они датируются XXIV веком до н.э. До недавнего времени основную

угрозу для объекта представляли мародеры, однако теперь наибольшую опасность являет собой песок.

Между реками Тигр и Евфрат возникли некоторые из древнейших цивилизаций в истории человечества, в связи с

чем археологи находят там множество артефактов.

Сегодня на этой территории быстрыми темпами идет процесс опустынивания, а песчаные бури как абразив провоцируют физическое выветривание и разрушение памятников. Подобная проблема многоуровневая: необходимы усилия на уровне правительства по сдерживанию роста пустынь, такие как высаживание миллионов деревьев. Также необходимо взять где-то огромное количество пресной воды. К сожалению, Ирак выглядит далеко не лучшим образом с точки зрения экологического поведения. kurdistan.ru

TƏSİSÇİ VƏ BAŞ REDAKTOR:
TAHİR SÜLEYMAN
İMTİYAZ Ü SERNIVİSAR:
TAHİR SİLƏMAN
УЧРЕДИТЕЛЬ И ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
ТАХИР СУЛЕЙМАН
Tel: +994 50 352-33-18
+994 55 202-73-53

Xüsusi müxbir:
Tariyel Cəlil
Региональный корреспондент:
Усуб Тейфур
Müəlliflərin mövqeyi ilə redaksiyanın
mövqeyi üst-üstə düşməyə bilər.

Ünvan: Bakı şəhəri Az1040, küçə
S. Mehmandarov ev 25,
mənzil 17
Navnisan: Bakı Az1040, soqaq
S. Məhmandarov xani 25, mal-17
Адрес: Баку Az1040, улица
С. Мехмандаров дом 25, кв. -17

Qəzet "Diplomat" qəzetinin bilgisayar
mərkəzində yığılıb səhifələnilib və
"Mətbuat" mətbəəsində çap olunmuşdur.
e-mail: hewler@mail.ru
Şəhadətnamə: NƏŞ 005004966
BUSB-un Sabunçu rayon filialı
VÖEN 1800061582
H/h 438010000
Sifariş: 1500